

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

“Əkbərov Səyyah Mikayıl”

(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

“Daxili bazarın formalaşmasında gömrük siyasətindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı

060401 Dünya iqtisadiyyatı

İxtisasın şifri və adı

Gömrük işinin təşkili

Elmi rəhbər

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Magistr proqramının rəhbəri

A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Rəhbər i.e.d. prof.A.Ş.Şəkərəliyev

i.e.n.M.M.Aslanova

Kafedra müdiri

prof.A.Ş.Şəkərəliyev

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

BAKİ - 2015

Mündəricat

Giriş

I Fəsil. Gömrük siyasətinin mahiyyəti və daxili bazarın formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Daxili bazarın formalaşmasında gömrük siyasətinin iqtisadi zəruriliyi və təşkilati-hüquqi əsasları

1.2. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində gömrük siyasətindən istifadənin konseptual məsələləri

II Fəsil. Daxili bazarın formalaşmasında gömrük siyasətindən istifadənin mövcud vəziyyətinin tədqiqi

2.1. İqtisadi islahatlar şəraitində dövlətin gömrük siyasətinin formalaşması xüsusiyyətləri

2.2. Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

III Fəsil. Daxili bazarın formalaşması və inkişafında gömrük siyasətinin problemləri və onların aradan qaldırılması yolları

3.1. Daxili bazarın formalaşmasında gömrük siyasətindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi

3.2. Gömrük xidməti üzrə avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin yaradılmasının səmərəli gömrük siyasətinin həyata keçirilməsində rolu

Nəticə

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar ölkə iqtisadiyyatının liberallaşdırılması və struktur cəhətdən yenidən qurulması mərhələsində daxili bazarın formalaşması və inkişafı, gömrük siyasəti ilə bağlı problemlərin həll edilməsi mexanizmi sahəsində bir çox eyni və mürəkkəb problemlərin tədqiq edilib öyrənilməsi onlara həm tamamilə yeni nəzəri-metodoloji aspektlərdən və həm də ona müasir beynəlxalq standartlara uyğunlaşmaqda olan gömrük sisteminin qanun-qaydaları və tələbləri baxımından yanaşılmasını tələb edir.

Yerli əmtəə istehsalçılarının müdafiəsi iki aspektdə çıxış edir: bir tərəfdən, iqtisadiyyatın struktur cəhətdən yenidən qurulmasına dəstək və məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və milli ixracın inkişafı üçün şəraitin yaradılması; digər tərəfdən milli əmtəə istehsalçılarının daxili bazarda xarici firmaların ədalətsiz rəqabətindən qorunması.

Azərbaycan Respublikası milli əmtəə istehsalçılarının müdafiəsi üzrə tədbirlərin tətbiqinin məhdud təcrübəsinə malikdir, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) normalarına uyğun proteksionist tədbirlərin tətbiqi imkanları, mexanizm və xüsusiyyətləri üzrə tədqiqat və işləmələrdə çatışmamazlıqlar hiss olunur.

Tədqiqatın aktuallığı həm də onunla müəyyən olunur ki, Azərbaycanın yerli əmtəə istehsalçılarına dövlət yardımı sisteminin təkmilləşdirilməsi bazar mexanizmlərinin formalaşması şəraitində baş verir. Bu, daxili bazarın formalaşması və gömrük sisteminin dövlət tənzimlənməsi prosesinin dinamikasını izləməyə, əsas meyllərini və problemlərini aşkara çıxarmağa, seçilmiş istiqamətlərinə dair tövsiyələr işləyib hazırlamağa və dəyişikliklər etməyə, habelə gömrük siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyənələşdirməyə imkan verir.

Ən qısa zaman kəsiyində Azərbaycanın gömrük xidmətinin qabaqcıl ölkələrin gömrük sisteminin səviyyəsinə çatdırılması tələb olunur. Bunun üçün gömrük işinin təşkili və aparılması üzrə beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla

mövcud vəziyyətin dərin elmi təhlili vacibdir. Məhz bütün bunlar ölkədə daxili bazarın formalaşmasında gömrük sistemi qarşısında duran problemlərin aradan qaldırılmasına, respublikada çevik və işlək gömrük siyasətinin reallaşdırılmasına imkan yaradar. Ona görə də, belə hesab edirik ki, keçid dövründə Azərbaycanın daxili bazarının formalaşması və inkişafı problemlərinin tədqiqi, eləcə də gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətinə dair müvafiq təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması xüsusilə aktualıq kəsb edir və mühüm elmi-nəzəri və təcrübəvi əhəmiyyətə malikdir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Keçid iqtisadiyyatı və bazar təsərrüfatı şəraitində daxili bazarın formalaşması və inkişafında gömrük siyasəti problemlərinin tədqiqi həmişə iqtisadçı alimlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Azərbaycan alimlərindən Z.Ə. Səmədzadənin, Ş.H.Hacıyevin, Ə.İ.Bayramovun, A.Ş.Şəkəraliyevin, A.Ə.Əliyevin, R.T.Həsənovun, D.Bağirovun, K.F.Heydərovun, C.Q.Nuriyevin, V.T.Növrüzovun, S.V.Salahovun, A.F.Abbasovun və başqalarının əsərlərində daxili bazarın formalaşmasında gömrük siyasətinin roluna dair bəzi nəzəri və praktiki məsələlərə diqqət yetirilmişdir.

Bu problemin ayrı-ayrı aspektləri isə dünya ölkələrinin bir sıra amillərinin:E.P.Puzakovanın,S.K.Kazantsevin,V.S.Draqonovun,V.K.Sençaqovun, S.İ.Çernışovun, T.V.Xudoykinanın, P.R.Kruqmenin, İ.T.Balabanovun, L.İ.Abalkinin, A.M.Babaşkinanın, Y.V.Vasilyevin, A.P.Kireyevin və başqalarının tədqiqat obyekti olmuşdur.

Aparılan tədqiqatların şəksiz əhəmiyyətini etiraf edən müəllif hesab edir ki, diqqət mərkəzində xarici ticarətin liberallaşdırılmasının ümumi iqtisadi problemləri və nəticələri yerləşdiyi halda, Azərbaycan Respublikasının ticarət-iqtisadi münasibətlərinin təmin edilməsinin konkret mexanizmlərinə, milli əmtəə istehsalçılarının yeni ümumi qəbul edilmiş alətlərinin tətbiqinə, əmtəə idxalının tənzimlənməsinin ümumi sisteminin inkişafına yerli iqtisadi ədəbiyyatda kifayət qədər fikir verilməmişdir. Bu səbəbdən də biz qeyd edilən problemin təqdim edilməsini qarşıya məqsəd qoymuş və tədqiqat işimizi həmin mövzuya həsr etməyi məqsəduyğun hesab etmişik.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi bazar münasibətləri şəraitində daxili bazarın formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsaslarını, Azərbaycanda onun inkişaf meyllərini və xüsusiyyətlərini, habelə xarici ölkələrin təcrübəsini, eləcə də Azərbaycanın gömrük sistemində mövcud hüquqi və təşkilati-iqtisadi münasibətləri dərinlən öyrənib ümumiləşdirmək əsasında gömrük siyasətinin daxili bazarın formalaşması və inkişafına təsirinin gücləndirilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr nəzərdə tutulmuşdur:

- bazar münasibətləri şəraitində gömrük siyasətinin mahiyyəti və məzmunun yeni nəzəri-metodoloji aspektlərdən öyrənilib aşkara çıxarılması;
- liberallaşma və proteksionizmin əsas xüsusiyyətlərinin, qarşılıqlı əlaqə və ziddiyyətlərinin tədqiqi;
- iqtisadi islahatların müxtəlif inkişaf mərhələlərində dövlətin gömrük siyasətinin formalaşması xüsusiyyətlərinin öyrənilib aşkara çıxarılması və onların elmi cəhətdən əsaslandırılması;
- bazar münasibətləri şəraitində daxili bazarın formalaşmasında ölkənin xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrinin rolu və yerinin öyrənilib aşkara çıxarılması;
- Azərbaycanda xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsinin müasir vəziyyəti və ona təsir edən amillərin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- ölkənin daxili bazarının formalaşmasında gömrük siyasətindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərin işlənilib hazırlanması;
- gömrük islahatları şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə alternativ inkişaf proqramları arasında ən optimalının əsaslandırılaraq seçilməsi;
- beynəlxalq standartlara uyğun gömrük siyasətinin aparılması məqsədilə gömrük xidməti üzrə avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin inkişaf istiqamətlərinin və proqnozlaşdırılması modelinin işlənməsi.

Tədqiqatın metodologiyası və nəzəri əsasları. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını mövcud iqtisadi nəzəriyyələr, görkəmli dünya və ölkə iqtisadçı

alimlərinin əsərləri, Azərbaycan Respublikasının bu barədə qəbul etdiyi qanun və qərarlar, gömrük siyasəti və xidməti ilə bağlı normativ-hüquqi sənədlər, gömrük işinin təşkili və aparılmasına dair mühüm beynəlxalq institutların təcrübələri, tariflər və ticarət haqqında beynəlxalq razılaşmalar təşkil edir.

Tədqiqat prosesində iqtisadi-statistik, statistik-qruplaşma, müqayisəli iqtisadi təhlil, sistemli təhlil, ekspert qiymətləndirmə metodu, program-məqsədli yanaşma, müşahidə və balans metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektini kimi Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemi seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini daxili bazarın və gömrük sisteminin formalaşması və inkişafı ilə bağlı iqtisadi münasibətləri özündə əks etdirən hadisə və proseslərin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin, Vergilər Nazirliyinin statistik materiallarından, mühüm beynəlxalq iqtisadi təşkilatların, o cümlədən ÜTT-nin qanunvericilik bazasından və statistik hesabat materiallarından, eləcə də xüsusi olaraq mövcud tədqiqatın məqsədinin reallaşdırılması üçün analitik və informasiya nəşrlərindən müəllif tərəfindən yığılaraq sistemləşdirilmiş materiallardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- bazar münasibətləri şəraitində gömrük siyasətinin mahiyyəti və məzmunu yeni nəzəri-metodoloji aspektlərdən öyrənilib aşkara çıxarılmışdır;
- yeni şəraitə uyğun olaraq liberallaşma və proteksionizmin əsas xüsusiyyətləri, qarşılıqlı əlaqə və ziddiyyətləri aşkara çıxarılmışdır;
- iqtisadi islahatların mərhələlərindən asılı olaraq dövlətin gömrük siyasətinin tətbiqi modelinin müəyyən edilməsi xüsusiyyətləri aşkara çıxarılıb əsaslandırılmışdır;
- keçid iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrinin daxili bazarın formalaşmasına və inkişafına təsiri qiymətləndirilmişdir;

- xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsinin mövcud vəziyyəti təhlil olunmaqla daxili bazarın qorunması üzrə proqnoz istiqamətlər əsaslandırılmışdır;

- daxili bazarın formalaşmasında gömrük siyasətindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair təklif və tövsiyələr işlənilib hazırlanmışdır;

- gömrük islahatları şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə müasir tələblərə cavab verən inkişaf proqramının prioritet təmayülləri əsaslandırılmışdır;

- səmərəli gömrük siyasətini təmin etmək məqsədilə gömrük xidməti üzrə avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin inkişaf istiqamətləri və proqnozlaşdırılması modeli işlənilib hazırlanmışdır.

I Fəsil. Gömrük siyasətinin mahiyyəti və daxili bazarın formalaşmasının nəzəri metodoloji əsasları.

1.1. Daxili bazarın formalaşmasında gömrük siyasətinin iqtisadi zəruriliyi və təşkilati-hüquqi əsasları.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi istehsalın stimullaşdırılmasına və əhalinin tələbatının ödənilməsinə xidmət etməlidir. Dünya təcrübəsinə əsaslanmaqla ölkədə ixrac məhsullarının ümumi həcmnin artırılması ilə yanaşı onun strukturunda daha çox maşın, texnika və elm tutumu məhsulların payının artırılmasına xüsusi diqqət verilməlidir. İxracın stimullaşdırılması üçün krediti və sığorta tədbirləri həyata keçirilməlidir ki, bu da nəticə etibarilə ixrac üçün istehsal olunan məhsulların çeşidinin və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, rəqabət qabiliyyətli texnologiyanın və hazır məhsulun istehsalına səbəb olacaqdır. Ölkədə xarici iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə respublika üçün xarakterik sahələr olan neft, kimya və maşınqayırma kompleksinin məhsullarına cəlb edilən xarici şirkətlərin resurs imkanlarının istifadəsinə uyğun hökumət proqramı əsasında tənzimlənmə siyasəti həyata keçirilməlidir. Dövlət öz idxal siyasətində daxili bazarı yerli istehsal hesabına formalaşdırmağa çalışmalı, istehsalın artımına səbəb olan maşın və texnologiyaların gətirilməsinə nail olmalıdır.

Adətən istehlak amilləri bir sıra iqtisadi və sosial tədbirlər vasitəsilə reallaşdığı üçün onların formalaşması prosesi idxalın strukturuna xeyli təsir edir. Əgər əhalinin əmtəə və xidmət istehlakına olan tələbatı yerli istehsal hesabına formalaşan bazar vasitəsilə təmin edilirsə, onda bazar iqtisadiyyatı şəraitində satış üçün gətirilən istehlak malları artır.

Göründüyü kimi, bütövlükdə idxal və ixrac prosesi ölkənin gələcəkdə həyata keçirəcəyi təşkilati, iqtisadi və proqnoz xarakterli tədbirlərin formalaşmasından və idarə edilməsindən asılı olacaqdır. Həmin tədbirlər isə gömrük siyasətinin aparılmasının nəzəri və metodoloji prinsipləri əsasında formalaşır.

Gömrük siyasəti ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla onun iqtisadi təhlükəsizliyini qorumağa və səmərəli inkişaf yollarını müəyyən etməyə yönəldilmişdir. Düşünülmüş gömrük siyasətinin aparılması aşağıdakı problemlərin həllinə istiqamətlənir:

- iqtisadiyyatın dinamik inkişafına;
- yerli iqtisadi resurslardan istifadəni genişləndirməyə və məşğulluğun səmərəli təşkili formalarını inkişaf etdirməyə;
- regional iqtisadi inkişaf meyllərini, regional daxili inkişafın artım meyllərini təmin etməyə;
- beynəlxalq korporasiyalarda, xarici iqtisadi birliklərdə aparıcı rol oynamağa;
- əhalinin sosial inkişafı və istehlakının səmərəli yollarını müəyyənləşdirməyə.

Gömrük məəcəsi gömrük işi sahəsində qanunlar sistemini özündə əks etdirməklə, idxal və ixrac siyasətinin kompleks qanunverici bazasını təşkil edir. O, respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyinin və maraqlarının qorunmasını, ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadi integrasiya sistemində rolunun artırılmasını təmin edən hüquqi, iqtisadi və təşkilati münasibətləri tənzimləmək baxımından işlənilib hazırlanmış qanunvericilik sistemidir. Gömrük işinin təşkili mexanizmləri idxal və ixrac qanunlarını icra edən prinsiplərə uyğun olaraq tərtib edilir. Bu qanunların ilkin şərtləri və reallaşma prinsipləri müəyyən edilir(18, s.72).

1997-ci ildə qəbul edilmiş və indiyə qədər bir çox dəyişikliklərə məruz qalmış Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi ölkədə gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını müəyyən edir. Burada gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsi məsələlərinə müəyyən yer ayrılmış və Azərbaycan Respublikasının gömrük strukturu müəyyən edilmişdir.

Beləliklə, Azərbaycanda XX əsrin 90-cı illərində əhəmiyyətli hüquqi qanunvericilik bazası yaradılmışdır ki, bunun da əsasında iqtisadi məkanın vahidliyini, iqtisadi sahələrin müdafiəsini, ixrac-idxal nəzarətini, gömrük qanunvericiliyinin pozulmasına qarşı mübarizəni, ümumgömrük siyasətinin həyata

keçirilməsinin fizikal hissəsinin yerinə yetirilməsinə kömək göstərilməsini təmin etmək olar. Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi ölkədə gömrük fəaliyyətinin möhkəm iqtisadi əsasını yaratmışdır. Xarici ticarətin və ixracın inkişafında tərəfdaş ölkələr tərəfindən iki tərəfli və çoxtərəfli müqavilələr əsasında əlverişli ticarət rejiminin yaradılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Azərbaycanın regional iqtisadi birliklərdə iştirakı xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Xarici iqtisadi siyasətin ən mühüm istiqaməti Avropa İttifaqı ilə qarşılıqlı əlaqə sayılır. Azərbaycanın ticarət münasibətlərinin müqavilə bazası xeyli genişlənmiş və ölkənin xarici ticarətinin coğrafi istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Hazırda respublikamız dünyanın 140-a qədər ölkəsi ilə ticarət-iqtisadi əlaqələr qurmuşdur.

Azərbaycanın gömrük orqanları qarşısında Avrasiya dəhlizi, Böyük İpək yolunun çox böyük perspektivləri dayanır. Məhz bu dövrdə Azərbaycan sənaye mülkiyyətinin müdafiəsi haqqında Paris konvensiyasının, qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında Müqavilənin, əmtəənin beynəlxalq alqı-satqısı müqavilələri haqqında Vyana konvensiyasının, xarici arbitraj qərar və hökmləri haqqında konvensiyanın iştirakçısı olmuşdur.

1995-ci ildən etibarən ixracın liberallaşması prosesi sürətli tempiylə inkişaf etməyə başladı. İxracı stimullaşdıran vergi sistemi yaradıldı: ixrac məhsulu idxal-gömrük vergisindən azad edildi. Hazırda “Gömrük tarifi haqqında” AR Qanunu gömrük sisteminin formalaşması və fəaliyyətinin ümumi prinsiplərini tənzimləyir.

Gömrük sisteminin formalaşması və inkişafının təşkilati problemləri arasında ən başlıcası onun maddi-texniki bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsindən ibarət olmuşdur.

Bu gün Azərbaycanda ölkənin ərazi məkanına nəzarət edən, onun iqtisadi təhlükəsizliyini qoruyan və ölkə parlamenti və hökumətinin işləyib hazırladığı gömrük siyasətini həyata keçirən gömrük sistemi mövcuddur. Ölkədə gömrük qanunvericiliyini və dövlət gömrük maraqlarını həyata keçirməyə qabil gömrük mütəxəssisləri komandası yaradılmışdır. Ən başlıcası isə ondan ibarətdir ki, çox qısa vaxt ərzində gömrük sisteminin müasir beynəlxalq standartlara cavab verən maddi-texniki bazası formalaşmışdır.

BMT İnkişaf Proqramı və DGK arasında imzalanmış “Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsinin potensialının gücləndirilməsi və məlumatların ötürülməsi şəbəkəsinin yaradılması” layihəsinin 3-cü mərhələsinə uyğun olaraq 13 gömrük orqanında “Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətin avtomatlaşdırılmış sistemi” nin tətbiqinə başlanmış və hazırda 20 gömrük orqanında bu enerji eksperimental qaydada tətbiq edilir. Layihənin 1999-2002-ci illər üçün ümumi büdcəsi 1 milyon 250 min dollar olub ki, bu da BMT-nin İnkişaf Proqramı və DGK tərəfindən birgə təmin edilmişdir. 2003-2004-cü illəri əhatə edən 3-cü mərhələnin inkişafı 900 min dollar təşkil etmişdir. SCAD proqramı və körfəz dövlətlərinin AQFUND fondu tərəfindən DGK-yə 140 min dollarlıq texniki yardım edilmişdir. Radiaktiv materialların qanunsuz dövriyyəsinin qarşısının alınması üçün Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyinin köməyi ilə sərhədlərdə etibarlı nəzarət-buraxılış sistemi yaradılmışdır.

Azərbaycan beynəlxalq yolların kəsişdiyi, siyasi-coğrafi cəhətdən əlverişli mövqedə yerləşdiyi üçün ölkəmiz beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində əhəmiyyətli rol oynayır(24, s.23).

Ümumdünya Gömrük Təşkilatı beynəlxalq terrorçuluğun törətdiyi dünya miqyaslı təhlükəyə cavab olaraq gömrük xidmətlərinin səmərəli və vaxtında tədbir görməsini, ticarətin təhlükəsizliyi məsələsini diqqət mərkəzində saxlamışdır(24, s.23).

Ölkə prezidentinin 17 fevral 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları üzrə Milli Strategiya(2003-2012-ci illər) respublikada qlobal informasiya mühitinin yaradılması və informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından kütləvi istifadə edilməsinə, o cümlədən gömrük xidmətində bu sahədə aparılan işlərə müsbət təsir göstərdi və böyük imkanlar yaratdı.

Respublikanın gömrük işinin təşkilində informasiya texnologiyaları prioritet olaraq 1995-ci ildən başlayaraq intensiv formada tətbiq edilir. Ölkədə vahid avtomatlaşdırılmış informasiya sisteminin yaradılması gələcəkdə aşağıdakı məqsədlərə nail olmağa imkan verəcəkdir(21, s.30-31):

- gömrük rəsmiləşdirilməsi, nəzarəti və prosedurlarının tam avtomatlaşdırılması;
- gömrük xidmətlərində idarəetmə proseslərinin həllində elektron üsullardan geniş istifadə edilməsi;
- idarəetmə proseslərinin informasiya təminatının təşkili;
- xarici-iqtisadi əməliyyatları əks etdirən məlumatların operativ surətdə yığılması, mərkəzləşdirilmiş məlumat bazalarının yaradılması və onların təhlilinin aparılması;
- Azərbaycan Respublikasının dövlət və icra orqanlarının müvafiq məlumatlarla təmin edilməsi;
- xarici ölkələrin mərkəzi gömrük orqanları ilə informasiya mübadiləsinin təşkili.

Ölkənin gömrük xidmətində operativ prosesini təmin etmək üçün vahid korporativ şəbəkənin yaradılması zəruri hesab edilir. Həmin şəbəkə gömrük sərhədini keçən və sərhədləşdirilmiş yüklər barədə operativ məlumatların “On-line” rejimində Dövlət Gömrük Komitəsinə göndərilməsini təmin edəcəkdir. Hazırda bu rejimdə işləyən korporativ şəbəkə 36 sərhəd və gömrük sərhədləşdirilməsi ilə məşğul olan gömrük orqanlarını əhatə edir. Bundan başqa, həmin gömrük orqanlarında lokal şəbəkələr yaradılmış və onların informasiya mübadiləsində və müxtəlif gömrük prosedurlarının təşkilində əhəmiyyəti danılmazdır. Korporativ şəbəkənin istismarı zamanı dörd növ rabitə kanalından: fiber-optik, peyk, telefon və radio kanallarından istifadə edilir. Ümumiyyətlə, korporativ şəbəkənin istismarı gömrük rəsmiləşdirilməsi, nəzarət və prosedurların avtomatlaşdırılması üçün imkan yaratmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük işinin təşkilində müxtəlif rəsmiləşdirmə prosedurları, nəzarət formaları, sərhədi keçən zaman yüklərin qeydiyyatı, müşaiyəti və s. prosedurlar böyük üstünlüyə malik olduqları üçün məhz bu prosedurların avtomatlaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə aparılan işlərin arasında “Çatdırma” proqram təminatının tətbiqi sərhədi keçən zaman yüklərin qeydiyyatına, nəzarətdə saxlanılmasına, daxili elektron poçt

əsasında göndərən və təyinat gömrük orqanları əsasında informasiya mübadiləsinə və yüklərin elektron müşahidəsinə imkan verir. Həmin proqram təminatı vasitəsilə idxal, ixrac və tranzit yüklərə elektron nəzarət təşkil olunur.

Bundan başqa, gömrük rəsmiləşdirilməsi və ya yük gömrük bəyannamələrində qeyd edilən məlumatlara kompüter proqram təminatı vasitəsilə elektron nəzarəti aparmaq üçün “Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətinin avtomatlaşdırılması sistemi” nin (GRNAS) layihə sənədləri tərtib olunmuş və proqram təminatı qurulmuşdur. Bu proqram təminatı əvvəlcə, ekperimental qaydada gömrük rəsmiləşdirilməsi ilə məşğul olan 20 gömrük orqanında tətbiq olunmuşdur ki, bu da ümumi sayın 87%-ni təşkil edir. Məlum olmuşdur ki, qeyd edilən sistemin tətbiqi nəticəsində rəsmiləşdirmə vaxtına təxminən altı dəfə qənaət olunur.

Bununla yanaşı, ölkənin gömrük sistemində mal və nəqliyyat vasitələrinə fiziki baxışın avtomatlaşdırılması, avtomatik rejimdə yüklərin müşayiət edilməsi, normativ sorğu materiallarının məlumat bazarlarının yaradılması nəzərdə tutulur. Onu da qeyd etmək ki, hazırda yerli gömrük orqanlarının “Statistika və AIS” bölmələrində “Gömrük” proqram təminatının köməyi ilə gömrük fəaliyyət zonası üzrə xarici iqtisadi əlaqələrin təhlili həyata keçirilir. Məlum olduğu kimi, gömrük orqanları üçün əsas problemlərdən biri müvəqqəti ixrac və idxal olunmuş mallara və nəqliyyat vasitələrinə səmərəli nəzarətin təşkili sayılır. Mövcud proqram təminatı vasitəsilə yerli gömrük orqanlarında müvəqqəti yük və nəqliyyat vasitələrinə aid məlumatlar, eləcə də malların geri qaytarılması, vaxtının uzadılması, rejiminin dəyişdirilməsi haqqında məlumatlar kompüterə daxil edilir və DGK-yə göndərilir. Ölkə səviyyəsində və yerli gömrük orqanlarında məlumat bazarları müvəqqəti yüklər üzrə təhlillərin aparılmasını və gömrük qaydalarının pozulmasını müəyyən etməyə imkan verir.

Təcrübə göstərir ki, gömrük işinin müasir səviyyədə təşkili, xeyli dərəcədə idarəetmə proseslərinin avtomatlaşdırılmasından asılıdır. Bu məqsədlə “Risklərin idarə edilməsi avtomatlaşdırılmış sistemi” nin tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda bu sahədə 45 sayda riskləri müəyyən edən meyarlar seçilmiş, yerli gömrük

orqanlarından DGK-yə göndərilən riskləri təsvir edən ilkin məlumatların tərkibi və strukturu müəyyən edilmiş, eləcə də risklərin qiymətləndirmə prinsipi tərtib olunmuşdur.

2005-ci ilin mayında Bakıda Ümumdünya gömrük sərgisi və forumunda ÜGT-nin baş katibi Mişel Dane demişdir ki, gömrük dövlətin giriş qapısı sayılır, "... bütün təhlükəli malların hamısı dövlətin bu qapısından keçir"(21, s.18), lakin "... biz sərhədləri bağlaya bilmərik, çünki bu təhlükə yaradar. Qorxuya düşüb insanların sərhədləri keçməsinin, ticarət və digər mədəni mübadilələrdə iştirak etməsinin qarşısını ala bilmərik. Əksinə, biz qapıları ağıllı, düşünülmüş şəkildə açacağıq və pis niyyətləri biz bu qapıda saxlamağı bacaracağıq. Həm iqtisadiyyatın, həm də mədəniyyətin inkişafı istiqamətində yaxşı nə varsa, hamısına inkişaf üçün şərait yaradacağıq"(21, 19-20).

Makromaliyyə sabitliyinin təmin edilməsində və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının möhkəm təməlinin qoyulmasında digər iqtisadi tənzimləyicilərlə yanaşı, gömrük siyasətinin də əhəmiyyəti danılmazdır. Lakin keçid dövrünün ilk illərində real şəraitə uyğun dövlətin gömrük siyasəti olmadığına görə bu proses ümumi iqtisadi mexanizmin tərkib hissəsi kimi yox, kortəbii şəkildə baş vermişdir. Respublikamızın o zaman vahid "rubl" məkanında olması, habelə MDB və digər qonşu ölkələrdə qiymətlərin sərbəstləşdirilməsi şəraitində ölkənin özü üçün zəruri olan məhsul və malların kənara axını təhlükəsi yaranmışdı. Bunun qarşısını almaq məqsədilə 1992-ci ilin aprelində hökumət tərəfindən "Respublikanın daxili bazarının iqtisadi müdafiəsi haqqında" qərar qəbul olundu. Həmin qərara əsasən yalnız neft və qaz kondensatının, təbii və sıxılmış qazın, mühərrik və soba yanacağıının, kerosin və benzinin, elektrik və istilik enerjisinin, çörəyin, uşaq qidasının əsas növlərinin, tibbi təyinatlı məhsulların və dərman ləvazimatının, taksidən başqa əhaliyə nəqliyyat xidmətinin, telefon üçün abunə haqqının, yataqxanada yaşamağa görə haqq da daxil olmaqla mənzil kirayəsi haqqının, kommunal xidmətlərin əsas növlərinin qiymət və tariflərinin dövlət tənzimlənməsi nəzərdə tutulurdu.

1995-ci ildən etibarən ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün bir sıra normativ-hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Belə ki, “Gömrük Məcəlləsi”, “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında”, “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında”, “Ömtəə nişanı və coğrafi göstəricilər haqqında”, “Dövlət satınalmaları haqqında” qanunlar, “Sahibkarlığın inkişafı və dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında”, “Alqaqollu içkilərin, etil spirtinin və tütün məmulatlarının istehsalının, idxalının və satışının tənzimlənməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanları qəbul edilmişdir.

Gömrük siyasəti haqqında qəbul edilmiş əsas normativ-hüquqi sənədlərdən biri “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunudur(20 iyun 1995-ci il).

“Gömrük tarifi haqqında” AR Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında gömrük rüsumlarının 3 növü müəyyən edilmişdir:1)advalor-malların gömrük dəyərinə görə faizlə hesablanan;2)spesifik-mal vahidinə görə müəyyən olunmuş dəyərlərlə hesablanan;3)kombinə edilmiş-hər iki növü birləşdirməklə hesablanan.

AR NK-nın “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idخال əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında” 12 aprel 2001-cil tarixli 80 sayılı qərarına əsasən advalor, aksizli mallara isə spesifik rüsumlar tətbiq olunur.

Təhlil olunan dövrdə xarici-iqtisadi fəaliyyətdə gömrük-tarif tənzimlənməsinin və gömrük orqanlarında maliyyə-vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi, gömrük-vergi qanunvericiliyinə dair normativ –hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi istiqamətində xeyli işlər görülmüş, spesifik rüsumların advalor rüsumlarla əvəz olunmasının mərhələli qrafiki əsasən yerinə yetirilmişdir. Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə daha 6 mal qrupunda spesifik rüsumlar advalor rüsumlarla əvəz edilmişdir. İstehsalı genişləndirmək və ixraca əlverişli şərait

yaratmaq məqsədilə eyni adlı malların idxalına tətbiq olunan gömrük tarif dərəcələrinə yenidən baxılmış, daxili bazarın qorunması və yerli istehsalın həvəsləndirilməsi üçün müəyyən tədbirlər nəzərdə tutmuşdur.

İxrac edilən malların gömrük dəyərinə nəzarəti gücləndirmək məqsədilə “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi Qaydaları”na Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə dəyişikliklər və əlavələr edildikdən sonra, beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə idxal edilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi və gömrük orqanları tərəfindən nəzarət prosesinin həyata keçirilməsi Qaydaları” layihəsi hazırlanmışdır. Malların gömrük qiymətləndirilməsi üzrə gömrük orqanları arasında operativ qarşılıqlı əlaqənin və zəruri koordinasiyanın təşkil edilməsi, eləcə də gömrük orqanlarına metodiki köməklik göstərilməsi və qiymət intizamının daha da gücləndirilməsi üçün qiymət-məlumat bazasının yaradılması istiqamətində müəyyən işlər görülmüş, hər bir əmtəə kodu üzrə məlumat bazası rəsmiləşdirilən mallar üzrə gömrük dəyərini təhlil etməyə imkan verir.

Təhlil göstərir ki, son vaxtlar gömrük işi sahəsində valyuta nəzarəti xüsusilə gücləndirilmiş, konsiqnasiya əməliyyatları üzrə vaxtı çatmış və gecikdirilmiş vəsaitin ixracatçıların bank hesablarına daxil olması, eləcə də barter yolu ilə aparılan ixrac əməliyyatları üzrə göndərilən malların ekvivalent dəyərində əvəzinin respublikaya gətirilməsi təmin edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 115-ci maddəsinə əsasən gömrük rüsumunun və aksizlərin hesablanması üçün malların və nəqliyyat vasitələrinin “Gömrük tarifi haqqında” AR Qanununa uyğun olaraq müəyyən edilən gömrük dəyəri əsas götürülür. Malın gömrük dəyəri isə gömrük sərhədinə qədər mala çəkilən bütün xərclərin (istehsalçının qiyməti, nəqliyyat xərcləri, yükləmə-boşaltma, sığorta və s.) cəmindən ibarətdir. ƏDV-nin hesablanması üçün malın gömrük rüsumunun cəmi, aksizə düşən mallar üçün isə həcmnin aksiz məbləğinin cəmi əsas götürülür.

Bu qanuna görə, gömrük tariflərinin əsas məqsədləri kimi, Azərbaycan Respublikasının ərazisinə malların gətirilməsi və çıxarılmasının, valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətinin təmin edilməsi, valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən çıxarılması üzərində səmərəli nəzarətin həyata keçirilməsi, habelə ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı ilə səmərəli integrasiyasına şərait yaradılması məsələləri təsbit olunmuşdur.

Məlum olduğu kimi, valyuta tənzimlənməsi ixrac və idxalın əsas iqtisadi tənzimlənmə vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Belə ki, 1994-cü ildə qəbul olunan “Valyuta tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu ixrac-idxalın valyuta tənzimlənməsinin hüquqi əsaslarını müəyyən edir. Bu qanuna görə, həm hüquqi, həm də fiziki şəxs olan rezident və qeyri-rezidentlərin valyuta sərvətlərini Azərbaycan Respublikasına köçürmək, gətirmək və göndərmək hüquqları təsbit olunur. Burada Azərbaycan Respublikası Milli Bankı və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi ölkədə valyuta nəzarətini həyata keçirən orqanlar kimi müəyyən olunmuşdur.

Onu da qeyd etmək ki, 2001-ci ildə qanunda ölkəyə valyuta vəsaitlərinin gətirilməsi, habelə ölkədən çıxarılması ilə bağlı bəzi dəqiqləşdirmələr aparılmışdır. Hazırda qeyd edilən qanunun yeni variantında fiziki şəxslər tərəfindən əvvəllər nəğd şəkildə ölkə ərazisinə gətirilmiş valyuta vəsaitlərinin ölkədən çıxarılması 50 min ABŞ dolları ekvivalentinə qədər məhdudlaşdırılmışdır. Bununla yanaşı, əsasən, fiziki şəxs olan rezidentlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən valyuta vəsaitlərinin məbləği 50 min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq olduqda, gömrük orqanları həmin vəsaitlərlə bağlı müvafiq məlumatları 7 gün müddətində ölkənin Milli Bankına və müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim etməlidir. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasında qeyri-rezidentlərin valyuta əməliyyatlarını müəyyən edən maddədə aparılan dəyişikliklərə görə, qeyri-rezidentlər tərəfindən ölkə ərazisinə gətirilən və xaricə aparılan valyuta vəsaitləri ekvivalentinə qədər sərbəst, bundan yuxarı həcmdə vəsaitlər isə müəyyən gömrük rəsmiləşdirmələri vasitəsilə həyata keçirilməlidir.

Digər bir düzəlişə görə, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin yerinə valyuta nəzarəti agentləri kimi əsas valyuta nəzarəti orqanı müvəkkil banklar təsbit edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında” ölkə prezidentinin 1997-ci il fərmanında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə bazar iqtisadiyyatı tələblərinə cavab verən müasir qaydaları öz əksini tapmışdır. Həmin fərmanda ölkə ərazisində istehsal, emal, təkrar emal olunan malların ixracı, kreditlə ixrac əməliyyatları və müvəqqəti ixrac əməliyyatları üzrə qaydalar təsbit olunmuşdur. Qeyd edilən prezident fərmanının 1 sayılı əlavəsində ixracı və idxalı Nazirlər Kabinetinin sərəncamı əsasında aparılan malların aşağıdakı siyahısı müəyyən edilmişdir:

- silah və hərbi texnika, onların istehsalı üçün zəruri olan ehtiyat hissələri;
- barıt partlayıcı maddələr, partlayış pirotexnika maddələri;
- nüvə materialları, texnologiyaları, avadanlıqları və qurğuları, xüsusi qeyri-nüvə materialları, radioaktiv şüalanma mənbələri (radioaktiv tullantılar da daxil olmaqla);
- narkotik vasitələr və ölkə ərazisində dövriyyəsi məhdudlaşdırılan psixotrop maddələr, kimyəvi zəhərlər;
- silahlanma və hərbi texnikanın yaradılması üçün istifadə olunan elmi-texniki məlumatın və texnologiyaların, material və avadanlıqların ayrı-ayrı növləri.

Fərmanın digər əlavəsində isə ixrac və idxalın müvafiq dövlət orqanlarının rəyi alınmaqla aparılan spesifik malların siyahısı göstərilmişdir. Belə ki, çöl heyvanları, yabanı bitkilər və qazıntılarda tapılmış heyvan sümüklərinin ixracı Ekologiya və Təbii Sərvətlər və Səhiyyə Nazirliyinin; vəhşi heyvanlardan və yabanı bitkilərdən dərman istehsalı üçün xammal, ilan, böyə və əqrəb zəhərləri Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin və Səhiyyə Nazirliyinin; Azərbaycan Respublikasının quruda və dəniz iqtisadi zonsaı hüduqlarında yerləşən istilik enerjisi və mineral xammal yataqları haqqında və rayonlar haqqında məlumat Dövlət Geologiya və Dəniz Ehtiyatları Komitəsinin və Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin; ixtiralar, ”nou-hau” və elmi tədqiqat işlərinin nəticələri

Elmlər Akademiyasının və Standartlaşdırma, Meterologiya və Patent üzrə Agentliyin; incəsənət əsərləri, kolleksiya əşyaları və əntiq mallar Mədəniyyət Nazirliyinin; ozondağıdıcı maddələr və tərkibində belə maddələr olan məhsullar Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin; ölkə ərazisində dövriyyəsinə nəzarət edilən psixotrop maddələr Səhiyyə Nazirliyinin rəyi alınmaqla ixrac və idxal oluna bilər.

Keçən dövr ərzində Azərbaycanda ixracın təkmilləşdirilməsi istiqamətində Nazirlər Kabinetinin müəyyən sayda qərarları qəbul olunmuşdur. Nazirlər Kabinetinin Azərbaycan Respublikasında ixrac və idxal əməliyyatları üzrə gömrük vergiləri tariflərinin dərəcələri haqqında 21 iyul 1993-cü il tarixli 40 sayılı qərarı ilə ixrac üzrə aşağıdakılar gömrük vergilərindən azad olunurdu:

- dövlət tapşırığı üzrə ixrac edilən mallar;
- kompensasiya və kooperasiya əsasında göndərilən mallar;
- hökumətlərarası sazişlər üzrə qarşılıqlı razılaşmalara müvafiq ixrac edilən malar, materiallar;
- təkrar ixrac əməliyyatları.

Həmin qərara əsasən ən zəruri ərzaq və xalq istehlakı mallarının idxalı gömrük vergilərindən tamamilə azad olunurdu. Qanunvericilik sənədinə görə, 25 mal qrupuna ixrac vergisi müəyyənləşdirilmişdi. Bu vergilər xüsusilə, ərzaq məhsullarına, kənd təsərrüfatı xammallarına, spirt və spirtli içkilərə, neft və neft məhsullarına, neft-kimya sənayesi məhsullarına, metallurgiya məhsullarına və s. aid olunurdu.

Nazirlər Kabinetinin 16 dekabr 1996-cı il tarixli 172 sayılı Qərarına əsasən 1 yanvar 1997-ci ildən etibarən respublikamızda ixrac olunan mallara onların nəticələrindən asılı olaraq gömrük ixrac rüsumları ləğv olundu. Respublikanın ixrac potensialının artırılmasında bu addımın rolu xüsusilə qeyd edilməlidir. Bu qərar respublikamızın emal müəssisələrinin xarici bazara çıxışını xeyli asanlaşdırdı.

Nazirlər Kabinetinin 178 sayılı qərarı ilə idxal gömrük rüsumlarında da dəyişiklik edildi. Malların növündən və gömrük dəyərindən asılı olmayaraq onlar

15% dərəcə ilə idxal gömrük rüsumuna cəlb olunmasına başlandı. Belə qaydanın qoyulması sözsüz ki, gömrük idxal rüsumlarının yığılması işinin asanlaşmasında və təkmilləşdirilməsində öz rolunu oynadı və gömrük orqanlarının işini yüngülləşdirdi.

“Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 22 aprel 1998-ci il tarixli Qərarına görə ixrac olunan mallar, onların növlərindən asılı olmayaraq ixrac rüsumundan azad olunmuşdur.

Hazırda xarici ticarət əlaqələrinin tarif tənzimlənməsi “Azərbaycan Respublikasının idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2001-cil il 12 aprel tarixli 80 nömrəli qərarı və sonrakı illərdə bu qərara edilmiş bəzi dəyişiklik və əlavələrlə tənzimlənir. Belə ki, həmin Qərara görə yalnız metallurgiya sənayesinin ilkin məhsulları(dənəvər və tozşəkilli məhsullar) hər ton üçün 5 ABŞ dollarından 15 ABŞ dollarına qədər həcmdə ixrac vergisinə cəlb edilir. Qeyd edilən qərara əsasən, hökumət yerli istehsalı stimullaşdırmaq üçün ölkədə istehsalı mümkün olan bir çox məhsulların idxalına gömrük rüsumlarını yüksəltmişdir. Belə ki, xarici ticarətə daxil olan 16672 əmtəənin 5235-i(və ya 31,4%) 15%-lik dərəcə ilə idxal rüsumuna cəlb edilir. Bununla yanaşı, 2757 əmtəədən(və ya 16,5%-dən) 0,5%-lik, 2098 əmtəədən(12,6%) isə 0%, 1%, 3%, 5%, 10%-lik dərəcə ilə idxal rüsumu tutulur. Yerdə qalan 6582(və ya 39,5%) əmtəə spesifik gömrük rüsumuna cəlb edilir. Bununla yanaşı, qanunvericilik aktına görə, gömrük ixrac vergilərinin malların(işlərin, xidmətlərin) müqavilələrə əsasən satdığı valyuta ilə ödənilməsi və Azərbaycan Respublikası Hökumətinin xarici ölkələrlə azad ticarət saziş olduğu təqdirdə ikitərəfli azılığa əsasən malların idxalına və ya ixracına gömrük vergisi tətbiq olunması təsbit edilmişdir.

Şübhəsiz ki, Azərbaycanın xarici dövlətlər və onların hökumətləri ilə həyata keçirilmiş çoxsaylı və çoxistiqamətli razılaşmalar, müqayisələr və digər qarşılıqlı sənədlər ölkəmizdə həyata keçirilən gömrük siyasətinin hüquqi-normativ bazasının

daha da təkmilləşməsinə imkan verir. Hazırda respublikamızla çoxlu sayda, xüsusilə MDB məkanı üzrə ölkələr arasında ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq üzrə birgə hökumətlərarası komissiyalar tərəfindən hazırlanır və həyata keçirilir. Bununla yanaşı, hazırda bir çox xarici dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycanın ixracında əsas tərəf-müqabili ölkələr olan Rusiya, Türkiyə, Ukrayna, Gürcüstanın və digər ölkələrin hökumətləri ilə iqlat vergiyə cəlb etməyə yol verməməsi haqqında sazişlər imzalanmışdır və bir sıra ölkələrlə bu sahədə danışıqlıqlar aparılır (Cədvəl 1.1).

Cədvəl 1.1

Azərbaycanın MDB ölkələri ilə müqavilələri

<i>Sazişin növü</i>	<i>Qarşı tərəf</i>
<i>Sərbəst ticarət haqqında saziş</i>	<i>Moldova Respublikasının hökuməti Gürcüstan hökuməti Qazaxıstan Respublikası hökuməti</i>
<i>Gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş</i>	<i>Ukrayna hökuməti Qazaxıstan Respublikası hökuməti Livan Respublikası hökuməti Bolqarıstan Respublikası hökuməti Estoniya Respublikası hökuməti İran İslam Respublikası hökuməti</i>
<i>Meyvə-tərəvəz məhsullarının gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı güzəştlərin tətüdim edilməsi haqqında saziş</i>	<i>Moldova Respublikası, Ukrayna, Belarus Respublikası və Rusiya Federasiyasının gömrük xidmətləri arasında</i>
<i>Malların(işlərin,xidmətlərin) ixracı və idxalı zamanı vasitəli vergilərin tutulması prinsipləri haqqında saziş</i>	<i>Belarus Respublikası hökuməti Gürcüstan hökuməti Qazaxıstan Respublikası hökuməti</i>
<i>Valyuta, ixrac-idxal nəzarəti sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş</i>	<i>Özbəkistan Respublikası hökuməti Moldova Respublikası hökuməti</i>

Cədvəldən göründüyü kimi, respublika hökuməti ilə bir sıra MDB ölkələri, o cümlədən Moldova, Gürcüstan, Qazaxıstan Respublikası hökuməti arasında sərbəst

ticarət haqqında saziş imzalanmışdır. Həmin sazişə əsasən tərəflər qarşılıqlı şəkildə malların ixracına və idxalına gömrük rüsumları, vergiləri və s. yığımları tətbiq etmirlər.

Bundan başqa, ölkəmiz ilə Belarus Respublikası, Qazaxıstan Respublikası və Gürcüstan Respublikası hökuməti arasında malların(işlərin, xidmətlərin) idxalı və ixracı zamanı vasitəli vergilərin tutulması prinsipləri haqqında sazişlər mövcuddur.

Aparılan müşahidələr göstərir ki, son vaxtlar regionların sosial-iqtisadi inkişafı ölkədə ümumi inkişafı prioriteti kimi çıxış edir. Belə ki, regional iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən aqrar sektorun inkişafının sürətləndirilməsi getdikcə daha böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Bu baxımdan, ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının əsas xarici satış bazarını təşkil edən bir sıra MDB ölkələri, o cümlədən, Moldova Respublikası, Ukrayna Respublikası və Rusiya Federasiyası gömrük xidmətləri arasında meyvə-tərəvəz məhsullarının gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı güzəştlərin nəzərdə tutulması haqqında qarşılıqlı saziş bu sahədə səmərəli tənzimləməni təmin edən hüquqi aktlardan sayılır. Qeyd edilən razılaşmaya əsasən təsbit olunan əsas məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, dövlətlərin ərazisində istehsal olunan meyvə-tərəvəz məhsulları gömrük ərazisindən növbədənkənar qaydada yola salınır.

Yuxarıda sadaladığımız beynəlxalq müqavilələrlə yanaşı, bir sıra MDB və dünya dövlətləri ilə gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq haqqında sazişlər də ixracın tənzimlənməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, hazırda Livan, Bolqarıstan, Estoniya , Ukrayna, Qazaxıstan və İran İslam Respublikasının hökuməti ilə ölkəmiz arasında müvafiq razılaşma mövcuddur. Həmin sazişlərdə digər məsələlərlə yanaşı, tərəflər arasında sərnəşin və yük daşımalarının inkişafına və sürətləndirilməsinə imkan yaradılması nəzərdə tutulur.

1.2. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində gömrük siyasətindən istifadənin konseptual məsələləri.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, hər hansı bir ölkədə normal istehlak bazarının formalaşması, başqa sözlə, istehlak bazarının təmin olunması və tarazlaşdırılması, xeyli dərəcədə, tələb və təklifin həcm və strukturu və istehlakçıların gəlirləri və qiymətlər arasında dinamik uyğunlubun formalaşması səviyyəsindən asılıdır. Açıq iqtisadi sistemin təşəkkülü şəraitində isə belə uyğunluğun yaranması əhəmiyyətli dərəcədə xarici iqtisadi- ticarət əlaqələri ilə müəyyən olunur. Belə ki, açıq iqtisadi sistemdə istehlak bazarında təklif, yalnız daxili istehsal hesabına deyil, həm də idxal mənbələri hesabına formalaşır. Bundan başqa, yerli istehsalı inkişaf etdirmək və səmərəliliyini artırmaq üçün əlavə imkanlar yaranır.

Tədqiqatlar göstərir ki, açıq iqtisadi sistemdə xarici iqtisadi əlaqələr istehlak bazarında tələbin formalaşmasına xüsusilə güclü təsir edir. Nəticədə, bir tərəfdən, tələbin yeni strukturu formalaşır, digər tərəfdən isə, rəqabətin artmasına uyğun olaraq istehlakçıların seçim imkanları genişlənir və qiymətlərin aşağı düşməsi onların alıcılıq qabiliyyətlərinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır.

Bununla yanaşı, açıq iqtisadi sistemdə xarici iqtisadi əlaqələr istehlakçıların gəlirlərinə də təsir göstərir. Bu zaman istehsal imkanları genişləndiyinə görə hüquqi və fiziki şəxslərin məşğulluq səviyyəsi yüksəlir və onların gəlirləri artmama meyl edir. Digər tərəfdən, əhəlinin bir qisminin digər ölkələrdə işləməsi və ixrac imkanları meydana çıxır. Eyni zamanda, açıq iqtisadi sistemdə istehlak bazarında rəqabətin idxal hesabına yüksəlməsi qiymətlərə də əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilənləri ümumiləşdirməklə belə bir qənaətdə gəlmək olar ki, xarici ticarət-iqtisadi əlaqələr istənilən ölkədə istehlak bazarının formalaşmasına həm birbaşa, həm də dolaylı şəkildə təsir göstərir.

Onu da qeyd edək ki, birbaşa təsir bilavasitə idxal-ixrac əməliyyatları ilə bəblı olduğu halda, dolayı təsir çoxşaxəlidir. Adətən dolayı təsirin əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi ifadə edirlər.

- istehlak malları üzrə daxili bazar tələbatının daha dolğun ödənilməsi və inkişafı üçün imkan yaradılması;
- istehlak malları üzrə daxili bazar tələbatından artıq istehsal olunan yerli mallar üçün xarici bazarlara çıxış imkanının yaradılması;
- bazar həcmi genişləndirmək hesabına rəqabət mühitinin inkişafı və bununla da qiymətlərin aşağı salınması;
- istehsal amillərinə tələbatın daha dolğun ödənilməsi və beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərinə uyğun olaraq ixtisaslaşma nəticəsində istehsal potensialının artırılması və ondan daha səmərəli istifadə məqsədilə əlverişli şərait yaradılması;
- elmi-texniki tərəqqinin dünya səviyyəsində mövcud olan son nailiyyətlərinin ölkədə tətbiqi üçün şərait yaradılması və bunun nəticəsində ölkə iqtisadiyyatında, o cümlədən daxili istehlak bazarında dinamikliyin artırılması və s.

Müqayisəli üstünlük prinsipinə görə, hər bir hüquqi və fiziki şəxs özünün daha yaxşı bacardığı işlə məşğul olmalıdır. Məhz bu halda həm o şəxsin özü, həm də cəmiyyət daha çox qazanır. Zıxarılan bu nəticə təkcə ölkə iqtisadiyyatının subyektlərinə aid deyildir. Belə ki, hüquqi və fiziki şəxslərin birinin digərinə nisbətən müqayisəli üstünlüyü olduğu kimi bu və ya digər malın istehsalında bir ölkənin hər hansı bir şirkəti digər bir ölkənin bütün şirkətlərinə nisbətən müqayisəli üstünlük əldə edir. Məhz həmin obyektiv səbəb üzündən beynəlxalq əmək bölgüsünün və xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin zəruriliyi meydana zıxır. Başqa sözlə desək, xarici ticarət-iqtisadi əlaqələr hər bir ölkə üçün lazımdır. Lakin eyni zamanda dövlət bu işi tamamilə bazarın öz ixtiyarına buraxa bilməz. İlk nüvbədə ona görə ki, xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrdə tərəf müqabil kimi hər şeydən əvvəl müxtəlif ölkələrin müəssisələri çıxış edirlər. Həmin müəssisələr isə cəmiyyətin ümumi

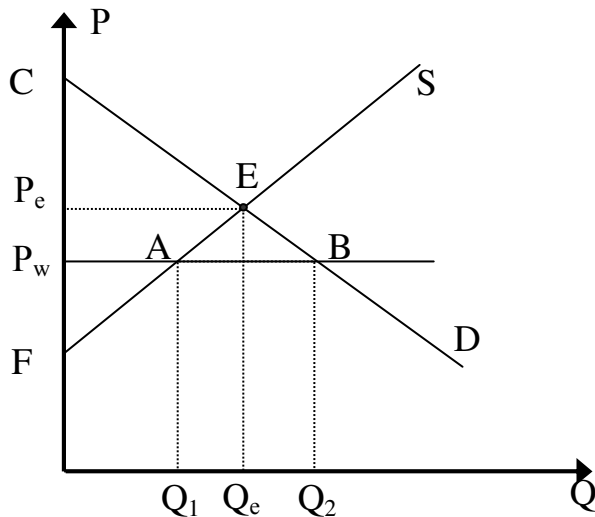
maraqlarından çox öz maraqlarını düşünürlər. Aydındır ki, hələ bu məsələnin yalnız görünən tərəfidir. Əslində isə dövlətin xarici ticarət- iqtisadi əlaqələrə müdaxiləsi yerli istehsalın və daxili bazarın qorunması, məcmu milli məhsulun artmasına şərait yaradılması və sair bu kimi makroiqtisadi problemlərin həlli ilə əlaqədardır.

Güründüyü kimi, dövlətin xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrə müdaxiləsi qaçılmaz və cəmiyyət üçün arzuolunandır. Eyni zamanda, qeyd olunmalıdır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadi proseslərə təsiri yalnız tənzimləmə şəklində mümkündür. İqtisadi tənzimləmənin göstərilən tərəflərinin elmi əsaslarını öyrənmək məqsədilə əvvəlcə istehlak malları üzrə xarici ticarət dövriyyəsinə daxil olan malları iki qrupa bölək: Birinci qrupa ölkənin özündə istehsal olunmayan və ya ölkənin onu idxal etmək məcburiyyətində qaldığı malları daxil edək. Dövlətin həmin malların idxalını tənzimləməsi idxal rüsumlarının, bir sıra əlavə vergilərin və keyfiyyət ekspertizası kimi texniki yoxlamaların tətbiqi ilə məhdudlaşır. İkinci qrupa ölkənin özünün kifayət qədər istehsal edə bildiyi malları daxil edək. Dövlətin bu sahədə xarici ticarəti çevik və düşünülmüş siyasət ilə tənzimləməsi ölkə iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, vaxtı ilə SSRİ kimi böyük ölkədə bir çox kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə məşhur olan Azərbaycanın hazırda, hətta öz istehlak bazarında xaricdən gətirilmiş bu cür malların üstünlük qazanmasının səbəbi yəqin ki, düşündürücüdür. Dövlət bu qrup mallarla xarici ticarət-iqtisadi əlaqələr sahəsində hansı siyasəti həyata keçirməlidir sualına cavab vermək üçün yenə də tələb və təklif qanunlarına qayıdaq.

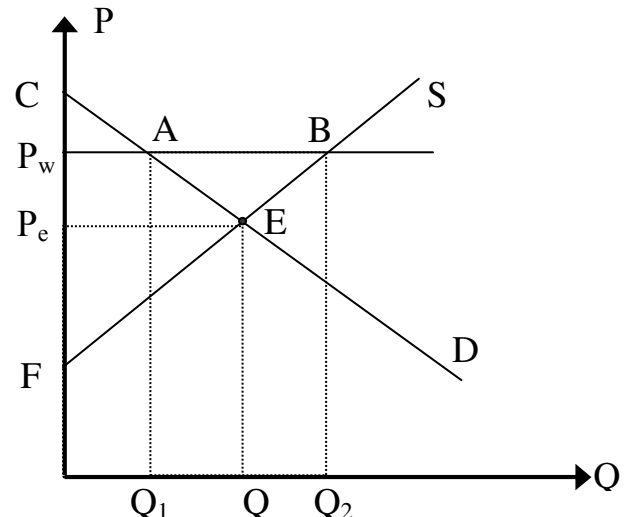
Belə fərz edək ki, əmtəənin dünya bazarındakı qiyməti (P_w) onun daxili bazardakı qiymətindən (P_c) aşağıdır. Bu halda dünya bazarı qiyməti xəttinin tələb (D) və təklif (S) xətləri ilə kəsişmə nöqtələrinə (A və B) uyğun malın miqdarı bir-birindən fərqlənir, daha doğrusu dünya bazarı qiymətinin təklif xəttini kəsdiyi nöqtəyə uyğun əmtəə həcmi (Q_1) onun tələb xəttini kəsdiyi

nöqtəyə uyğun əmtəə həcmindən (Q_2) az olur. Başqa sözlə, $(Q_2 - Q_1)$ fərqinə bərabər əmtəə həcmi ölkə idxal etmiş olur.

Bu vəziyyət xarici ölkə istehsalçıları daha çox məhsul istehsal etməyə sövq etdiyi halda, daxili istehsalçıların bə'zilərini bazardan çıxmasına səbəb olur (çünki əks halda onlar gəlir əldə etmək əvəzinə ziyanə düşərlər) və beləliklə, ümumilikdə istehsalçıların ümumi rifahı aşağı düşür. Lakin, eyni zamanda, ölkədəki alıcıların ümumi rifahı yüksəlir, çünki həmin əmtəələri daha ucuz qiymətə alırlar.

Qrafik.1.1.Əmtəənin dünya bazar qiyməti daxili bazar qiymətindən aşağıda olduqda istehsalı və istehlakçıların gəlirləri

Qrafik 1.2. Əmtəənin dünya bazar qiyməti daxili bazar qiymətindən yuxarı olduqda istehsalı və istehlakçıların gəlirləri

İndi ölkənin itkilərini və qazancını müqayisə edək. Xarici ticarət olmadığı halda istehlakçıların gəliri əmtəəni almaq üçün ödəməyə hazır olduqları məbləğ ilə faktiki ödədikləri məbləğin fərqi ESR_e üçbucağının sahəsinə (Qrafik 1.1), yəni tələb xətti ilə daxili bazar qiyməti xətti arasındakı sahəyə, istehsalçıların gəliri isə daxili bazar qiyməti və təklif xətləri ilə məhdudlaşmış EFP_e üçbucağının sahəsinə bərabər olduğundan ümumi gəlir ECF üçbucağının sahəsinə bərabər olur. Xarici ticarətə icazə verildiyi halda

istehlakçıların gəliri artıb BCP_w üçbucağının sahəsinə, istehsalçıların gəliri isə AFP_w üçbucağının sahəsinə bərabər olur. Bu sahələrin toplam olaraq AEV üçbucağı ilə FES üçbucağının cəminə bərabər olduğundan xarici ticarətə icazə verildiyi halda cəmiyyətin ümumi rifahı AEV üçbucağının sahəsi qədər yaxşılaşmış olur, yəni bu halda ümumilikdə götürdükdə cəmiyyətin gəliri itirdiyindən çox olur.

İndi isə fərz edək ki, əmtəənin dünya bazarı qiyməti onun daxili bazar qiymətindən yüksəkdir. Xarici ticarətə icazə verilərsə, təbii ki, əmtəənin bir hissəsi xarici bazarlara çıxarılır və nəticədə əmtəənin daxili bazar qiyməti həmin əmtəənin dünya bazarı qiyməti səviyyəsinə qalxır. Bu halda əmtəənin dünya bazarı qiyməti xətti yenə də yerli tələb və yerli təklif xətlərini iki müxtəlif məhsul həcmində malik nöqtələrdə kəsir: Q_1 və Q_2 (Qrafik 1.2.). Q_1 ölkə istehlakçılarının dünya bazarı qiymətinə bərabər qiymətə ala biləcəkləri maksimum əmtəə həcmi, Q_2 isə ölkə istehsalçılarının dünya bazarı qiymətinə sata biləcəkləri maksimum əmtəə həcmidir. Qrafikdən də göründüyü kimi $Q_1 < Q_e$, $Q_2 > Q_e$. Başqa sözlə, bu halda yerli istehlakçılar daha az əmtəə istehlak edirlər və odur ki, onların ümumi qazancı azalır və tərsinə, ölkə istehsalçıları daha çox mal istehsal edirlər və odur ki, onların gəlirləri də artır. Lakin yenə də əvvəlki halda olduğu kimi cəmiyyət ümumilikdə ticarətdən AEV üçbucağının sahəsi qədər gəlirini çıxmış olur.

Buradan göründüyü kimi, nəzəri cəhətdən sərbəst şəkildə həyata keçirilən xarici ticarət-iqtisadi əlaqələr bu prosesdə iştirak edən tərəf-müqabil ölkələrin hər biri üçün faydalıdır. Lakin real həyatda ayrı-ayrı ölkələrin milli maraqları və ölkə daxilində cəmiyyətin ümumi marağı ilə xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin iştirakçılarının xüsusi maraqları üst-üstə düşmədiyindən xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin müxtəlif vasitələrlə tənzimlənməsi zərurəti yaranmışdır.

İqtisadi ədəbiyyatda adətən, xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin tənzimlənmə sistemində istifadə olunan vasitələri aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

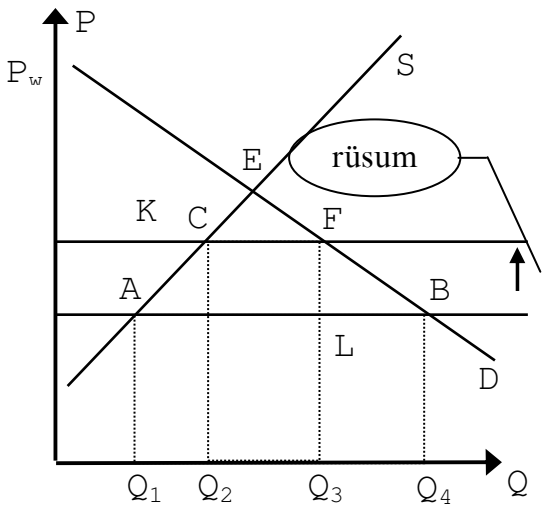
- iqtisadi vasitələr: kömrük rüsumları, yığımlar, bərabərləşdirici sərhəd vergiləri, milli əmtəə istehsalçılarına maliyyə yardımları və s.;

- inzibati vasitələr: ixrac və idxal qadağaları və məhdudiyyətləri, lisenziyalaşdırma və kvotalaşdırma, ixracın könüllü məhdudlaşdırılması və s.;
- texniki vasitələr: texniki norma və standartlar, standartlara uyğunluğu tə'yinetmə üsulları, təhlükəsizlik qaydaları və normaları, əmtəələrin sertifikatlaşdırma sistemləri, sanitar-baytar və səhiyyə normaları, ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı tədbirlər və s.;
- milli ixracatlara və ixrac üçün əmtəə istehsal edən istehsalçılara yardım tədbirləri;
- valyuta-maliyyə tədbirləri: bank uçot dərəcəsi və borc faizi ilə manevr etməklə milli valyuta məzənnəsinə tə'sir göstərmək, valyuta məhdudiyyətləri və s.

Beynəlxalq təcrübə sübut edir ki, xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin inzibati tənzimlənmə vasitələri yaznız fəvqəladə şəraitdə səmərəlidir, normal iqtisadi inkişaf şəraitində isə inzibati vasitələrlə iqtisadi vasitələr arasındakı nisbət iqtisadi vasitələrin xeyrinə dəyişir. Lakin bu halda da xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin tənzimlənmə vasitələrindən konkret şəraitin tələbləri baxımından kompleks şəkildə istifadə olunması daha məqsədəuyğun hesab edilir.

İndi isə bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin tənzimlənmə vasitələrindən daha çox istifadə olunan rüsum və kvotaların istehlak bazarına tə'sirini təhlil etməyə zalışaq. Əvvəlcə qeyd edək ki, dövlət idxal olunan bu və ya digər mala rüsum tətbiq etməklə idxal edənin gəlirinin bir hissəsini ölkə büdcəsinə keçirməyə məcbur edir. Beləliklə də o, gələcəkdə bunun hamısını və ya bir hissəsini subsidiya şəklində istehsalçılara paylamalı təmin edir. Digər tərəfdən rüsumun tətbiqi, yerli istehsalçılara həmin əmtəəni daxili bazarda daha yüksək qiymətə satmağa və bununla da yerli istehsalın ümumi həcmi artırmağa ($Q_1 \rightarrow Q_2$), zərərçəkənlərin sayını və zərərin ümumi miqdarını azaltmağa (ACFB trapesiyasının sahəsi qədər) şərait yaratmış olur

(Qrafik 1.3).

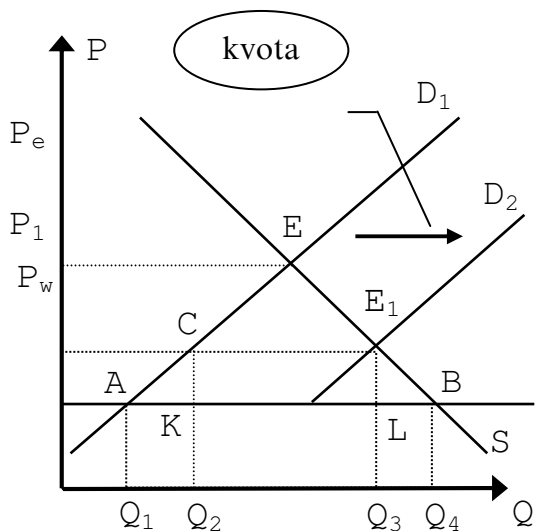

**Qrafik 1.3. İdخال zamanı tətbiq edilən
rüşumların daxili istehlak bazasına
təsiri**

1.3 sayılı qrafikdən güründüyü kimi, bunlardan CFLK düzbucaqlısının sahəsi dövlətin topladığı vergi olduğundan cəmiyyətin ümumilikdə itkisi ASK və VFL üçbucaqqlılarının sahələri cəminə bərabər olmuş olur. Rüsumun tətbiqi bunlarla yanaşı həmin malın sərbəst ticarət halına uyğun həcmi azaldır (Q₄ Q₃).

Eyni zamanda, qeyd edək ki, dövlət idxal olunan əmtəənin miqdarına məhdudiyyət də qoya bilər. İnzibati vasitəyə yaxın olan bu tədbir idxal olunan malların həcminə hədd qoyulmasını nəzərdə tutur ki, bu da kvota adlanır. Bu halda əmtəəyə daxili tələb xətti dəyişməz qaldığı halda, daxili bazarda həmin əmtəənin təklif xətti kvota həcmi qədər sağa sürüşmüş olur (Qrafik 1.4) və dəyişməz qalan tələb xəttini başqa nöqtədə kəsir. Bu nöqtədə əmtəənin qiyməti (R_1) onun dünya bazarı qiymətindən (R_w) yüksək, yerli bazarın xarici ticarətsiz R_e qiymətindən isə aşağı olur. Eyni zamanda yerli tələb Q_4 -dən Q_3 -ə qədər azalır, yerli istehsal isə Q_1 -dən Q_2 -yə qədər artmış olur.

1.4 sayılı qrafikdən göründüyü kimi, kvota tətbiq olunan zaman əmtəənin daxili bazar qiyməti dünya bazarı qiymətindən çox olur və bu vəsait(CKLE₁ düzbucaqlısının sahəsi) kvota üçün lisenziyası olan şirkətlərin xeyrinə qalır.

Qrafi 1.4. İdخال zamanı ttəbiq edilən kvotanın daxili istehlak bazarına təsiri

Onu da qeyd edək ki, istər rüsum, istərsə də kvota tətbiq olunduqda əmtəənin daxili bazar qiyməti artır, yerli istehlakçıların rifahı aşağı düşür və yerli istehsalçıların rifahı yüksəlir. Bununla yanaşı, qeyd olunmalıdır ki, kvotanın rüsumdan iki əsas fərqi müvcuddur. Əvvəla, rüsum tətbiq edildikdə bazara çıxarılan və ya gətirilən (satılacaq) əmtəənin həcmi öz-özünə, tələb və təklif prinsipinə uyğun olaraq tənzimləndiyi halda, kvota tətbiq edildikdə əgər hökumət tənzimləmə işini bazarın öz ixtiyarına buraxarsa, o zaman “kim tez idxal etdi, o qazandı” prinsipi meydana çıxar, gömrük məntəqələrində növbə yaranar və buradan irəli gələn arzuolunmaz proseslər baş verə bilər. Ona görə də, hökumət kvotanı lisenziyalaşdırmaq məcburiyyətində qalır. İkincisi, rüsum tətbiqindən gələn vəsait vergi şəklində büdcəyə yığıldığı halda, kvotanın tətbiqindən gələn vəsait kvotaya lisenziyası olanların xeyrinə qalır. Onlar bu gəlirin bir hissəsini öz imiclərini artırmağa (jurnal, televiziya, konfranslar, xeyriyyəçilik tədbirləri və s.) xərcləyir, az bir hissəsini isə lisenziya pulu kimi ödəyirlər.

Təbii ki, ilk baxışdan rüsum kvotadan daha cazibədar görünür. Lakin yaddan çıxarmaq olmaz ki, rüsum ciddi dövlətlərdə hər ay, hətta hər il dəyişdirilə bilmədiyindən, rəqabət üstünlüyünə malik xarici şirkətlərə yerli istehsalı sıxışdırmağa şərait yarada bilər. Bu mənada, bəzi hallarda, xüsusilə də, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə kvotaya müraciət etmək zərurəti yaranır.

Mütəxəssislərin fikrincə, qapalı iqtisadi siyasət öz şirəsində bisməyə və son nəticədə öz əlilə özünə ölüm hökmü verməyə bərabər siyasətdir (25, s.29). Lakin unutmamaq olmaz ki, açıq iqtisadi siyasət nəzarətsiz siyasət deyildir. Hər bir ölkənin və millətin uğurlu gələcəyi də xeyli dərəcədə iqtisadiyyatın açıqlıq səviyyəsinin optimal qaydada müəyyənləşdirilməsindən asılıdır.

Dünya təcrübəsi çoxdan sübut etmişdir ki, açıq iqtisadi siyasət hər hansı bir ölkənin təcridolmadan qurtarması, dünya təsərrüfatçılıq sisteminə uyğunlaşması üçün əsas şərt kimi çıxış edir. Lakin yaddan çıxarmaq olmaz ki, ölkənin “açıqlıq” dərəcəsi onun mənafeyinə uyğun qaydada müəyyənləşdirilməli və ölkənin strateji məqsədli istehsal sahələri dəqiqləşdirilməlidir. Heç bir şübhə yoxdur ki, öz

iqtisadiyyatını açıq elan etmiş ölkə həm dünyaya qovuşmaq, həm də xarici investisiyaların öz ölkəsinə axınını təmin etmək istəyir. Çox vaxt ölkənin ağır iqtisadi böhran şəraitində daha tez və böyük həcmdə investisiya cəlb etmək işində müəyyən tələskənliyə yol verilir. Ölkənin iqtisadi maraqlarına cavab verməyən və bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən iqtisadi qanunlar qəbul edilir və onların icra mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması zamanı dolaşıqlığa yol verilir. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi, investisiya və xarici kredit siyasəti, vergi və gömrük xidməti sahələrinə dair normativ-hüquqi sənədlərin qəbulu zamanı bu cür tələsiklik xüsusilə yolverilməzdir və son nəticədə ağır nəticələrə gətirib çıxara bilər. Odur ki, mövcud nöqsanları aradan qaldırmaq və minimuma endirmək məqsədilə həmin sənədlərdə düzəlişlər aparılması zərurəti meydana çıxır.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, eləcə də bazarın formalaşmasında elm və təhsilin məqsədyönlü təşkili ilə yanaşı, intellektual mülkiyyətin dövlət qanunları ilə etibarlı şəkildə, beynəlxalq normalara uyğun qorunması olduqca vacibdir. Elm tutumlu, yüksək məhsuldarlıqlı əməyin təşkili, yeni və ən yeni texnologiyaların yaradılması və tətbiqi bilavasitə, məhz bu amillərdən asılıdır. İntellektual mülkiyyətin qorunması bir tərəfdən, rəqabətə davamlı istehsal sahələrinin yaranmasını, dünya bazarına çıxma biləcək məhsulların istehsalını, həmçinin yaradıcılıq axtarışlarını stimullaşdırır, digər tərəfdən də “zəka axını” deyilən çox qorxulu bir prosesin qarşısının alınmasına imkan verir.

Tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadi integrasiyanın ikili xüsusiyyəti və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması bir-biri ilə əlaqəli problemdir. Xüsusilə də yanacaq, enerji, rabitə, nəqliyyat sahələrinin integrasiyası daha böyük diqqət tələb edir. Başqa sözlə, integrasiya dərəcəsinin səviyyəsi ölkənin xaricdən asılılığını artırma, zəiflədə, eləcə də heç səmərə verə bilməyən amilə də çevirə bilər.

Ölkədə daxili istehlak bazarının formalaşmasına mənfi təsir göstərən, iqtisadi təhlükəsizliyin pozulmasına şərait yaradan keçid dövrü amillərindən biri də bu prosesin qrup egoizmi və milli egoizm ilə müşayiət olunmasıdır. Keçid dövrünün obyektiv, subyektiv və mükəmməl qanunların olmamasından istifadə edən ayrı-

ayrı qruplar və yaxud xalqlar, daha çox qazanmaq və yaxud “birinci olmaq” iddiası ilə meydana atılırlar. Nəticədə ölkənin həm siyasi, həm də iqtisadi sabitliyi pozulur, hərc-mərclik yaranır, ölkənin sərvəti qəddarcasına talan edilir. İddialar uğrunda mübarizə bəzən də ciddi qarşıdurmalara, qrup münaqişələrinə səbəb olur. Qeyd olunan hallar uzun müddət davam etdikdə isə, ölkə bəzən nəinki öz iqtisadi təhlükəsizliyini itirir, hətta siyasi cəhətdən də kiminsə vassalına çevrilir. Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin tarixə təcrübəsi sübut edir ki, yeni sistemə keçən və siyasi cəhətdən sabit olmayan ölkədə: köhnə qanunlar işləmir və yeni qanunlar qəbul olunmur; korrupsiya və rüşvətxorluq xroniki hal alır; istehsal getdikcə azalır, yeni sahələr yaranmır; ziyalılar və elm adamları sürətlə ölkəni tərk edirlər; aclıq və səfalət yaranır; ölkə məhv olmaq təhlükəsi ilə üzləşir. Maddi və mənəvi varidatını ərzağa dəyişməyə hətta külli miqdarda borca düşməyə məcbur olur, nəticədə, uzun müddətə, bəlkə də həmişəlik asılı vəziyyətə düşür.

Azad və yaxud ixrac istehsal zonası kimi adlandırılan iqtisadi zonaların yaradılması heç də həmişə ölkənin gələcək inkişafı, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi baxımından əlverişli olmur. Heç kimə sirr deyildir ki, xarici sahibkarlar, donor ölkələr və iri xarici investorlar xüsusi zona fəaliyyəti üçün bağlanan müqavilə şərtləri və müddəti daxilində daha çox fayda götürməyi nəzərdə tuturlar. Lakin zona sahibini gündəlik fayda deyil, uzun müddətli strateji məqsədin həyata keçirilməsi düşündürməlidir. Xüsusilə də nəzərdə tutulmalıdır ki, azad iqtisadi zona birincisi, respublikanın dünya təsərrüfatına qovuşmasına, beynəlxalq iqtisadi məkana uyğunlaşmasına kömək etsin. İkincisi, ölkədə beynəlxalq qanunlara və bazar qaydalarına uyğun fəaliyyət göstərmək, işləmək vərdisləri aşırılsın. Üçüncüsü, müasir texnologiyaya əsaslanan sənaye sahələrinin meydana gəlməsinə, habelə həmin sahələrdə işləyə biləcək kadrların hazırlanmasına kömək etsin. Dördüncüsü, ölkənin valyuta gəlirini artırsın, işsizliyin aradan qaldırılmasına yardımçı olsun.

II Fəsil. Daxili bazarın formalaşmasında gömrük siyasətindən istifadənin mövcud vəziyyətinin tədqiqi.

2.1. İqtisadi islahatlar şəraitində dövlətin gömrük siyasətinin formalaşması xüsusiyyətləri.

Ölkə iqtisadiyyatının dirçəldilməsində, islahatların dərinləşməsinin təmin edilməsində, investisiya siyasətində, daxili bazarın yad ünsürlərdən qorunmasında, ən başlıcası isə, dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsinin formalaşmasında, qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulmasına qarşı mübarizənin gücləndirilməsində gömrük sistemi müstəsna əhəmiyyətə malikdir. İqtisadi təhlükəsizliyin, suverenliyin və milli mənafeyin qorunmasında gömrük orqanlarının da böyük rolu vardır. Bu gün gömrük sistemi dövlətin strateji marağının, iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatçılarından birinə çevrilmişdir. Azərbaycan gömrük təşkilatı öz fəaliyyətində son illər əsaslı dönüşə nail olmuş, xarici ölkələrin gömrük orqanları ilə işgüzar əlaqələr yaratmaqla gömrük xidməti ilə bağlı beynəlxalq forumlarda fəallıq göstərir.

Azərbaycan DGK öz fəaliyyətini ölkədə aparılan iqtisadi siyasətə uyğunlaşdırmış və respublikanın iqtisadi siyasətini həyata keçirən ən mühüm qurumlardan birinə çevrilmişdir. Ölkədə aparılan səriştəli gömrük siyasəti nəticəsində gömrük sisteminin maddi-texniki və normativ bazası xeyli mühkəmləndirilmiş, dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşdırılmasında gömrük vergi və rüsumlarının xüsusi çəkisi xeyli artmışdır. Beləliklə də, gömrük orqanları respublikada aparılan iqtisadi islahatlarda və bazar münasibətlərinin qurulmasında öz yeri olan çoxfunksiyalı bir kompleksə çevrilmişdir. Gömrük nəzarəti gücləndirilmiş, nəzarət formaları təkmilləşdirilmiş, maliyyə-vergi intizamının və normativ bazanın möhkəmləndirilməsi sahəsində müəyyən işlər görülmüşdür. Gömrük nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması, gömrük-buraxılış məntəqələrinin maddi-texniki bazasının mühkəmləndirilməsi, yeni məntəqələrin yaradılması, gömrük xidmətinin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminə keçirilməsi, tarif-tənzimlənmə sisteminin təkmilləşdirilməsi,

qaçaqmalçılığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi sahəsində müəyyən tədbirlər həyata keçirilmişdir. Əgər 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemi üzrə cəmi 3,5 mln. manat gömrük vergi və rüsumları toplanıb büdcəyə k.çürülmüşdürsə, 2004-cü ildə bu rəqəm 260,7 mln. manat 2005- ci ildə isə 376,2 mln. manat, 2006-cı ildə 516,0 mln. manat, 2007-ci ildə 772 mln. manat olmuşdur.

Hazırda respublikamız Ümumdünya Gömrük təkilatının, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatınının və bir sıra beynəlxalq qurumların üzvüdür. Gömrük orqanlarında avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminə keçidi tam təmin etmək, müasir tipli terminallar yaratmaq, gömrük orqanlarının modernləşdirilməsi işini davam etdirmək, sərhəd-keçid məntəqələrini ən yeni avadanlıq, cihazlarla təmin etmək, xidmət mədəniyyətini daim yüksəltməklə yanaşı, gömrük nəzarətini təkmilləşdirmək, kadrların peşə hazırlığını artırmaq, beynəlxalq əlaqələri daha da genişləndirmək gömrük sisteminin qarşısında duran ən vacib məsələlərdəndir. Gömrük sərhədlərinin və gömrük təminatlarının tanınması haqqında, qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulmasına qarşı mübarizə sahəsində bir sıra xarici ölkələrin gömrük xidməti orqanları ilə gömrük məsələləri üzrə əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında saziş imzalanmışdır.

Azərbaycanın gümrük xidmətinin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi konsepsiya əsasında qlobal şəkildə qurulmuş, gömrükxanaların əksəriyyəti ilə “Modem əlaqə” təmin edilmiş, idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrükxanalardan daxil olan gündəlik məlumat əsasən “Gün” məlumat bazası, sərhəd-keçid məntəqələrindən gündəlik keçən yüklər barəsində “Sərhəd” məlumat bazası yaradılmışdır. Bununla yanaşı, idxal olunan malların qiymətinə nəzarəti gücləndirmək üçün onların maksimum, minimum və cari qiymətlərini müəyyən edən gündəlik proqram tərtib edilmişdir. Gömrük nəzarətinin səmərəliliyini artırmaq məsədilə DGK-nın mərkəzi laboratoriyası müasir standartlara cavab verən avadanlıqlarla təchiz edilmiş, gömrük-buraxılış məntəqələri üçün xüsusi avadanlıq və digər zəruri texniki

vasitələr alınmışdır. Xarici iqtisadi əlaqə iştirakçılarına gömrük xidmətinin səviyyəsini yüksəltmək məqsədilə müasir gömrük idarələri və postları fəaliyyət göstərirlər. Gömrük Əməkdaşlarının peşə hazırlığının artırılması və onların fəaliyyətinin beynəlxalq normalara cavab verəcək səviyyəyə qaldırılması məqsədilə DGK-nın nəzdində müasir texniki vasitələrlə təmin edilən tədris mərkəzi və Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Bakı Regional Tədris Mərkəzi yaradılmışdır.

Onu da qeyd etmək ki, xarici təsirlər əsasən ikivektorlu səciyyə daşıyır: Rusiya yönümlü və qərbpərəst yönümlü beynəlxalq birlik. Rusiya vektoru MDB çərçivəsində iqtisadi integrasiya proseslərinin gücləndirilməsinə yönəlmişdir və burada cəlbədicə ideya kimi Gömrük İttifaqı modeli irəli sürülür. İkinci vektorda isə, əslində bütün konstruktiv ideyalar TRASEKA layihəsində mərkəzləşmişdir.

Azərbaycan Gömrük Təşkilatının özündə institusional təkamül prosesləri, Azərbaycan Respublikasının onlarda iştirakından asılıdır. Gömrük İttifaqı ümumi gömrük sərhədi və üçüncü ölkələrlə xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi mexanizmi kimi sərbəst ticarət zonasıdır. Ekspertlərin hesablamalarına görə, dünyanın əsas ölkələri Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olub(ÜTT) ümumdünya sərbəst ticarət zonası təşkil etdikləri vaxt-2015-2020-ci illərdə belə ittifaqlara daha ehtiyac olmayacaqdır. Lakin nə Avropa İttifaqı(Aİ), nə də regional ittifaqlar belə birləşmə formasından imtina etmək niyyətində deyillər. Nəzərə alınmalıdır ki, Aİ-də sərbəst ticarət zonası yaradıldığı vaxtdan 90-cı illərin ortalarında gömrük sənədlərinin tam ləğvinədək 20 il keçmişdir. Bu dövr ərzində vahid rəqabət və valyuta əməliyyatları qaydası, eləcə də ümumi biznes etikası bərqərar olmuşdur.

Bakı şəhərində keçirilən Beynəlxalq konfransda Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişafı üzrə imzalanan beynəlxalq nəqliyyat sahəsində çoxtərəfli sazişin, onun 4 texniki əlavəsindən biri olan gömrük qaydaları və sənədlərin işlənməsi haqqında əlavənin hazırlanmasında Avropa Birliyi ilə yanaşı, Azərbaycan DGK fəallıq göstərmişdir. Milli və dövlətlərarası nəqliyyat-ticarət

kommunikasiyasının inkişaf strategiyasına həsr edilmiş həmin zirvə görüşündə Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi təsis edilmişdir. Onu da qeyd etmək ki, bu proqram Avrasiya məkanında həyata keçirilən ən dinamik və iqtisadi cəhətdən səmərəli layihələrdən biridir. Başqa sözlə, Bakıda keçirilmiş Beynəlxalq konfransda Avropa və Asiya ölkələri arasında nəqliyyat kommunikasiyalarının inkişafı üçün ticarətə, iqtisadi integrasiya proseslərinə, dövlətlərin qarşılıqlı surətdə faydalaşmasına və zənginləşməsinə kömək istiqamətində zəruri tədbirlər işlənib hazırlanmışdır. Ölkəmiz tranzit ərazisi olduğu üçün tranzitdən əldə edilən vergi, hətta nəqliyyatı idarə edən adamların respublika ərazisində xərcləyəcəyi vəsait, rəsmi investisiyalar, beynəlxalq maliyyə ayırmaları, kreditlər və bir çox başqa amillər ölkədaxili rəqabət bazarının daha da inkişafına səbəb olmaqla Qafqazda münaqişələrin aradan qaldırılmasında, mürəkkəb problemlərin həllində mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Ən əsası odur ki, bərpa olunan İpək yolunu Azərbaycanımızın “qızıl kəməri” adlandıranlar heç də səhv etmirlər, çünki əmin-amanlığa aparan işıqlı bir yoldur.

Bununla yanaşı, 1998-ci ildə TRASEKA iştirakçısı olan ölkələrin ikillik iş proqramının(ümumi dəyəri 30 mln. ekyü) başa çatması ilə bağlı Tbilisidə keçirilmiş konfransda 1998-1999-cu illər üçün yeni proqrama baxıldı. 11 iştirakçı ölkə və Avropa İttifaqının nümayəndələri yaxın iki il üçün ümumi məbləği 20 mln. ekyü olan 14 işçi layihəsini təsdiq etdi. Bu layihələrin 4-18 ay ərzində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan 7 layihədə iştirak edəcəkdir ki, onun da ümumi büdcəsi 11,3 mln. ekyü təşkil edir. Bunlardan üçü-“Bakı bərə terminalının bərpası”(müddəti-6 ay, büdcə-250 min ekyü), “Neft körpülərinin bərpası”(6 ay, 250 min ekyü), “Dəmiryol çənlərinin buxarla yuyulması və təmizlənməsi üçün qazanlar”(6 ay, 500 min ekyü) tamamilə Azərbaycana aiddir. Bundan başqa, bütün TASİS layihələr texniki xarakter daşıyır və daha mühüm kommersiya layihələrinin texniki-iqtisadi əsaslandırma(TİƏ) hazırlığını nəzərdə tutur. Daha doğrusu, sonradan onlar beynəlxalq maliyyə təsisatlarının maliyyələşdirilməsi hesabına həyata keçiriləcəkdir. Ona görə də TRASEKA-nın ümumi büdcəsinin azaldılması qarşıdakı işlərin miqyasını əks etdirmir. Artıq

işlənib hazırlanmış layihələrin həyata keçirilməsinin əsas maliyyə donoru Avropa İttifaqı və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı nəzərdə tutulur. Digər təşkilatların kreditlərinin cəlb edilməsi də istisna deyildir.

Respublikada iqtisadi islahatlar dövründə baş verən iqtisadi proseslər 2004-2007-ci illərdə də dövlət büdcəsinə, onun strukturuna, gəlir və xərclərinin dinamikasına müsbət təsir göstərmişdir. Dövlətin büdcə-vergi siyasəti başlıca olaraq, sabitliyin təmin olunmasına və onun möhkəmləndirilməsinə, iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə, həmçinin əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına istiqamətləndirilmişdir.

Azərbaycanda dayanıqlı makroiqtisadi sabitlik, bazar iqtisadiyatı prinsiplərinə əsaslanan büdcə proqnozlaşdırılmasının yeni sisteminə keçidi təmin etmişdir. “Büdcə sistemi haqqında” qanuna görə, dövlət büdcəsi layihəsi ortamüddətli makroiqtisadi proqnozlar nəzərə alınmaqla tərtib edilməlidir.

Bu gün dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin əsas məqsədi iqtisadiyyatın dinamik artımını, regionların tarazlı inkişafını, ölkə iqtisadiyyatının beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə möqeyinin möhkəmləndirilməsi və insanlara bərabərhüquqlu iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmaq imkanları yaradılmasını, eləcə də yoxsulluğun azaldılması startegiyasında müəyyən olunmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin etməkdən ibarətdir. 2004-2007-ci illərdə qəbul edilmiş dövlət proqramlarını məhz bu ideyanın məntiqi nəticəsi hesab etmək lazımdır.

Onu da yaddan çıxarmaq olmaz ki, ölkədə iqtisadi islahatların uğurla həyata keçirilməsi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan gömrük siyasətinin təşkilindən də xeyli dərəcədə asılıdır. Dövlət müstəqilliyimizin əsas atributlarından biri olmuş gömrük işi bu gün daha da inkişaf etmiş və möhkəmlənmiş, eyni zamanda ölkədə aparılan iqtisadi islahatlarda fəal iştirak etməklə çoxfunksiyalı bir kompleksə çevrilmişdir.

Hazırkı şəraitdə daxili bazarı və bütövlükdə dövlətin iqtisadi maraqlarını qorumaq üçün gömrük tarif tənzimlənməsi tədbirlərindən, gömrük işi sahəsində valyuta nəzarətindən, büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasında fiskal siyasətin

tətbiqindən uğurla istifadə olunur. Bununla yanaşı, qaçaqmalçılıq və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizənin daha da gücləndirilmiş, gömrük işi sahəsində cinayətlərin və hüquqpozma faktlarının ilkin istintaqının keyfiyyəti xeyli yaxşılaşmışdır. İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və xarici ticarət dövriyyəsinin sürətləndirilməsi üçün qanunvericilikdə müyyən edilmiş tədbirlər daha da genişləndirilməkdədir.

Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, gömrük işinin təkmilləşdirilməsi və gömrük orqanlarının inkişaf etdirilməsi bu sahədə mövcud olan qanunvericilik aktlarını təkmilləşdirmədən, daha doğrusu, bu aktları beynəlxalq normalara uyğunlaşdırmadan mümkün deyil. Eyni zamanda, ümumdünya gömrük sisteminə integrasiya gömrük prosedurlarının harmonizə edilməsini və sadələşdirilməsini tələb edir. Şübhəsiz ki, belə bir şəraitdə normativ-hüquqi bazaya yenidən baxılması və onun təkmilləşdirilməsi zərurəti meydana çıxmışdır.

Məhz bununla əlaqədar olaraq, gömrük nəzarətinin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində Gömrük Məcəlləsinə əqli mülkiyyət obyektləri olan malların gömrük rəsmiləşdirilməsi ilə bağlı fəsillər əlavə edilmişdir. Beləliklə də, əqli mülkiyyət obyektlərinə gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsinin normativ-hüquqi bazası dəqiqləşdirilmişdir. Bundan başqa ölkədə brokerlik institutunun yaradılması, habelə anbarların təsis edilməsi ilə bağlı mövcud problemlərin aradan qaldırılması üçün ölkə başçısının müvafiq fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Xüsusi hazırlıq(lisenziya) tələb olunan fəaliyyət növləri siyahısı”na əlavələr olunmuşdur. Bununla da istər gömrük brokeri fəaliyyəti, istərsə də gömrük, müvəqqəti saxlanma və sərbəst anbarların təsis edilməsi üzrə normativ-hüquqi baza tamamlanmış və buna uyğun olaraq, fəaliyyətin qurulmasına başlanılmışdır.

Bütün bunlarla yanaşı, Beynəlxalq Yükdəşmə Konvensiyasına əlavələr və dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq “Beynəlxalq Yükdəşmə kitabçası tətbiq edilməklə yükdəşmələr barədə gömrük Konvensiyasının tətbiqi qaydaları”, fiziki şəxslər tərəfindən istehsal və kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların və avtonəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsinə gömrük nəzarətini

təmin edən sənədlər müasir standartlara uyğunlaşdırılmış, dəmiryol daşımaları zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsi qaydalarının beynəlxalq tələblərə unifikasiya edilməsi və mövcud prosedur qaydalarının sadələşdirilməsi üçün tədbirlər işlənib hazırlanmışdır. Hazırda Azərbaycanda gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarətinin avtomatlaşdırılmış sistemi yaradılmış və o, üç gömrük orqanında tətbiq edilir. Bundan başqa, təhlil olunan dövrdə xarici iqtisadi əlaqə iştirakçılarının gömrük prosedur qaydaları ilə məlumatlandırılması üçün avtomatlaşdırılmış rejimdə işləyən informasiya köşkləri fəaliyyət göstərir.

Yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, ölkədə gömrük nəzarətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, qadağan olunmuş malların keçirilməsinin qarşısının alınması, qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizədə əhəmiyyət kəsb edən texniki nəzarət vasitələri ilə gömrük orqanlarının təchiz olunması sahəsində görülmüş işlər davam etdirilmiş, Atom enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliklə (AEBA) Əməkdaşlıq nəticəsində Texniki Əməkdaşlıq Proqramı çərçivəsində müasir tələblərə cavab verən ionlaşdırıcı şüa mənbələrini aşkarlayan stasionlar radiasiya sistemləri alınmış və bu sistemin sərhəd keçid məntəqələrində quraşdırılması üçün hazırlıq işləri görülmüşdür.

Azərbaycan Respublikasının "Malların təsviri və Kodlaşdırılması üzrə Harmonikləşdirilmiş Sistem haqqında "Beynəlxalq Konvensiyaya və göstərilən Konvensiyaya Düzəliş Protokoluna qoşulmaq barədə" Qanununa Əsasən, Nazirlər Kabinetinin 19 yanvar 2001-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən aksiz vergisinə cəlb olunan malların aksiz dərəcələri"ndə və 13 iyul 2000-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı"nda XİF və MN üzrə kodların Beynəlxalq Harmonik sistem 2002-ci il variantına uyğunlaşdırmaq məqsədilə hökumət müvafiq qərar layihələrini təsdiq etmişdir.

2004-2007-ci illərdə istehsalçılardan və iş adamlarından daxili bazarın qorunması və yerli istehsalın həvəsləndirilməsi ilə bağlı daxil olan sorğular

ümumiləşdirilərək Azərbaycan Respublikasının Tarif(qiymət) Şurasına təqdim olunmuşdur.

Bununla yanaşı, ölkəyə ixrac olunan malların gömrük dəyrinə nəzarəti gücləndirmək üçün “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi qaydaları”na müəyyən dəyişikliklər və əlavələr edildikdən sonra yerli gömrük orqanlarına metodiki köməklik məqsədilə beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə idxal edilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi və gömrük orqanları tərəfindən nəzarət prosesinin həyata keçirilməsi qaydaları” hazırlanmışdır.

Eyni zamanda malların gömrük qiymətləndirilməsi üzrə gömrük orqanları arasında operativ qarşılıqlı əlaqənin və zəruri əlaqələndirmənin təşkil edilməsi, habelə gömrük orqanlarına metodiki köməklik göstərilməsi və qiymət intizamının daha da gücləndirilməsi məqsədilə zəruri tədbirlər həyata keçirilmişdir.

2003-cü ild hər bir əmtəə kodu üzrə məlumat bazası yaradılmışdır ki, bu da rəsmiləşdirilən mallar üzrə gömrük dəyərini təhlil etməyə və meydana çıxan problemləri gələcəkdə aradan qaldırmağa imkan verir.

2004-2007-ci illərdə gömrük işi sahəsində valyuta nəzarəti gücləndirilmiş, görülən tədbirlər nəticəsində konsiqnasiya əməliyyatları üzrə vaxtı çatmış və gecikdirilmiş vəsaitin ixracatçıların bank hesablarına daxil olmuş, eləcə də barter yolu ilə aparılan ixrac əməliyyatları üzrə göndərilən malların ekvivalent dəyərində əvəzi respublikaya gətirilmişdir. Bundan başqa, sərhəd-keçid məntəqələrində malların və nəqliyyat vasitələrinin maneəsiz hərəkətini təmin etmək, gömrük prosedurlarını sadələşdirmək, habelə vergitutma bazasını möhkəmləndirmək sahəsində müəyyən işlər görülmüşdür.

Büdcə gəlirləri üzrə nəzərdə tutulan proqnoz tapşırıqları gömrük orqanları arasında bölüşdürülmüş, aylar üzrə yerinə yetirilməsinə nəzarət həyata keçirilmişdir. 2004-cü il üçün müəyyən edilmiş 240 mln. manat büdcə proqnozunun əvəzinə qarşı 2606 mln. manat gömrük vergi və rüsumlarının toplanıb dövlət büdcəsinə köçürülməsi təmin olunmuş, proqnoza 108,6 faiz əməl

edilmişdir ki, bu da 2003-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 484 mln. manat və ya 22,2 faiz çoxdur(38, s.26-27).

2005-ci il üçün müəyyən edilmiş 346 mln. manat büdcə proqnozuna qarşı 376,1 mln. manat gömrük vergi və rüsumlarının toplanıb dövlət büdcəsinə köçürülməsi təmin olunmuş, proqnoza 107,5% əməl edilmişdir. Bu da 2004-cü illə müqayisədə 115,5 mln. manat və ya 44,3% çoxdur(7, s.26-27).

2007-ci il üçün gömrük vergi və rüsumlardan büdcə gəlirləri üzrə müəyyən edilmiş 770 mln. manat proqnoza qarşı 772 mln. manat vəsait toplanaraq dövlət büdcəsinə köçürülmüş, proqnoza 100,3% əməl edilmişdir. Bu, 2006-cı illə müqayisədə 256 mln. manat və yaxud 49,6% çoxdur (8, s.39).

Təqdirəlayiq haldır ki, son vaxtlar qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması halları ilə mübarizə işi daim gömrük orqanlarının diqqət mərkəzində saxlanılır. Məhz bunun nəticəsidir ki, 2004-cü il ərzində görülmüş işlər sayəsində 2584 hüquqpozma faktı aşkar edilmişdir. Həmin hallardan 155 fakt cinayət xarakterli material olduğundan aidiyyəti üzrə baxılmaq üçün prokurorluq və digər hüquq-mühafizə orqanlarına təqdim olunmuşdur(6, s.27).

2005-ci ildə isə 5526 hüquqpozma faktı aşkar edilmişdir ki, bu da 2004-cü illə müqayisədə 2942 fakt çoxdur ki, bunun da 154-ü cinayət xarakterli faktlar olmuş, 146 nəfər şübhəli şəxs qismində saxlanılmışdır(39, s.37).

2007-ci ildə aşkar edilən 4863 hüquqpozma faktlarının 174-cü cinayət xarakterli olmuş, təqsirli bilinən 195 nəfər barəsində müvafiq tədbirlər görülmüşdür.

Ölkə Prezidentinin “Narkomanlığa və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı tədbirlər haqqında” 26 avqust 1996-cı il tarixli fərmanına və 15 iyul 2000-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlığın yayılması ilə mübarizə üzrə Proqram”ına uyğun olaraq 2004-cü ildə gömrük orqanları tərəfindən narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar 82 fakt aşkar edilmiş, həmin faktlar üzrə 62,5 kiloqramdan çox müxtəlif növ narkotik vasitə tutulmuşdur. 2005-ci ildə isə narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi üzrə 159 kq 161 qram (2004-cü

illə müqayisədə 3 dəfə çox) narkotik maddə tutulmuşdur. Görülmüş tədbirlər nəticəsində 2007-ci ildə narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar 48 fakt aşkar olunmuş və bu faktlar üzrə 123 kq-a yaxın müxtəlif növ narkotik maddə tutulmuşdur. Eyni zamanda, Kinoloji Mərkəzin köməyindən geniş istifadə edilməklə narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizənin səmərəliliyi artmışdır. Respublikamız Narkomanlığa və Narkotik vasitələrin Qanunsuz Dövriyyəsinə Qarşı Mübarizə üzrə Dövlət Komissiyasının qərarlarının icrası üzrə onun işçi qrupu ilə birgə konkret tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Görülən tədbirlər nəticəsində 2005-ci ildə gömrük orqanları tərəfindən aşkar edilmiş 5372 gömrük qaydaları əleyhinə inzibati xəta faktı üzrə 718 hüquqi və 4657 fiziki şəxs inzibati qaydada məsuliyyətə cəlb olunmuş, onlara qarşı gömrük orqanları və məhkəmələr tərəfindən 587 min manatdan çox cərimə tətbiq edilmiş, habelə hüquqpozma predmeti olan 192,7 min manatdan çox mal və digər əşya müsadirə olunmuşdur. 2007-ci il ərzində aşkar olunmuş 4689 gömrük qaydaları inzibati xəta faktları üzrə 1425 hüquqi şəxs (o cümlədən 777 xarici) inzibati məsuliyyətə cəlb edilmişdir. Bu faktlar üzrə göstərilən şəxslərə qarşı 1 milyon manata yaxın cərimə tətbiq edilmişdir (8, s.40)

Bunlardan əlavə, “Alkoqollu içkilər etil(yeyinti) spirti və tütün məmulatları istehsalının, idxalının və satışının tənzimlənməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” 5 fevral 1999-cu il tarixli fərmana uyğun olaraq həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində 2004-cü ildə qanunsuz yolla gömrük sərhədindən keçirilməsinə cəhd edilən və ya hüquqpozma predmeti olan 191,4 min qutu xaricdə istehsal olunmuş siqaret, 1949 ədəd spirtli içki, 58,6 tondan çox spirt, habelə zinət əşyaları şəklində 13,5 kq-dan çox qızıl, 31,3 kiloqram gümüş, 56470 ABŞ dolları, 108,6 ton əlval metal, 4525 kq balıq, 169 kq balıq kürüsü, 27 ton neft məhsulu, küllü miqdarda dərman preparatları və digər mallar saxlanılmış və müvafiq qaydada tədbirlər görülmüşdür. 2005-ci ildə isə gömrük orqanları tərəfindən cinayət və inzibati xəta faktları üzrə 3 tona yaxın əlvan metal, 86,3 kq balıq kürüsü, 489487 litr neft məhsulu, 2942 kq balıq, 13 ədəd tarixi əhəmiyyət kəsb edən mədəni sərvət olan əşyalar, 300 kq civə, 404 ədəd mobil telefon və s.

tutulmuş, aksiz markasız və digər qanunsuz yollarla keçirilən 1 milyon 968 min ədəddən çox xaricdə istehsal olunmuş siqaret, 198 litr spirt, 2678 ədəd spirtli içki saxlanılmış və müvafiq tədbirlər köçürülmüşdür (39, s.38). 2007-ci ildə gömrük orqanları tərəfindən cinayət və inzibati xəta faktları üzrə 35,6 kq qara kürü, 11,4 man neft məhsulları, 4970 qram nikel qırınıtısı, 515 qram civə, 117 ədəd soyuq silah sayılan bıçaq, 13469 ədəd dini kitab, 10 kq Ermənistan istehsalı olan və orqanizm üçün zərərli sayılan qəhvə saxlanılmışdır. Gömrük nəzarətinin gücləndirilməsi nəticəsində aksiz markasız və ya digər qanunsuz yollarla keçirilən 5 milyon ədədə yaxın xaricdə istehsal olunan siqaret, 396 litr spirt, 3171 ədəd müxtəlif spirtli içkilər aşkar olunmuş və gətirənlər barəsində müvafiq tədbirlər görülmüşdür.

Gömrük statistikasının və bu sahədə informasiya texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində həlli vacib olan məsələlər ön plana çəkilmişdir. Xüsusilə də “Azərbaycan Respublikası xarici ticarətinin gömrük statistikasi” bülleteninin nəşri təkmilləşdirilmiş, müasir alqoritmik dildə tərtib edilmiş proqram təminatı əsasında hər ay qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması faktları haqqında hesabat gömrükxanalardan alınaraq ümumiləşdirilmiş və DGK-nın müvafiq strukturlarına göndərilmişdir. Bundan başqa, Sərhəd bazası və bəyannamələşdirilmiş mallar bazasının qarşılıqlı müqayisəsi əsasında gömrük rəsmiləşdirilməsindən yayınması ehtimal olunan mallar haqqında məlumatlar işlənib hazırlanmışdır. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində yerli gömrük orqanlarında lokal şəbəkə yaradılmış və ümumi şəbəkəyə qoyulmuşdur.

BMT-nin İnkişaf Proqramı və DGK arasında imzalanmış “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin potensialının gücləndirilməsi və məlumatların ötürülməsi şəbəkəsinin yaradılması” layihəsinin 3-cü mərhələsinə uyğun olaraq, əlavə 6 gömrük orqanında “Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarət” avtomatlaşdırılmış sisteminin tətbiqi həyata keçirilir. Hazırda həmin sistem 20 gömrük orqanında eksperimental qaydada tətbiq olunmaqdadır.

Təhlil olunan dövrdə hər il dövlət büdcəsinin tərtibi ilə əlaqədar Maliyyə Nazirliyi və Hesablama Palatası tərəfindən Dövlət Gömrük Komitəsinə daxil

olmuş sorğulara uyğun olaraq yeni yaradılmış proqram təminatı əsasında hesablamalar aparılmış və müvafiq formalar işlənilib hazırlanmışdır. Son illərdə rəsmiləşdirilmiş yüklər haqqında məlumatlar gündəlik qəbul edilmiş, səhvlər araşdırılmış, onların əsasında vahid YGB bazası təşkil edilmişdir. Həmin baza əsasında aylıq məlumatlar Dövlət Statistika Komitəsinə, Milli Banka, Vergilər Nazirliyinə və İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə təqdim olunmuşdur. Bununla yanaşı vergitutumlu mallardan biri olan avtonəqliyyat vasitələrinə gömrük nəzarətini gücləndirmək məqsədilə yeni avtonəqliyyat gömrük postu yaradılmışdır.

İqtisadi islahatlar şəraitində gömrük orqanlarının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, onun müasir avadanlıq və texniki vasitələrlə təchiz edilməsi istiqamətində qarşıda duran vəzifələrin ardıcılıqla həyata keçirilməsi davam etdirilmiş, əsaslı tikinti və təmir işləri aparılmışdır.

Hazırda gömrük rejimlərinin tam işlək hala gətirilməsi üçün gömrük orqanları tərəfindən məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilir. Belə ki, əvvəllər gömrük anbarlarının fəaliyyəti üçün müvafiq normativ hüquqi baza olsa da, vəsait çatışmadığına görə anbarların tikintisini həyata keçirmək mümkün deyildi. Respublika hökumətinin dəstəyi ilə sərhədlərdə, o cümlədən “ Samur Gömrük Postu”nun yenidən qurulması və oradan gömrük terminallarının tikilməsinə başlanılmış, Bakı şəhərində böyük bir terminalın tikintisi başa çatdırılmış, respublikanın cənub bölgəsində müvəqqəti saxlanma anbarı inşa edilmiş və beynəlxalq sərhəd gömrük buraxılış məntəqələrində 24 saatlıq iş rejiminə keçirilməsi təmin edilmişdir.

Ölkənin mövcud gömrük qanunvericiliyinə əsasən əvəzsiz maliyyə və texniki yardımlar, qrantlar, kreditlər və borclar hesabına idxal olunan mallar, eləcə də investisiya təyinatlı mallar gömrük rüsumlarına cəlb olunmur. Onu da qeyd edək ki, əsas istiqamətlərdən biri kimi 2001-ci ildən etibarən gömrük-tarif tənzimlənməsinin differensiallaşdırılmış sistemi tətbiq olunur. Hazırda respublika hökumətinin mövcud tarif siyasəti daxili istehsalı dəstəkləməklə yanaşı, yeni texnika və texnologiya idxalını da təşkil edir.

Son vaxtlar dünya ölkələri ilə xarici ticarətdə vasitəli vergilərin alınmasının “son təyinat” prinsipinə keçilmiş, əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi 20 faizdən 18 faizə endirilmişdir. Hazırda respublikamızın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmasının danışıqlar mərhələsi başa çatmaq üzrədir. Bundan əlavə Avropa Birliyi ilə Azərbaycan Respublikası arasında Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişinin imzalanması ölkəmizin MDB-yə daxil olan ölkələrlə xarici-iqtisadi əlaqələrini xeyli genişləndirmişdir.

İqtisadi islahatlar dövründə DGK-nın beynəlxalq əlaqələri daha da genişlənmiş, keyfiyyətə yeni səviyyəyə qalxmış, Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi integrasiyasının inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü iş aparılmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 2003-cü ilin may ayında Dövlət Gömrük Komitəsi və Ümumdünya Gömrük Təşkilatı arasında niyyət protokolunun imzalanmasını dünyanın nüfuzlu təşkilatı ilə əlaqələrin daha da genişləndirilməsi yolunda mühüm addım hesab etmək olar. Brüsseldə ÜGT-nin iqamətgahı qarşısında Dədə Qorqud heykəlinin qoyulması, ÜGT Baş Katibi Mişel Danenin təbirincə desək, “Ümumdünya Gömrük Təşkilatına daha böyük önəmlik verir. Bura Azərbaycan evi deyil, amma burada Azərbaycanın ürəyi döyünür. Bu tarixi hadisə həm də Azərbaycanla Avropa arasında daha sıx integrasiyanın göstəricisidir.”

Gömrük Prosedurlarının sadələşdirilməsi və Harmonizə edilməsi haqqında beynəlxalq Konvensiya”ya(Kioto Konvensiyası) qoşulmuş, Azərbaycan hökuməti ilə Türkiyə, Yunanıstan, Litva hökumətləri və Belçika Krallığı arasında gömrük məsələləri üzrə əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında sazişlər imzalanmışdır. Eyni zamanda, Fransa və Azərbaycan hökumətləri arasında gömrük hüquqpozmalarının qarşısının alınması, təhqiqatının aparılması, aşkar edilməsi və aradan qaldırılmasına dair qarşılıqlı inzibati yardım, Azərbaycan və Ukrayna dövlət gömrük xidmətləri arasında qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması, eləcə də silahların, döyüş sursatlarının, partlayıcı maddələrin, narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə sahəsində əməkdaşlıq haqqında sazişlər imzalanmışdır. Azərbaycan

hökuməti ilə Belarus, Çin və Almaniya hökumətləri arasında gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında saziş layihələri müvafiq dövlət strukturları ilə razılaşdırılmaq üçün Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir.

Bu yaxınlarda Pakistan İslam Respublikası hökuməti və Azərbaycan Respublikası hökuməti arasında narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş imzalanmışdır. Eyni zamanda, “Şəxsi yol nəqliyyat vasitələrinin müvafiqəti idxalı haqqında Gömrük Konvensiyası”nın(Nyu-York, 4 iyun 1954-cü il), “Turistlər üçün Gömrük İmtiyazları haqqında Konvensiya”(Nyu-York, 4 iyun 1954-cü ilə) və “Beynəlxalq daşımalarda istifadə olunan, pula verilmiş konteynerlərə tətbiq olunan gömrük rejimi haqqında Konvensiya”nın(Cenevrə, 21 yanvar 1994-cü il) mətnləri tərcümə edilərək və ekspertizası aparılaraq Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir.

Hazırda DGK-da Ümumdünya Gömrük Təşkilatı, MDB iştirakçı-dövlətlərin Gömrük Xidməti Rəhbərləri şurası, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı Gömrük Xidməti Rəhbərləri Şurası, Asiya İnkişaf Bankı tərəfindən maliyyələşən Gömrük Əməkdaşlıq Komitəsi, Avropa Komissiyasının TASSİS proqramı çərçivəsində Avropa Gömrüyü, BMT İnkişaf Proqramı və s. nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməkdədir.

2.3. Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə gömrük-tarif tənzimləmələrinə üstünlük verilməsi ölkədə aparılan iqtisadi islahatların başlıca xüsusiyyətlərindən hesab edilir. Bazar iqtisadiyyatına keçidin hazırkı mərhələsində səmərəli fəaliyyət göstərə bilən gömrük-tarif tənzimləmə mexanizminin qurulması fəal və kiçik gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin, eləcə də ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin və iqtisadi maraqlarının qorunmasının mühüm şərti kimi çıxış edir.

Gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas vasitələrindən biri də gömrük ödənişləridir. Gömrük məəcəlləsinin 17-ci maddəsinin 19-cu bəndinə əsasən “Gömrük ödənişləri müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən alınan gömrük rüsumları, vergilər, gömrük yığımları, hüquqi və fiziki şəxslərə gömrük fəaliyyəti üçün lisenziyaların verilməsinə görə alınan yığımlar, haqlar və digər ödənişlərdir”.

Mövcud qanunvericilik aktları ilə aşağıdakı gömrük ödənişləri alınır:

- 1) Gömrük rüsumu;
- 2) Əlavə dəyər vergisi;
- 3) Aksizlər;
- 4) Azərbaycan Respublikasının gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən icazələrin verilməsi və icazələrin bərpa edilməsinə görə yığımlar;
- 5) Gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə mütəxəssislərə ixtisas attestatlarının verilməsi və attestatların fəaliyyətini bərpa edilməsinə görə yığımlar;
- 6) Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları;
- 7) Malların saxlancına görə gömrük yığımları;
- 8) Malların gömrük müşayiətinə görə gömrük yığımları;
- 9) Məlumatlandırma və məsləhətverməyə görə haqq;
- 10) İlk qərarların qəbuluna görə haqq;
- 11) Digər gömrük ödənişləri.

Bəzi iqtisadçıların fikrincə, gömrük tarifi dedikdə, xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin qiymətməmələgəlmə mexanizmi ilə fəaliyyət göstərən əsas vasitə başa düşülür(9, s.26). Lakin qiymətlərdən fərqli olaraq, gömrük tarifi həm proteksionist, həm də fiksəl funksiyaları yerinə yetirir. Proteksionist funksiya milli istehsalçıların mənafeyinin müdafiəsi ilə bağlı olduğu halda, fiskal funksiya gömrük rüsumlarının tutulması hesabına dövlət büdcəsinin mədaxil hissəsinə vəsait yığılmasını təmin edir. Onu da qeyd edək ki, idxal mallarından gömrük rüsumu tutulması, onların daxili bazarda satışı zamanı dəyərin artmasına və bununla da milli sənaye və kənd təsərrüfatında istehsal edilən oxşar malların rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur. Beləliklə, gömrük tarifi daxili qiymətlərə təsir etməklə, müəyyən dərəcədə milli istehsalın və ixracın inkişafına təsir edir.

İdxal olunan malların daxili bazarda bahalaşması nəticəsində bu cür malların qiymətlərinin ümumi səviyyəsi qalxır. Bunun əvəzində milli istehsalçılar əlavə gəlir əldə edirlər ki, bu da öz növbəsində ölkə iqtisadiyyatına investisiya və yaxud ixrac qiymətlərinin aşağı düşməsi ilə yaranan itkilərə kompensasiya, eləcə də xarici bazarda ölkənin mallarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi məqsədi ilə istifadə edilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilən mallar üçün “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq gömrük rüsumu ödənilməlidir. Bu qanuna görə gömrük tarifinin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- 1) Azərbaycan Respublikası üzrə idxalın əmtəə strukturunu səmərəliləşdirmək;
- 2) Azərbaycan Respublikası ərazisində malların gətirilməsi və çıxarılmasının, valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətini təmin etmək;
- 3) valyuta sərvətlərinin Azərbaycanın gömrük ərazisinə gətirilməsi və çıxarılması üzərində səmərəli nəzarət təşkil etmək;
- 4) Azərbaycan Respublikasında malların istehsal və istehlak strukturunda mütləq dəyişikliklər üçün şərait yaratmaq;

5) Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq;

6) Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatını dünya təsərrüfatı ilə səmərəli integrasiyasına şərait yaratmaq.

Gömrük məcəlləsinin 17-ci maddəsinə görə, “gömrük rüsumu Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə malların idxalı və ixracı zamanı alınan ödənişlərdir”.

Gömrük rüsumları gömrük sərhədinə keçməsi faktı ilə qüvvəyə minən və xarici ticarət dövriyyəsi mallarına tətbiq edilən dolayı vergi növ müxtəlifliklərindən biridir. Gömrük rüsumları bütün əsas vergi xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirir.

a) gömrük rüsumlarının ödənişi də məcburi xarakter daşıyır və dövlət hakimiyyət məcburiyyəti ilə təmin edilir;

b) gömrük rüsumları göstərilən xidmətin əvəzi deyil və qarşılıqsız(əvəzində heç bir şey etmədən) tutulur;

c) gömrük ödənişlərindən daxilolmalar konkret dövlət xərclərini ödəmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı gömrük rüsumları tətbiq edilir:

- 1) Advalor-malların gömrük dəyərinə görə faizlə hesablanması;
- 2) Spesfik rüsum-mal vahidinə görə müəyyən olunmuş dəyərlə hesablanan;
- 1) Kombinə edilmiş – hər ikisindən birlikdə istifadə olunur

Malların ixracını və idxalını operativ tənzimləmək üçün bəzi mallara mövsümi rüsumların altı aya qədər tətbiq olunmasına qanun icazə verir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi mənafeyini qorumaq üçün idxal edilən mallara müvəqqəti olaraq xüsusi növ rüsumlar tətbiq edilir. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) Xüsusi rüsumlar
- 2) Antidempinq rüsumlar
- 3) Kompensasiya rüsumları

Xüsusi rüsumlar aşağıdakı hallarda tətbiq olunur:

a) əgər ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən mallar, bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vuran və ya ziyan vura biləcək miqdarda və şərtlərdə gətirilmişdirsə, onda idxal mallarından müdafiə tədbiri kimi;

b) digər dövlətlərin və onların ittifaqlarının (siyasi, iqtisadi, hərbi və s.) Azərbaycan dövlətinin mənafeyinə toxunan ayrı seçkilik və digər hərəkətlərinə cavab tədbiri kimi.

Dempinq – xarici bazarlarda əmtəələrin dəyər-dəyməzinə, yəni istehsal xərclərindən aşağı qiymətlə satılması deməkdir. Antidempinq rüsumları, idxal olunan malların qiyməti ölkənin gömrük ərazisinə gətirildiyi vaxtda ixrac olunduğu ölkədəki real dəyərindən aşağı olduqda və belə bir idxal bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vurduqda və ya bu hal istisna olunmadıqda, eyni zamanda həmin mallar ölkə daxilində istehsalın təşkilinə və ya genişləndirilməsinə maneçilik törətdikdə tətbiq olunur.

Ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən malların istehsalı və ya ixracı zamanı birbaşa və ya dolaylı yolla subsidiyalardan istifadə olunduqda və belə bir idxal bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vurduqda və yaxud bu hal istisna edilmədikdə, habelə ölkədə bu malların istehsalının təşkilinə və genişləndirilməsinə maneçilik törətdildikdə kompensasiya rüsumları tətbiq edilir.

Cəlb olunma obyektlərinə görə gömrük rüsumları – idxal və ixrac kimi iki yerə ayrılır.

İdxal rüsumları ölkənin daxili bazarını xarici rəqabətdən qoruduğu halda proteksionist (daxili bazarı qorumaq üçün yerli və dünya qiymətləri arasındakı fərqdən yüksək müəyyənləşdirilən rüsumlar) funksiyasını yerinə yetirir. Daxili bazarı qorumaq üçün idxal rüsumlarının artırılmasının əsas səbəbi yerli malların rəqabət qabiliyyətinin aşağı olmasından irəli gəlir. Belə ki, yenicə müstəqillik əldə etmiş respublikamız köhnə texnologiya ilə dünya bazarı standartlarına cavab verən əmtəə istehsal edə bilmir. Eyni zamanda ölkəni xarici mallardan asılı vəziyyətə salmaq, nəinki iqtisadi təhlükəsizliyi, həm də milli təhlükəsizliyə ciddi problemlər yarada bilər. Bu isə müstəqilliyini tam

möhkəmləndirməmiş bir ölkə üçün acınacaqlı nəticələrə gətirib çıxarar. Odur ki, hər bir dövlət kimi Azərbaycan Respublikası da öz təhlükəsizliyini təmin etmək üçün proteksionist siyasətdən yararlanmağa çalışır.

Rüsumlar hesablanarkən, praktiki olaraq yerli və dünya qiymətlərindən istifadə etmək olar. Rüsumlar, yerli və dünya qiymətlərinin fərqi və ya fərqi uyğun müəyyənləşdirilir. Rüsumlar, yerli və xarici mallar arasında bərabər şərait yaradaraq, stabilləşdirmə funksiyasını yerinə yetirir.

Bəzən isə rüsumlar yerli və dünya qiymətlərinin fərqi ilə aşağı müəyyənləşdirilir ki, bu xarici malların idxalına böyük imkanlar yaradır. Bu cür rüsumlar isə stimullaşdırıcı adlanır.

Bazar iqtisadiyyatı və xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması şəraitində gömrük rüsumları Xarici iqtisadi fəaliyyəti vacib iqtisadi tənzimləyicisi hesab olunur. Gömrük rüsumlarının köməyi ilə dövlət, malların idxal-ixrac zamanı bərabər iqtisadi şəraitdə rəqabəti tənzimləyir, ümumdövlət və milli maraqlara xidmət edən konkret iqtisadi, elmi-texniki, ekoloji, valyuta-maliyyə siyasəti aparır.

Rüsum qiymət kateqoriyasına aid edilir. Bu isə ayrı-ayrı mallara rüsum müəyyənləşdirərkən, fərqi yanaşma tələb edir.

İstənilən mala (və ya əmtəələr qrupuna) rüsum qoyarkən, yerli və beynəlxalq xərcləri və qiymətləri müəyyənləşdirmək lazımdır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti idxal və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələrini təyin edir. Azərbaycan Respublikasının əlverişli ticarət rejimi tətbiq etdiyi ölkənin malları üçün idxal və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələrinin son həddi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən müəyyən olunur. Lakin əlverişli ticarət rejimi tətbiq olunmayan ölkələrin mallarına və mənşə ölkəsi müəyyənləşdirilməyən mallara idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri iki dəfə artırılır.

Bir sıra hallarda gömrük tarifi birtərəfli qaydada ixrac məhsullarının istehsalına tələb olunan mallara aşağı və ya sıfır dərəcəli idxal rüsumu tətbiq etməklə, milli istehsalın və ixracın stimullaşdırılması üçün istifadə olunur.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsi ilə gömrük rüsumlarının dərəcələri arasında müəyən asılılıq mövcuddur. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə gömrük rüsumlarının dərəcələri aşağı olur. Çünki inkişaf etmiş ölkələrin istehsal etdiyi məhsulun rəqabət qabiliyyəti yüksək olduğu üçün, daxili bazarın yüksək rüsumlar hesabına qorunmasına, ixracın əlavə tədbirlərlə stimullaşdırılmasına və büdcənin gəlir hissəsinin gömrük ödənişləri hesabına doldurulmasına ehtiyac qalmır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr daha yüksək rüsumlardan istifadə edirlər (*Cədvəl 2.6*).

Cədvəldən göründüyü kimi Pakistanla Avropa Birliyi ölkələri arasında çox böyük fərq vardır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə idxal rüsumlarının yüksək olmasının əsas səbəbi, ölkə sənayesinin xarici rəqabətdən qorumaqdır. Azərbaycan Respublikasında öz sənayesini xarici rəqabətdən qorumaq üçün hələlik bu üsuldən istifadə edir.

Cədvəl 2.6

Bəzi ölkələrdə sənaye mallarının idxal rüsumları (% - lə)

Malların adı	Pakistan	Brazilya	ABŞ	Avropa Birliyi
Dəsmal və digər Məmulatlar	80-100	60	25 - 90	5
Boru və digərləri	80	30	6 – 33	6 – 13
Akril plasməs	1 kq 70 rupu	40	4.2 - 37	12.5 – 21
Minik maşınları	80 - 425	65	2.5 - 10	10 – 29
Yük maşınları	80	65	8.5 - 25	5 – 28

Ümumiyyətlə, qeyd edək ki, 1996-2005-ci illər ərzində Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə dövlət büdcəsinə aşağıdakı vergilər daxil edilmişdir (*Cədvəl 2.7*).

Cədvəlin 2.10 sayılı məlumatlarından görünür ki, Gömrük Komitəsi üzrə dövlət büdcəsinə daxil olmalar ildən-ilə artmışdır. Belə hal onunla izah olunur ki, ölkəyə bu dövrdə idxal malları da artmışdır. Həmçinin qeyd edək ki, Gömrük Komitəsi üzrə dövlət büdcəsinə daxil olmalarda əsasən əlavə dəyər vergisi üzrə

daxil olmalar ilbəl artmışdır. Gömrük rüsumları isə 1999-2000-ci və 2004-2005-ci illərdə digər illərə nisbətən daha yüksək olmuşdur. Digər bir amil isə onunla bağlıdır ki, gömrük idxal rüsumlarının dərəcələrinin ölkə üçün 15%-lik olması səmərəli deyildir.

Cədvəl 2.7

Azərbaycan DGK üzrə gömrük rüsumları və gömrük vergiləri (mln. manatla)

<i>Göstəricilər</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
<i>Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə</i>	112,4	122,4	144,0	164,6	184,0	204,0	260,6	376,2
<i>Əlavə dəyər vergisi</i>	46,6	49,6	77,0	104,4	109,0	130,4	171,3	253,8
<i>Gömrük rüsumları</i>	57,4	62,8	62,2	52,2	58,0	60,0	77,0	101,2
<i>Aksiz</i>	6,4	8	2,8	6,4	15	12	11,1	19,7
<i>Tranzit yol vergisi</i>	2	2	2	1,6	2	1,6	1,2	1,4

Qeyd: cədvəl Gömrük Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Hazırda respublikamızın gömrük orqanları fizikal siyasəti həyata keçirməklə dövlət büdcəsi gəlirlərinin beşdə bir hissəsindən çoxunu təmin edir. Onlar daxili bazarı və bütövlükdə dövlətin iqtisadi maraqlarını qorumaq üçün gömrük-tarif tənzimlənməsi tədbirlərini və gömrük işi sahəsində valyuta nəzarətini həyata keçirirlər. Təhlil göstərir ki, son illər ərzində idxalın əmtəə strukturunu səmərələşdirmək, ixracı stimullaşdırmaq, daxili istehsala şərait yaratmaq

istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür ki, bu da ölkə iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, 2007-ci ildə ərzaq məhsullarının ümumi idxalda xüsusi çəkisi 2005-ci illə müqayisədə bir qədər azalaraq 15,9% təşkil etmişdir. Bu isə onunla izah olunur ki, əhalinin ət və ət məhsullarına, konserv məmulatlarına, mineral sulara, tütün və tütün məmulatlarına, spirtli içkilər, toyuq əti və yumurtaya, habelə bir sıra digər mallara tələbatının əsas hissəsi daxili istehsal hesabına ödənilir. Onu da qeyd edək ki, qeyd edilən dövrdə idxalda maşın və elektrik aparatları, avadanlıqlar və onların ehtiyat hissələrinin xüsusi çəkisi 3 həftədən çox artmaqla, ümumi idxalın 50,8%-ni təşkil etmişdir. Fikrimizcə, idxal üçün respublikadan kənara aparılan ümumi miqdarda vəsaiti daxildə həmin malların istehsalına yönəltmək və bu işdə gömrük-tarif tənzimlənməsinin bütün imkanlarından istifadə etmək lazımdır.

Xarici ticarətin daha da sərbəstləşdirilməsi, yanacaq kompleksinin ixracat yönümlü müəssisələrdə istehsalın inkişafı, habelə dünyü bazarında neftin əlverişli qiymət konyukturu ixracatın daha da artmasına təkan vermiş və 2007-ci ildə əmtəə ixracı 2005-ci ilə nisbətən 2,8 dəfə artaraq 21,3 mlrd. ABŞ dolları olmuşdur. (Cədvəl 2.8). Nəticədə ixracın ÜDM-də xüsusi çəkisi 2006-cı illə müqayisədə 6,6% artaraq 72,2%-ə çatmışdır.

Cədvəl 2.8

2010-2012-ci illərdə Azərbaycanada əmtəə ixracının strukturu

Göstəricilər	2010-ci il		2011-ci il		2012-ci il		2012-ci il 2010-ci ilə nisb. %-lə
	Məbləğ mln.\$	Xüsusi çəkisi, %-lə	Məbləğ mln.\$	Xüsusi çəkisi, %-lə	Məbləğ mln.\$	Xüsusi çəkisi, %-lə	
<i>Ixrac-cəmi</i>	7649	100,0	13014,6	100,0	21269,3	100,0	278,1
<i>O cümlədən:</i>							
<i>1. Yanacaq-xammal məhsulları</i>	6974,7	91,2	12487,3	96	20429,6	96,0	292,9
- neft məhsulları	6618,4	86,5	11998,9	92,2	20039,4	94,2	302,8
- digər xammal	356,3	4,7	488,4	3,8	390,2	1,8	109,5
<i>2. Maşın və avadanlıqlar</i>	303,0	4,0	148,4	1,1	207,1	1,0	68,3
- üzən nəqliyyat vasitələri	264,8	3,5	73,2	0,6	--	--	--
<i>3 İstehlak malları</i>	349,9	4,5	356,1	2,7	556,1	2,4	158,9
<i>4. Digər mallar</i>	21,4	0,3	22,8	0,2	76,5	0,4	357,5
- təbii qaz	--	--	3,2	--	65,7	0,3	--

Respublikamızda sahibkarlığın inkişafına əngəl törədə bilən hər cür maneələrin aradan qaldırılması, daxili bazarın qorunması, sağlam rəqabət və bütövlükdə şəffaf biznes mühitinin yaradılmasında gömrük-tarif tənzimlənməsi tədbirlərinin imkanlarından daha səmərəli istifadə olunmalı və qaçaqmalçılığa qarşı mübarizənin daha da gücləndirilməsində qabaqlayıcı tədbirlərdən istifadə imkanları daha da artırılmalıdır.

Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmasına hazırlıq prosesi ilə əlaqədar olaraq ölkədə xüsusi qrup fəaliyyət göstərir. Ölkəmizin bu nüfuzlu quruma daxil olması üçün istehsalın stimullaşdırılması və rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalı məqsədəuyğun hesab edilir. Mütəxəssislərin fikrincə, əgər yerli iş adamları yüngül, yeyinti və emal sənayesində hazır məhsulların istehsalına keçsələr, yəni xammal son məhsul halına göstərilib dünya bazarına çıxarılsa, Azərbaycan ÜTT-yə hazır ölkə kimi girmiş olacaq(21, s.80). Odur ki, Avropa ölkələri ilə sıx ticarət əlaqələri qurarkən ilk növbədə yerli istehsalın rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsinə çalışılmalıdır.

MDB-yə üzv olan dövlətlər arasında ənənəvi ticarət əlaqələri mövcuddur və keçid dövrünü yaşayan üzv dövlətlərində həmin əlaqələrdən səmərəli istifadə olunması böyük fayda verir. Həmin əlaqələrin möhkəmləndirilməsi üçün müxtəlif siyasi iqtisadi cəhdlər edilir, çoxtərəfli və ikitərəfli sazişlər imzalanır. Son illərin təcrübəsi göstərir ki, MDB ölkələri ikitərəfli sazişlərə daha çox əhəmiyyət verirlər. 1994-cü ildə MDB ölkələri arasında Azad Ticarət Zonası yaradılması haqqında saziş imzalanırsa da, saziş yalnız Qırğızıstan və Ermənistan tərəfindən yerinə yetirilir. Azərbaycan da daxil olmaqla digər üzv ölkələr öz aralarında ikitərəfli qaydada bu cür saziş tətbiq edir.

MDB daxilində qarşılıqlı ticarətin liberallaşdırılması meyllərinə baxmayaraq buraya daxil olan ölkələrin əksəriyyətində malların idxalı və ixracının tənzimlənməsi zamanı bir sıra məhdudiyyətlər tətbiq olunur. Mütəxəssislərin fikrincə, tərəfdən keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə büdcə gəlirlərinin idxalından asılılığı, digər tərəfdən, daxili bazarı qorumaq istəyi ilə izah olunur. Onu da

göstərək ki, qeyd edilən məhdudiyyətlər bütövlükdə götürdükdə dünya təcrübəsinə uyğundur, eyni zamanda, həmin məhdudiyyətlər əsasən idxala tətbiq olunur və vergi tutumlu malların ölkə ərazisinə idxalı zamanı maneə yaratmaqla başlıca olaraq bazarı qorumaq məqsədi daşıyır. Tədqiqatlara görə ixracda belə məhdudiyyətlər azdır və əsasən həmin malların daxili bazarda qalmasını təmin etmək məqsədi güdür. Həmin məhdudiyyətlər tarif və qeyri-tarif məhdudiyyətlərinə bölünür. Tarif məhdudiyyətləri idxal və ixraca tətbiq olunan gömrük rüsumlarının tarif dərəcəsinin azaldılması və ya ləğv edilməsi ilə müşayiət hesab olunur. MDB çərçivəsində bu istiqamətdə müəyyən işlər görülür. Buna misal kimi göstərə bilərik ki, Azərbaycanla Rusiya Federasiyası, Qazaxıstan, Gürcüstan, Ukrayna və Belorusiya arasında bağlanmış Azad Ticarət Sazişinə uyğun olaraq həmin ölkələrdən Azərbaycana, Azərbaycandan isə həmin ölkələrə idxal olunan mallardan idxal rüsumları alınmır. Lakin Rusiya Federasiyası və Qazaxıstanla Azərbaycan arasında Azad Ticarət Sazişinə istisnalar mövcuddur. Həmin istisnalar əsas etibarilə aksizli malları əhatə edir. Onu da qeyd edək ki, istisnalar digər MDB üzvi dövlətləri arasında da mövcuddur və bütövlükdə MDB çərçivəsində bu istisnaların ləğv edilməsi istiqamətində tədbirlər görülməkdədir. Qarşılıqlı ticarətdə qeyri-tarif maneələri, daha doğrusu, kvotalaşdırma və lisenziyalaşdırma məsələləri üzrə zərurət tələb edən tədbirlərin həyata keçirilməsi MDB-yə üzv dövlətlərinin qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən sayılır.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə, o cümlədən (ABŞ və Yaponiya) da ÜDM-də ixracın payı 10-11 faiz təşkil edir. Rusiyada bu göstərici, 1992-ci ildə 62 faizə qalxmış (xarici ticarət inhisarını şok vəziyyətinə gətirmiş ləğvinin nəticəsidir), yalnız sonralar aşağı düşmüşdü (1994-28%, 1997-20%). Bu halda əmtəə dövriyyəsinin həcmi həmin illər ərzində 1,5 dəfə qalxmışdı (150 milyard dollaradək - dünyada 15-16-cı yer). Rusiyada orta idxal tarifini (14-15 faiz) 2005-ci ilədək 1/3-ə qədər azaltmaq nəzərdə tutulur. Azərbaycanda da bu istiqamətdə məqsədyönlü iş aparılır. Hazırda ölkəmizdə idxal rüsumlarının ən yüksək həddi 15% təşkil edir. 2005-ci il yanvarın 1-nə gömrük-tarif rüsumları üzrə orta dərəcə 8,4%-dən 5,7%-ə endirmişdir.

Qeyd etmək lazımdır xarici ölkələr MDB-dən rəqabətə girə biləcək məhsulların, o cümlədən tikişsiz borular, metal təbəqələr, ferrosilisiyum və digər metal məmulatları, kalsium, maqnezium, uran və s. yolunda maneələr qururlar. ABŞ, İndoneziya, Tailand və Çilidə(1998) Ukrayna metalına antidempinq rüsumları mövcuddur və bu, Türkiyə, Kanada və digər ölkələrdə də hazırlanır. Rüsumun həcmi 60 faizə, maqneziuma görə isə(Aİ ölkələri) 170 faizə çatır və kvotalarla tamamlanır. Halbuki MDB mallarının ucuzluğu əksər hallarda əmək haqqının səviyyəsi ilə izah edilir. Belə ki, Çerepovets şəhərində “Severstal”da orta aylıq əməkhaqqı 350 dollar, ABŞ-da isə 4000 dollardır, MDB-də boruların maya dəyərində əmək haqqının payı 10 faiz, Qərbdə 60 faizdir. Hesablamalar göstərir ki, Rusiya öz ixracını məhdudlaşdırmaqdan ildə təxminən 1 milyard dollar ziyan çəkir. Fikrimizcə, müasir xarici iqtisadi menecmenti mənimsəmək, malların sertifikatlaşdırılması və şifrələnməsi qaydalarına riayət etmək, beynəlxalq audit üçün vaxtında məlumatlar hazırlamaqla ziyanı azaltmaq olar. Birgə assosiasiyalar, kartellər xarici bazara sertifikatsız məhsulların kütləvi şəkildə çıxarılmasının qarşısını almağa imkan verərdi. Qeyd edək ki, bu, Rusiya tərəfinin problemidir. Qarşıda daim yarana biləcək bütün bu çətinlikləri nəzərə almaqla, fikrimizcə, gələcəkdə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına(ÜTT) daxil olarkən MDB ölkələrinin öhdəlikləri əlaqələndirilməlidir. Buraya 4 sənəd daxildir:

- xarici tədarükçülərin milli xidmətlər bazarına buraxılışı üzrə xüsusi öhdəliklərin siyahısı;

- ÜTT üzvlərinin hamısında xarici ticarətdə daha əlverişli rejim yaradılması üzrə ümumi qaydalardan çıxarışların təsviri(heç bir ölkə başqalarına nisbətən mal və xidmət bazarına pis buraxılış şəraitində olmamalıdır);

- idxal tarifi(ÜTT-yə daxil olduqdan sonra o,qalxa bilməz);

- qüvvədə olan qanunvericilikdə və beynəlxalq sazişlərdə dəyişikliklər.

Keçən müddət ərzində xarici iqtisadi fəaliyyətdə gömrük tarif tənzimlənməsi və gömrük orqanlarında maliyyə-vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi, gömrük-vergi qanunvericiliyinə dair normativ-hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi istiqamətində müəyyən tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, idxalatçı və ya ixracatçının deklarasiya etdiyi qiymətlərin nə dərəcədə düzgün olduğunu müəyyənləşdirmək praktiki olaraq mümkün deyil.

SSRİ-nin tərkibində olduğu illərdə Azərbaycanın müstəqil xarici ticarəti, xarici iqtisadi əlaqələri yox idi. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra dünyanın yüzlərlə ölkələri ilə iqtisadi-ticarət əlaqələri yaratmışdır. Xarici ticarət üzrə əmtəə dövriyyəsi idxal və ixracdan ibarətdir. İdxal dedikdə əmtəələrin daxili bazarda reallaşdırılması üçün xaricdən ölkəyə daxil olması nəzərdə tutulur. İdxalın strukturu adətən ölkənin təbii və iqtisadi şəraitindən, onun beynəlxalq əmək bölgüsündə oynadığı roldan asılıdır. İxrac dedikdə isə xarici bazarda reallaşdırmaq üçün əmtəələrin ölkə həddlərindən kənara aparılması nəzərdə tutulur. İdxalı maliyyələşdirən məhz ixracdır. Xaricdən alınmış əmtəələrin heç bir emaldan keçmədən yenidən xarici bazara satılmasına təkrar ixrac deyilir(yaxud reepstor). Reepstorun ən geniş yayılmış növü qiymətli materialların alınıb-satılmasından ibarətdir.

Gömrük siyasəti 2 cür ola bilər: 1. liberal gömrük siyasəti 2. proteksionistik gömrük siyasəti. Dünya dövlətlərinin bir hissəsi liberal gömrük siyasətinə, digər hissəsi isə proteksionistik gömrük siyasətinə üstünlük verirlər. Liberal gömrük siyasəti tərəfdarlarının fikrincə liberal gömrük siyasəti rəqabəti stimullaşdırır və inhisarçılığı məhdudlaşdırır.

Proteksionistik gömrük siyasəti tərəfdarları isə belə hesab edirlər ki, xarici ticarətin liberal olduğu şəraitdə istehsalın heç bir sahəsində istehsalı genişləndirmək və effektivliyi artırmağa dair uzunmüddətli tədbirlər həyata keçirmək mümkün deyil. Onların fikrincə proteksionistik gömrük rüsumları sənayenin yeni sahələrinin inkişafı üçün zəruridir. Yüksək proteksionistik gömrük rüsumları ölkəyə gətirilən malların qiymətlərini qaldırır və beləliklə də rəqabət qabiliyyətini azaldır. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dünyada istər qabaqcıl, istərsə də geridə qalmış ölkələrin əksəriyyəti proteksionizmə meyl göstərirlər. Həm də müasir proteksionizm siyasəti üçün qeyri-tarif maneələrinin rolunun artması xarakterikdir. Azərbaycanda proteksionizmin tərəfdarları kifayət qədərdir.

Gömrük idxal rüsumu Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin mühüm gəlir mənbələrindən biridir. 1996-cı ildə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin strukturunda gömrük idxal rüsumunun xüsusi çəkisi 16%-ə yaxın olmuşdur. Azərbaycan istehsalçısı xarici şirkətlərlə rəqabət aparmağa qadirdir. Azərbaycanda istər kənd təsərrüfatı, istərsə də sənaye məhsulları istehsalçıları yeni şəraitə uyğunlaşmağı bacarırlar. Bir neçə fakta nəzər salaq: 80-ci illərdə Azərbaycana ətin 50%-i xaricdən gətirilirdi. 90-cı illərin 2-ci yarısında aqrar islahatların başlanmasından az sonra isə Azərbaycanda ət istehsalçıları xarici əti daxili bazarda sıxışdırıb çıxardılar. Sənaye müəssisələri də dünya standartlarına uyğun məhsullar istehsal edirdi. 1997-ci ilin aprel ayında “Azərboru” İstehsalat Birliyi Beynəlxalq Keyfiyyət üzrə Mükafata layiq görülmüşdü. 1 yanvar 1997-ci ildən ixrac gömrük rüsumlarının ləğv edilməsi çox keçmədən öz müsbət nəticələrini verdi. Belə ki, 1997-ci ilin yanvarında 1993-cü ildən üzü bəri ilk dəfə olaraq xarici ticarət balansında saldo müsbət oldu. Azərbaycanın gömrük idxal rüsumları, dolayı vergilərin digər növlərinə nisbətən qiymətlərin ümumi səviyyəsinə daha çox təsir göstərir. Hökumət ixracın stimullaşdırılması istiqamətində növbəti addımları da atmağı planlaşdırır. Layihə şəklində artıq hazır olan “Xarici ticarətin tənzimlənməsi haqqında” qanun ölkənin ixracat potensialını artırmağa dair Xarici İqtisadi Əlaqələr Nazirliyi qarşısında konkret vəzifələr qoyur. Prezident Fərmanı ilə XIƏN-ə tapşırılmışdır ki, o, Azərbaycan ixracatçılarına xaricdə əlverişli partnyorlar tapmaqda, satış bazarlarının tapılmasında müqavilələrin bağlanmasında köməklik etsinlər.

İxracın stimullaşdırılması siyasəti şübhəsiz ki, ilk növbədə ixrac olunan malların qiymətlərinə bilavasitə təsir göstərir və onların rəqabət qabiliyyətini artırır. İdxal və ixrac əməliyyatlarının aparılmasına dair imzalanmış kontraktlar XIƏN-dən başqa, həm də mədaxilin daxil olacağı müvəkkil binalarında da qeydiyyatdan keçirilir. Müvəkkil banklarda da kontrakt qiymətlərinin ekspertizası həyata keçirilir.

Beləliklə, tarif və kvotaların istifadəsinə ehtiyatlı və ağıllı yanaşma tələb olunur. Fikrimizcə, Azərbaycanda müasir mərhələdə optimal tarifləri müəyyən etmək məqsədəuyğundur.

Azad ticarətin müdafiəçilərindən olan Con Mİll hələ 150 il bundan qabaq optimal tariflərin xeyrinə elə dəlillər irəli sürmüşdür ki, bunlar öz əhəmiyyətini indiyə qədər də itirməmişdir.

Həm fritreder, həm də proteksionist nəzəriyyənin istifadə ideyasına tənqidi yanaşmaq lazımdır. Onların müdafiəsinin hansısa bir istiqamətə yönəldilməsi dağıdıcı nəticələrə səbəb ola bilər. Müasir dünya təsərrüfatı dayanıqlı iqtisadiyyatın və müqayisəli üstünlüyün vahidliyinin ümumi qanununa əsaslanır. Odur ki, xarici iqtisadi siyasətin aparılmasında milli iqtisadiyyatın inkişafı və dünya iqtisadiyyatına integrasiyası vasitəsi kimi ixraca yönüm istiqamətini və idxalın əvəz olunmasını balanslaşdırmaq zəruridir.

İdxalın azaldılmasının daha geniş yayılmış forması kimi həmçinin kompensasiya rüsumları istifadə edilməlidir. Məsələn, antidempinq tariflərini digər ölkələr öz əmtəəsini Azərbaycanda orta xərclərdən aşağı qiymətlər və ya daxili bazardan aşağı qiymətlər üzrə satdığı, daha doğrusu, dempinq meydana çıxdığı vaxt müəyyən etmək lazımdır. Bu halda idxal əmtəəsinə “dempinq rüsumları” müəyyən etmək lazımdır.

Nə qədər ki, digər ölkələr idxal məhdudiyyətlərindən istifadə edirlər və ya digər metodlarla bizim məhsula qarşı ayrı-seçkilik edirlər, onda ölkəmiz yalnız optimal tarif və kvotaları tətbiq etməklə müdafiə olunmalıdır. Məhz bu prinsip nəzərə alınmaqla Ümumdünya ticarət Təşkilatı ilə əməkdaşlığa getmək lazımdır.

III Fəsil. Daxili bazarın formalaşması və inkişafında gömrük siyasətinin problemləri və onların aradan qaldırılması yolları

3.1. Daxili bazarın formalaşmasında gömrük siyasətindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi

Gömrük sisteminin olduqca vacib fəaliyyət sahəsi olması heç kimdə şübhə doğurmur. Ölkə iqtisadiyyatının dirçəldilməsində, islahatların dərinləşməsinin təmin edilməsində, investisiya siyasətində, qiymətlərin optimallaşdırılmasında, daxili bazarın yad ünsürlərdən qorunmasında, ən başlıcası isə dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsinin formalaşmasında gömrük sistemi müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan Gömrük Təşkilatı öz fəaliyyətində son illər əsaslı dönüşə nail olmuş, yaxın və uzaq xarici ölkələrin gömrük orqanları ilə işgüzar əlaqələr yaratmaqla əməkdaşlığı xeyli genişləndirmiş, gömrük xidməti ilə bağlı beynəlxalq formalarda respublikamızı layiqincə təmsil etməyə çalışmışdır. Azərbaycan gömrüyü gündəlik fəaliyyətini ölkədə aparılan iqtisadi siyasətə uyğun qurmağa səy göstərmiş və respublikanın iqtisadi siyasətini həyata keçirən ən mühüm qurumlardan birinə çevrilmişdir. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşdırılmasında gömrük və vergi rüsumlarının xüsusi çəkisi xeyli artmışdır. Belə bir faktı qeyd etmək olar ki, əgər 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemi üzrə cəmi 3,5 mln. manat gömrük vergi rüsumları toplanıb büdcəyə köçürülmüşdürsə, 2005-ci ildə bu rəqəm 376,2 mln. manat, 2007-ci ildə isə 772 mln. manat olmuşdur.

AR DSK-nın statistik məlumatlarının təhlili göstərir ki, Dövlət Gömrük Komitəsindən gəlirlərin dövlət büdcəsinin gəlirlərində xüsusi çəkisi 2002-ci ildə 20,2% təşkil edirdisə, 2003-cü ildə isə bu rəqəm 16,6%-ə enmiş, yalnız bundan sonra 2004-cü ildə 17,6%-ə qalxmışdır. 2005-ci ildə 18,3%-dən 2007-ci ildə 12,8%-ə enmişdir (*Cədvəl 3.1*).

Cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, Dövlət Gömrük Komitəsindən daxil olan gəlirlərin tərkibində ƏDV daha üstün xüsusi çəkiyə (60-70 faiz cuvarında) malikdir.

Hazırda respublikamız Ümumdünya Gömrük Təşkilatının, iqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının və bir sıra beynəlxalq qurumların üzvüdür. Respublikamızın həyatında və beynəlxalq aləmdə mühüm hadisəyə çevrilən, ölkə rəhbərinin təşəbbüsü ilə Bakı şəhərində keçirilən Beynəlxalq konfransda Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişafı üzrə imzalanan beynəlxalq nəqliyyat sahəsində çoxtərəfli sazişin, onun texniki əlavəsindən biri olan gömrük qaydaları və sənədlərin işlənməsi haqqında əlavənin hazırlanmasında Avropa Birliyi ilə yanaşı, Gömrük Komitəsinin ekspertləri də yaxından iştirak etmişlər.

Milli və dövlətlərarası nəqliyyat-ticarət kommunikasiyalarının inkişaf strategiyasına həsr edilmiş həmin zirvə görüşündə Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi təsis edilmişdir.

Cədvəl 3.1

Dövlət Gömrük Komitəsindən dövlət büdcəsinə gəlirlər(mln. manatla)

<i>İllər</i>	<i>Gəlirlərin mütləq və faizlə ifadəsi</i>	<i>Dövlət büdcəsinin gəlirləri</i>	<i>Dövlət Gömrük Komitəsindən gəlirlər</i>				
				<i>ƏDV</i>	<i>aksizlər</i>	<i>gömrük rüsumları</i>	<i>yol vergisi</i>
2005	mütləq ifadə	910,2	184,0	109,0	15,0	58,0	2,0
	faizlə	100,0	20,2	12,0	1,6	6,4	0,2
2006	mütləq ifadə	1220,9	204,0	130,4	12,0	60,0	1,6
	faizlə	100,0	16,6	10,6	1,0	4,9	0,1
2010	mütləq ifadə	1509,5	260,7	171,3	11,1	77,0	1,2
	faizlə	100,0	17,6	11,6	0,7	5,2	0,1
2011	mütləq ifadə	2055,2	376,2	253,8	19,7	101,2	1,4
	faizlə	100,0	18,3	12,3	1,0	4,9	0,1
2012	Mütləq ifadə	6006,6	772,0	402,4	60,1	300,3	6,2
	faizlə	100,0	12,8	6,7	1,0	5,0	0,1

Bu proqram Avrasiya məkanında həyata keçirilən ən dinamik və iqtisadi cəhətdən səmərəli layihələrdən biridir. Konkret desək, Bakıda keçirilmiş Beynəlxalq konfransda Avropa və Asiya ölkələri arasında nəqliyyat

kommunikasiyalarının inkişafı üçün ticarət, iqtisadi integrasiya proseslərinə, dövlətlərin qarşılıqlı surətdə faydalanmasına və zənginləşməsinə kömək istiqamətində səyləri birləşdirməyə yönələn tarixi bir addım atılmışdır. Azərbaycan tranzit ərazisi olduğu üçün tranzitdən əldə edilən vergi, hətta nəqliyyat idarə edən adamların Azərbaycan ərazisində xərcləyəcəyi vəsait, rəsmi investisiyalar, beynəlxalq maliyyə ayırmaları, kreditlər və bir çox başqa amillər Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına səbəb olmaqla Qafqazda münaqişələrin aradan qaldırılmasında, mürəkkəb problemlərin həllində mühüm rol oynayacaqdır. Mütəxəssislər bərpa olunan İpək yolunu Azərbaycanın “qızıl kəməri” adlandırmaqla, onu sülhə, əmin-amanlığa aparan işıqlı yol olduğunu vurğulayırlar.

Danılmaz həqiqətdir ki, Azərbaycanda dövlətçiliyin inkişafı, daxili və xarici siyasətdə, iqtisadi və sosial sahədə əldə etdiyimiz nailiyyətlər çağdaş dünyamızın görkəmli şəxsiyyəti, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Məhz ulu öndərimizin rəhbərliyi ilə uğurla başlanmış genişmiqyaslı iqtisadi islahatlar nəticəsində 1995-ci ildən başlayaraq ölkədə iqtisadi tənəzzülün qarşısı alınmış, iqtisadi və siyasi sabitlik bərqərar olmuş, beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın nüfuzu əhəmiyyətli dərəcədə artmış və iqtisadiyyatın dinamik inkişafı təmin edilmişdir. Təkcə bir faktı demək kifayətdir ki, uğurla aparılan iqtisadi və struktur islahatlar nəticəsində 1996-2005-ci illər ərzində ümumi daxili məhsul 90 faiz, 2005-ci ildə isə 2004-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 26,4%, 2007-ci ildə 2006-cı ilə nisbətən 25,05 artmışdır.

Ölkədə iqtisadi islahatların uğurla həyata keçirilməsi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan gömrük siyasətinin təşkilindən bilavasitə asılıdır. Hazırda daxili bazarı qorumaq üçün gömrük-tarif (qiymət) tənzimlənməsi tədbirlərindən, gömrük işi sahəsində valyuta nəzarətindən, büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasında fiskal siyasətin tətbiqinin müvəffəqiyyətlə istifadə olunur.

Gömrük işinin təkmilləşdirilməsi və gömrük orqanlarının inkişaf etdirilməsi bu sahədə mövcud olan qanunvericilik aktlarını təkmilləşdirmədən, yəni bu aktları beynəlxalq normalara uyğunlaşdırmadan mümkün deyil. Digər tərəfdən, ümumdünya gömrük sisteminə integrasiya gömrük prosedurlarının harmonizə

edilməsini və sadələşdirilməsini də tələb edir. Əlbəttə, belə bir şəraitdə normativ-hüquqi bazaya yenidən baxılması və onun təkmilləşdirilməsi zərurəti yaranır və keçən illərdə bu sahədə xeyli işlər görülmüşdür.

Malların ixracının sıfır (0) dərəcəsi ilə ƏDV-yə cəlb edilməsi ƏDV-nin tətbiqinin əsas prinsiplərindən biridir. Malların ixracının sıfır(0) dərəcəsi ilə ƏDV-yə cəlb edilməsi eyni zamanda ixracı stimullaşdırır ki, bu da bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərir. Vergi Məcəlləsinin 13.2.29 maddəsinə əsasən malların ixracı gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq ixrac malları hesab edilən malların Azərbaycan Respublikası ərazisindən çıxarılmasıdır(10, s.28). Həmin maddənin məqsədləri üçün gömrük bəyannamələri və digər aidiyyəti sənədlərlə təsdiq edildiyi halda mallar ixrac edilmiş hesab edilir. Hər hansı vergi ödəyicisi tərəfindən respublikamızda alınmış mal ixrac edilsə, bilavasitə ixrac əməliyyatını aparmış vergi ödəyicisi tərəfindən malların ixracı ƏDV-yə sıfır(0) dərəcəsi ilə cəlb edilir. İxrac əməliyyatını ümumi qaydada ƏDV-yə cəlb edilir. İxrac əməliyyatını aparmış xərcə malların təqdim edilməsi əməliyyatını aparan şəxs tərəfindən respublikamızda mallar alınarkən ödənilmiş ƏDV məbləği əvəzləşdirilir. Vergi ödəyicisi tərəfindən müvəqqəti idxal qaydasında idxal olunan mal emal edilmiş və ya onun üzərində hər hansı iş görülmüşdürsə və sonradan bu mal ixrac edilmişdirsə, həmin malla əlaqədar ölkə ərazisində işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi zamanı ödənilmiş ƏDV məbləği əvəzləşdirilir. Onu da qeyd edək ki, vergi ödəyicisi tərəfindən ümumi qaydada idxal olunmuş mallar ölkə ərazisində emal edilmiş və ya onun üzərində hər hansı iş görülmüşdürsə və sonradan bu mal ixrac edilmişdirsə, həmin malların idxalı və bu malla əlaqədar respublika ərazisində işlərin görülməsi, xidmətlərin görülməsi zamanı ödənilmiş ƏDV məbləği əvəzləşdirilir.

Vergi Məcəlləsinin 165.1.3.-cü maddəsinə əsasən 168.1.5-ci maddədə göstərilən xidmətlərin ixracına görə ƏDV sıfır(0) dərəcəsi ilə tutulur. Göründüyü kimi, 168.1.5-ci maddəsində göstərilən xidmətlər “daşınan” və ya “ixrac oluna bilən” xidmətlərdir və çox vaxt bu xidmətlərin göstərilmə yerini müəyyənləşdirmək qeyri-mümkündür (10, s.185-186). Odur ki, beynəlxalq

təcrübədə qəbul olunmuş ƏDV modellərində belə xidmətlərin ixracının mallarda olduğu kimi sıfır(0) dərəcəsi ilə ƏDV-yə cəlb edilməsi, idxalının isə ümumi qaydada ƏDV-yə cəlb edilməsi nəzərdə tutulur, yəni bu xidmətlər alıcının və ya istehlakçının olduğu yerdə ƏDV-yə cəlb edilir. Son dövrlərdə elektron ticarət inkişaf etdiyi bir vaxtda bu prinsipin tətbiqi zəruri hesab edilir(47, s.392).

Yuxarıda qeyd edilənlərdən aydın olduğu kimi, ölkə qanunvericiliyi ilə ixrac oluna bilən xidmətlərin ixracının sıfır(0) dərəcəsi ilə ƏDV cəlb edilməsini nəzərdə tutur. Qalan digər hallarda isə Azərbaycan Respublikasının ərazisində malların təqdim edilməsi, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi ümumi qaydada ƏDV-yə cəlb edilir.

Bununla yanaşı, Vergi Məcəlləsinin 165.1.4-cü maddəsi beynəlxalq və tranzit yük və sərnişin daşımalarına görə ƏDV-nin sıfır(0) dərəcəsi ilə tutulmasını nəzərdə tutur(10, s.183). Vergi qanunvericiliyinə görə ölkə ərazisindən tranzit gömrük qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada respublika sərhədindəki iki məntəqə arasında Azərbaycan Respublikası ərazisi ilə daşınmadır. Eyni zamanda, bir sıra beynəlxalq müqavilələrin müddəalarında beynəlxalq və tranzit daşımalara görə ƏDV-nin sıfır(0) dərəcəsi ilə tutulması nəzərdə tutulur. Onu da qeyd edək ki, gömrük qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada ölkəmizin sərhədindəki iki məntəqə arasında respublika ərazisi ilə daşınma Azərbaycan Respublikasının ərazisindən tranzit hesab edildiyi üçün bu daşınmaya görə ƏDV sıfır(0) dərəcəsi ilə tutulur.

Beynəlxalq daşınma yüklərin və sərnişinlərin ölkəmizin sərhədlərindən digər dövlətlərdəki məntəqə arasında daşınma sayıldığı üçün sahibkarlıq fəaliyyəti çərçivəsində bu daşınmaların Azərbaycan Respublikası ərazisində olan hissəsi ƏDV-yə cəlb edilir. Bununla yanaşı, ƏDV-dən azad olunma və ya ƏDV-yə sıfır(0) dərəcəsi ilə cəlb olunma beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduğu halda, Vergi Məcəlləsinin 2.5-ci maddəsinə uyğun olaraq həmin müqavilələrin müddəaları tətbiq edilir. Beynəlxalq və tranzit uçuşlarla bilavasitə bağlı olan işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi də sıfır(0) dərəcəsi ilə ƏDV-yə cəlb edilir. Belə ki, mövcud qanunvericiliyə görə, beynəlxalq və tranzit uğurlarla bilavasitə bağlı olan

müxtəlif növ aeroport xidmətlərinin göstərilməsi, yanacaq-sürtkü materiallarının və digər əşyaların təqdim edilməsi, uçuş vaxtı sənişinlərə və uçuş heyətinə göstərilən xidmətlər və digər analogi xidmətlər ƏDV-yə sıfır(0) dərəcəsi ilə cəlb edilir. Respublikamızın gömrük ərazisində gömrük nəzarəti altında Azərbaycan Respublikasından gedən şəxslərə ticarət xidmətlərinin göstərilməsi malların ixracı kimi qiymətləndirildiyindən ƏDV-yə sıfır(0) ilə cəlb edilir. Bu cür mağazaların təşkili qaydaları ölkənin gömrük qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

AR Gömrük Məcəlləsinin 25-ci maddəsində 15 növ gömrük rejimi müəyyənləşdirilmişdir ki, onlardan biri də rüsumsuz ticarət mağazalardır(3, s.26-27). Gömrük Məcəlləsinin 51-ci maddəsinə əsasən rüsumsuz ticarət mağazası-mallardan gömrük rüsumları, vergilər alınmadan və onların iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən respublikamızın gömrük ərazisində(beynəlxalq hava və dəniz limanlarında və Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən müəyyən edilən digər yerlərdə) həmin malların gömrük nəzarəti altında satılmasından ibarət gömrük rejimi sayılır(3, s.37). Gömrük qanunvericiliyinə görə rüsumsuz gömrük mağazası Azərbaycan şəxsləri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanından lisenziya alındıqdan sonra təsis edilə bilər. AR NK-nın müəyyən etdiyi qaydaları respublikamızın gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanı rüsumsuz ticarət mağazası təsis etmək üçün lisenziya verir və onun fəaliyyət müddətini müəyyən edir. Rüsumsuz ticarət mağazası təsis etmək üçün lisenziya verilməsinə görə AR NK-nın müəyyən etdiyi miqdarda yığım alınır. Bundan başqa, kredit, borc və pay hesabına malların(iş və xidmətlərin) alınması və bunların idxalı ƏDV-yə sıfır(0) dərəcəsi ilə cəlb edilir. Bu mallar(iş və xidmətlər) alınarkən müvafiq təsdiqedicə sənədlər təqdim edildikdə ƏDV tutulmur, ƏDV ödənilməsi halda isə əvəzləşdirilir və ya büdcədən geri qaytarılır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, malların idxalı gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq malların Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilməsidir. ƏDV məqsədləri üçün vergi tutulan idxalın dəyəri Vergi Məcəlləsinin 162-ci maddəsinə əsasən gömrük orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilir. İdxal dəyəri müəyyən edilərkən

Vergi və Gömrük məcəllələrinin, eləcə də AR NK-nın 12 yanvar 1998-ci il tarixli 7 sayılı “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi qaydaları haqqında” qərarının müddəaları nəzərə alınır. İdxal dəyəri müəyyən edilərkən malların idxalına yardımçı xarakter daşıyan işlərin görülməsi və ya xidmətlərin göstərilməsi malların idxalının bir hissəsi sayılır və onun dəyəri idxal dəyərinə əlavə edilir.

Lakin qeyd edək ki, respublikamızın iqtisadiyyatında MDB ölkələrindən idxalın səviyyəsi digər ölkələrlə müqayisədə nisbətən böyük olduğundan bu prinsip iqtisadi cəhətdən Azərbaycan Respublikası üçün səmərəli deyildi. Odur ki, 2001-ci ildən etibarən ƏDV-nin tətbiqində son təyinat prinsipinə keçirilməklə mənşə ölkəsindən asılı olmayaraq idxal olunan bütün mallara (azad olunanlardan başqa) gömrük orqanları tərəfindən ƏDV tətbiq edilir. İdxal zamanı ƏDV-dən azad olunan malların siyahısı Vergi Məcəlləsinin 164-cü maddəsi və AR NK-nın 31 yanvar 2005-ci il tarixli 11 sayılı “Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən, ƏDV-dən azad olunan malların siyahısı haqqında” qərarı ilə müəyyən edilmişdir. Mallar idxal olunarkən vergi tutulan əməliyyatların qiymətinə gömrük orqanları tərəfindən AR NK-nın 12 yanvar 1998-ci il tarixli 7 sayılı “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi qaydaları haqqında” qərarı ilə yenidən baxıla bilər.

Mövcud qanunvericiliyə görə idxal olunan malların mal göndərən tərəfindən müəyyən edilən qiyməti bazar qiymətlərindən fərqləndikdə gömrük orqanlarının bazar qiymətləri nəzərə alınmaqla ƏDV-ni hesablamaq hüququ vardır. Həmin qiymətlərdən vergitutma məqsədləri üçün istifadə edilir. Malları idxal edən vergi ödəyicisi həmin malları malgöndərən müəyyən etdiyi qiymətlə mədaxil edərək uçota alır. Gömrük orqanlarının müəyyən etdiyi şərti bazar qiymətləri sonradan həmin mallarla aparılan əməliyyatlarda vergi orqanları tərəfindən bazar qiymətləri barədə bir mənbə kimi istifadə edilə bilər. ƏDV ödəyiciləri tərəfindən gömrük orqanlarına ödənilmiş ƏDV məbləği idxal olunan mallardan sahibkarlıq

məqsədləri üçün istifadə edildikdə Vergi Məcəlləsinin 175-ci maddəsinə uyğun olaraq əvəzləşdirilir.

Ölkədə sahibkarlığın və regionların inkişaf etdirilməsi məqsədilə xüsusi dövlət proqramlarını qəbul edilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinə mane olan bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasına yönəldilən tədbirlər Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən də dəstəklənmiş və mövcud problemlərin aradan qaldırılması, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının sağlam rəqabət şəraiti yaradılması üçün gömrük orqanlarının modernləşdirilməsi üzrə tədbirlər planına uyğun olaraq, spesifik rüsumların advalor rüsumlarla əvəz edilməsinin mərhələli qrafikinə əsasən yerinə yetirilmişdir. Həmin qrafikin dördüncü mərhələsində spesifik rüsumların advalar rüsumlarla əvəz edilməsinə dair Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə daha 6 mal qrupu üzrə spesifik rüsumlar advalor rüsumlarla dəyişdirilmişdir. Həmçinin istehsalı genişləndirmək və ixraca əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə eyni adlı malların idxalına tətbiq olunan gömrük tarif dərəcələrinə yenidən baxılması istiqamətində işlər davam etdirilmişdir.

Təhlil olunan dövrdə xarici iqtisadi fəaliyyətdə gömrük-tarif(qiymət) tənzimlənməsi və gömrük orqanlarında maliyyə-vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi, gömrük-vergi qanunvericiliyinə dair normativ-hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür. İstehsalçılardan və iş adamlarından daxili bazarın qorunması və yerli istehsalın həvəsləndirilməsi ilə bağlı olan sorğular ümumiləşdirilərək Azərbaycan Respublikasının Tarif(qiymət) Şurasına göndərilmişdir.

İxrac olunan malların gömrük dəyərinə nəzarəti gücləndirmək üçün “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi qaydaları”na hökumətin müvafiq qərarı ilə dəyişikliklər və əlavələr edildikdən sonra yerli gömrük orqanlarına metodiki köməklik məqsədilə beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə idxal edilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi və gömrük orqanları tərəfindən nəzarət prosesinin həyata keçirilməsi qaydaları” hazırlanmışdır.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, son dövrlərdə Dövlət Gömrük Komitəsi gömrük siyasətinin həyata keçirilməsində aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsini diqqət mərkəzində saxlamışdır:

- ölkədə sahibkarlığın və regionların inkişaf etdirilməsi;
- sahibkarlıq fəaliyyətinə mane olan bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasına yönəldilən tədbirlər arasında xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarına sağlam rəqabət şəraiti yaradılması;
- istehsalın genişləndirilməsi;
- ixraca əlverişli şərait yaradılması;
- daxili bazarın qorunması və yerli istehsalın həvəsləndirilməsi.

Bundan başqa, son vaxtlar Dövlət Gömrük Komitəsi üçün dövlət büdcəsi gəlirləri üzrə müəyyən edilmiş proqnoz-tapşırıqların yerinə yetirilməsi nəzarətə götürülmüş, vergitutma bazasının möhkəmləndirilməsi sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Hesab edirik ki, malların gömrük qiymətləndirilməsi üzrə gömrük orqanları arasında operativ qarşılıqlı əlaqənin və zəruri əlaqələndirmənin təşkil edilməsi, habelə gömrük orqanlarına metodiki köməklik göstərilməsi və qiymət intizamının daha da gücləndirilməsi üçün əlavə tədbirlər görülməsi işi və qiymət-məlumat bazasının yaradılması istiqamətində işlər də davam etdirilməlidir.

Son illər gömrük sistemində hər bir əmtəə kodu üzrə məlumat bazası yaradılmışdır. Bu cür məlumat bazası rəsmiləşdirilən mallar üzrə gömrük dəyərini təhlil etməyə və ortaya çıxan problemləri aradan qaldırmağa imkan verir.

Hal-hazırda gömrük sisteminin səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- gömrük orqanlarında avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminə keçidi tam təmin etmək;
- müasir tipli terminallar yaratmaq;
- gömrük orqanlarının modernləşdirilməsi işini davam etdirmək;
- sərhəd-keçid məntəqələrini ən yeni avadanlıq, cihazlarla təmin etmək;

- xidmət mədəniyyətini daim yüksəltməklə yanaşı, nəzarətini təkmilləşdirmək;
- kadrların peşə hazırlığını artırmaq;
- beynəlxalq əlaqələri daha da genişləndirmək.

Gömrük xidmətinin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi konsepsiyasına uyğun olaraq global şəbəkə yaradılmış, gömrükxanaların əksəriyyəti ilə “Modern əlaqə” təmin edilmiş, idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrükxanalarda daxil olan gündəlik məlumat əsasında “Gün” məlumat bazası, sərhəd-keçid məntəqələrindən gündəlik keçən yüklər barəsində “Sərhəd” məlumat bazası yaradılmışdır. İdxal olunan malların qiymətinə nəzarəti gücləndirmək üçün onların maksimum, minimum və cari qiymətlərini müəyyən edən gündəlik proqram tərtib edilmişdir.

Gömrük islahatları dövründə DGK-nin beynəlxalq əlaqələri daha da inkişaf etmişdir. Ölkəmiz “Gömrük Prosedurlarının sadələşdirilməsi və Harmonizə edilməsi haqqında beynəlxalq Konvensiya”(Kioto Konvensiyası) qoşulmuş, Azərbaycan hökuməti ilə Türkiyə, Yunanıstan, Litva hökumətləri və Belçika Krallığı arasında gömrük məsələləri üzrə əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında sazişlər imzalanmışdır. DGK-si Ümumdünya Gömrük Təşkilatı, MDB iştirakçısı-dövlətlərin Gömrük Xidməti Rəhbərləri Şurası, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı Gömrük Xidməti Rəhbərləri Şurası, Asiya İnkişaf Bankı tərəfindən maliyyələşən Gömrük Əməkdaşlıq Komitəsi, Avropa Komissiyasının TASİS proqramı çərçivəsində Avropa Gömrüyü, BMT İnkişaf Proqramı və s. nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü iş aparılır. Avropa Birliyi ilə Azərbaycan Respublikası arasında Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişinin imzalanması Birliyə daxil olan xarici ölkələrlə xarici-iqtisadi əlaqələrimizi daha da genişləndirmişdir.

Azərbaycanda müasir tələblərə cavab verən gömrük sisteminin formalaşması və inkişafının ən başlıca problemləri arasında ən birincisi onun maddi-texniki bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsi sayılır. Hazırda qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdən biri elə bir maddi-texniki bazanın yaradılmasından ibarətdir ki, bu, ölkənin ərazi məkanına nəzarəti həyata keçirə bilsin, onun iqtisadi

təhlükəsizliyini təmin etmiş olsun və ölkənin parlamenti və hökuməti tərəfindən işlənilib hazırlanmış gömrük siyasətini reallaşdırmağa bilsin.

Həm ölkə sərhəddində, həm də ölkə daxilində gömrük infrastruktur obyektləri və xidmətlərinin beynəlxalq standartlar səviyyəsində təşkili məqsədilə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Qısa müddət ərzində nüvə və radioaktiv materialların yerləşdirilməsinə nəzarət sferasında ixtisaslaşan gömrük orqanlarının maddi-texniki bazasını yaratmaq lazımdır.

Bununla yanaşı, gömrük sisteminin normativ-təlimat bazasını yaxşılaşdırmaq tələb olunur. İlk növbədə isə Gömrük Məcəlləsinin dövrü olaraq təkmilləşdirilməsi vacib sayılır. Gömrük sisteminin normal fəaliyyəti üçün şərhlərin və müxtəlif təşkilatların nəşri məqsəduyğun hesab edilir.

Gömrük sənəd dövriyyəsinin islahatı elə bir nəticə ilə yekunlaşmalıdır ki, gömrük bəyannamələrinin rəsmiləşdirilməsi texnologiyası, növü, forması, “əmtə-nomenklatura kodu” və onun “kompüter variantı” həqiqətən də beynəlxalq standartlara uyğun olsun. Böyük İpək yolunun daha da təkmilləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan sahəsinin təlimat təminatı BMT-nin standartlar səviyyəsində tərtib olunmuş TRASEKA ölkələrinin eyniləşdirilmiş sənədlərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Bundan başqa, ölkənin sənaye siyasəti konsepsiyasına və xarici ticarət siyasəti prinsiplərinə əsaslanmaqla Azərbaycanın ixrac strategiyası konsepsiyasını işləyib hazırlamağı məqsəduyğun hesab edirik. Azərbaycanın müasir xarici ticarətinin əmtəə strukturunu əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmək lazımdır. Prioritet ixrac müəssisələrini ayırmaq lazımdır, oxşar məhsulların idxalına isə yüksək təfif dərəcələri tətbiq olunmalıdır.

İxrac-idxal əmtəələrinin struktur təhlili göstərdi ki, Azərbaycan əsasən xammal ixracatçısı sayılır. Təhlil göstərdi ki, ixracın strukturunda xammal və materialların payı 50-60%-ə qədər, qida məhsullarının, alkoqollu içkilərin və kimya sənayesi məhsullarının payı 25-30%-ə qədər təşkil edir. Azərbaycan əsasən, xam neft kənd təsərrüfatı və mineral məhsullar ixrac edir. Yalnız bu əmtəə qrupunun ixracına əsaslanmaq arzuolunmazdır. Ona görə də ixracın məhz bu

istiqamət üzrə genişləndirilməsinin heç bir perspektivi yoxdur. Ölkə dünya ticarət bazarının xeyli hissəsinə malik olmaya bilər, lakin o, ixracın vasitəsilə idxalın böyük hissəsini örtə bilər.

İxracın genişləndirilməsi və tənzimlənməsi ölkə iqtisadiyyatının canlanması üçün real hərəkətverici qüvvəyə çevrilməlidir.

İdxalın əvəz olunmasının strateji inkişafında(xarici siyasətində) başlıca rolunu gömrük maneələri oynamalıdır. Gənc sənaye sahələrinin inkişafının dəstəklənməsində tariflərin düzgün müəyyən olunması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan əmtəəsinin dəyərinin gömrük qiymətləndirilməsi, əmtəə və nəqliyyatın gömrük sərhəddinə yerləşdirilməsi üzrə dünya təcrübəsinin nailiyyətləri nəzərə alınmalı və ona əksər dövlətlər tərəfindən qəbul edilən və istifadə edilən gömrük qiymətləndirilməsi prinsiplərini daxil etməlidir.

Xarici ticarət təcrübəsində təsdiq edilmiş qeyri-tarif tənzimlənməsinin müxtəlif metodlarından Azərbaycanda xarici iqtisadi münasibətlər sferasında islahatların aparılması şəraitində xarici ticarət sövdələşmələrinin kvotalaşdırılması və lisenziyalashdırılması, emborqonun sertifikatlaşdırılması son dərəcə aktualdır.

3.3. Gömrük xidməti üzrə avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin yaradılmasının səmərəli gömrük siyasətinin həyata keçirilməsində rolu

Azərbaycan Respublikasının ümummilli lideri H.Əliyevin 17 fevral 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları üzrə Milli Strategiya(2003-2012-cil illər) respublikada qlobal informasiya mühitinin yaradılması və informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından kütləvi istifadə edilməsinə, o cümlədən gömrük xidmətində bu sahədə aparılan işlərə müsbət təsir göstərdi və böyük imkanlar yaratdı. Ölkəmizdə gömrük işinin təşkilində informasiya texnologiyaları prioritet olaraq 1995-ci ildən başlayaraq intensiv formada tətbiq olunur. Həmin dövrdə gömrük xidmətinin üç səviyyəli vahid avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin(AİS) texniki tapşırığı və funksional strukturu tətbiq olunmuşdur.

Mütəxəssislərin fikrincə, vahid AİS-in yaradılması aşağıda göstərilən məqsədlərə nail olunmasını təmin etməlidir;

- gömrük rəsmiləşdirilməsi, nəzarəti və prosedurların tam avtomatlaşdırılması;
- gömrük xidmətində idarəetmə proseslərinin həllində elektron üsullardan geniş istifadə edilməsi;
- idarəetmə proseslərinin informasiya təminatının təşkili;
- xarici-iqtisadi əməliyyatları əks etdirən məlumatların operativ surətdə yığılması, mərkəzləşdirilmiş məlumat bazalarının yaradılması və onların təhlilinin aparılması;
- Azərbaycan Respublikasının dövlət və icra orqanlarının müvafiq məlumatlarla təmin edilməsi;
- xarici ölkələrin mərkəzi gömrük orqanları ilə informasiya mübadiləsinin təşkili

Azərbaycan Respublikası gömrük xidməti vahid avtomatlaşdırılmış informasiya sisteminin yaradılması haqqında Fəaliyyət Proqramına(2003-2012-ci

illər) müvafiq olaraq səkkiz istiqamət üzrə işlər aparır və bu sahədə müxtəlif nailiyyətlər əldə olunub.

Dövlət Gömrük Komitəsi səviyyəsində operativ idarəçilik prosesini təmin etmək üçün vahid korporativ şəbəkənin yaradılması çox zəruridir. Korporativ şəbəkə gömrük sərhədini keçən və rəsmiləşdirilmiş yüklər barədə operativ məlumatların “On-line” rejimində Dövlət Gömrük Komitəsinə göndərilməsini təmin etməlidir.

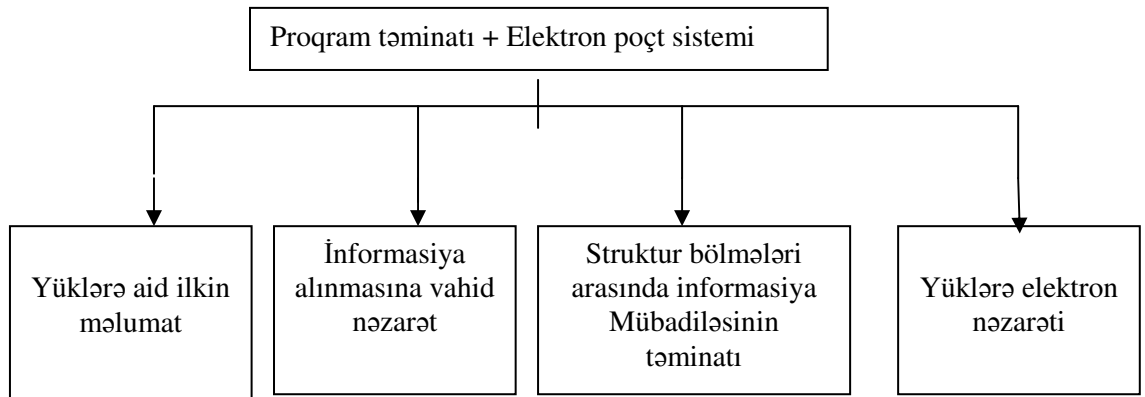
Hal-hazırda “On-line” rejimində işləyən korporativ şəbəkə 36 sərhəd və gömrük rəsmiləşdirilməsi ilə məşğul olan gömrük prosedurlarının təşkilində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Korporativ şəbəkənin istismarı dörd növ rabitə kanalları əsasında təşkil olunmuşdur: fiber-optik, peyk, telefon və radio kanalları. Korporativ şəbəkənin mövcudluğu “gömrük rəsmiləşdirilməsi, nəzarət və prosedurlarının avtomatlaşdırılması” istiqamətində işlərin aparılmasına imkan yaratdı. Ümumiyyətlə, gömrük işinin təşkilində müxtəlif rəsmiləşdirmə prosedurları, nəzarət formaları, sərhədi keçən zaman yüklərin qeydiyyatı, müşaiyət və s. prosedurların böyük çəkisi var. Göstərilən prosedurların avtomatlaşdırılması əhəmiyyətli dərəcədə gömrük işinin keyfiyyətini artırma bilər.

“Çatdırma” proqram təminatı sərhədi keçən zaman yüklərin qeydiyyatını, nəzarətdə saxlanmasını, daxili elektron poçt əsasında göndərən və təyinat gömrük orqanları əsasında informasiya mübadiləsini və yüklərə elektron müşahidəni təşkil edir.

“Çatdırma” proqram təminatı vasitəsilə idxal, ixrac və tranzit yüklərə elektron nəzarət təşkil olunur (*Sxem 3.1*).

“Çatdırma” proqram təminatının funksiyaları

Gömrük rəsmiləşdirilməsi və yük gömrük bəyənnamələrində göstərilən məlumatlara kompüter proqram təminatı vasitəsilə elektron nəzarətinin aparılması məqsədilə “Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətinin avtomatlaşdırılmış sistemi”nin (GRNAS) layihə sənədləri tərtib olunmuş və proqram təminatı yaradılmışdır (*Sxem 3.2*).

Gömrük xidməti üçün ən mühüm məna daşıyan GRNAS eksperimental qaydada gömrük rəsmiləşdirilməsi ilə məşğul olan 20 gömrük orqanında tərtib olunub, bu da ümumi sayın 87%-ni təşkil edir. Müşahidələr göstərir ki, sistemin tətbiqi nəticəsində rəsmiləşdirmə vaxtı təxminən altı dəfə azalır.

GRNAS-ın daxilində əsasən iki nəzarət növü istifadə olunur:

- format-məntiqi yoxlamalar;
- yük gömrük bəyənnamələrinin (YGB) elektron surəti və müşahidə sənədləri əsasında ekspert yoxlamaları.

Format-məntiqi yoxlamalar gömrük brokeri və “məlumat kitabçası” tərəfindən aparılır və yoxlamalar üç istiqamət üzrə təşkil olunur:

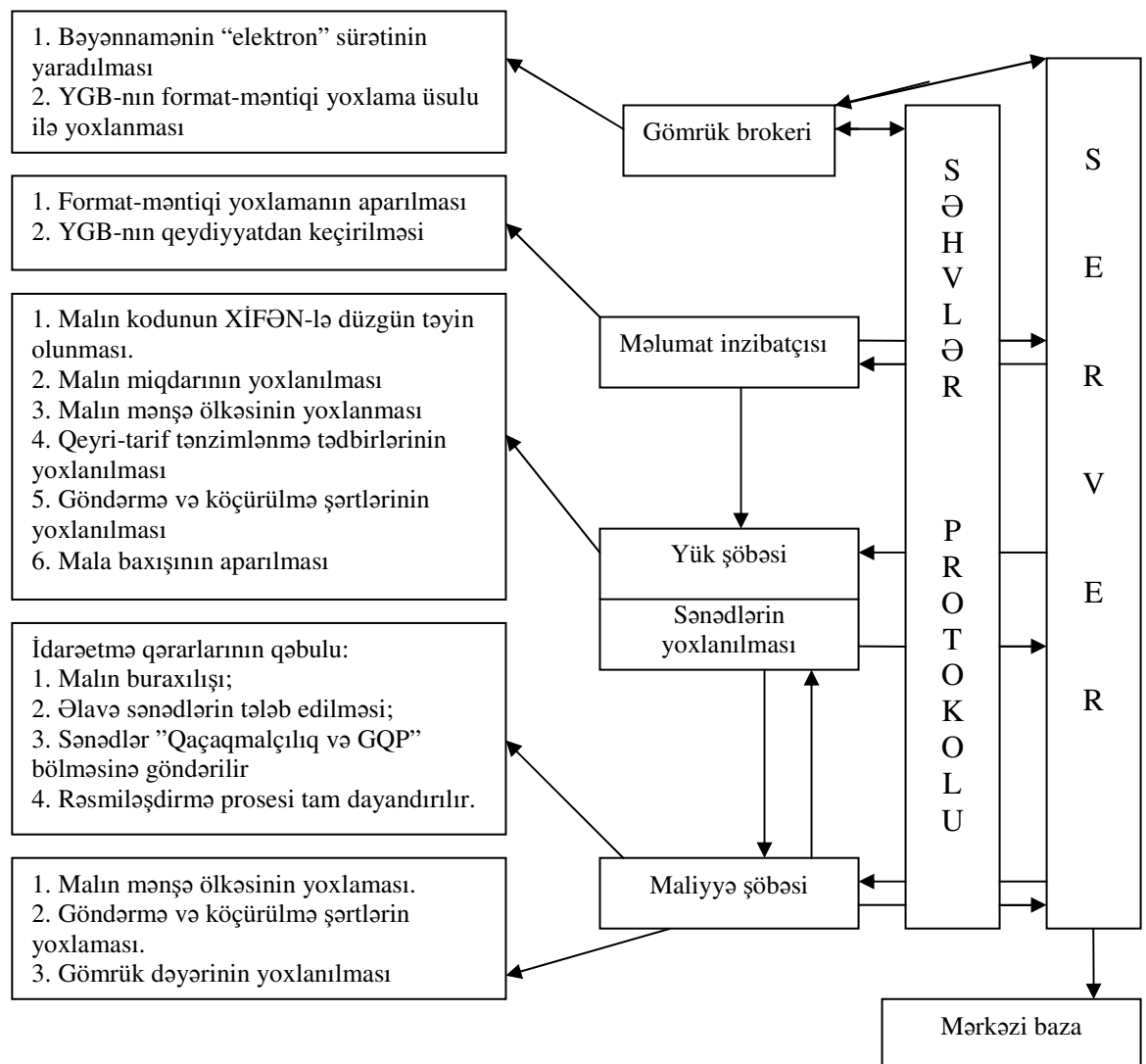
- format üzrə nəzarət;
- sorğu kitabçalarından və təsnifatlardan istifadə etməklə yoxlamalar;

- YGB-nın qrafalarının müqayisəli yoxlanılması.

Onu da qeyd edək ki format-məntiqi yoxlamalar tamamilə proqram məhsulu hesabına aparılır.

Sxem 3.2.

“Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətinin avtomatlaşdırılmış sistemi”nin funksional sxemi

Ekspertlər tərəfindən aparılan əsas yoxlamalar aşağıdakılardır:

- nəqliyyat növünün, malın miqdarının və mənşə ölkəsinin yoxlanması;
- qeyri-tarif tənzimlənmə tədbirlərinin və göndəriş şərtlərinin yoxlanılması;

- malın gömrük dəyərinin yoxlanılması və yenidən hesablanması;
- ödəmə üsullarının yoxlanılması.

Hər mərhələdə müəyyən olunmuş səhvlər avtomatik olaraq “elektron protokolu”na daxil edilir və lokal şəbəkə vasitəsilə gömrük brokerinə qaytarılır. Broker tərəfindən YGB-də düzəlişlər aparıldıqdan sonra yoxlamalar davam etdirilir və səhvlər aradan qaldırılana qədər gömrük brokeri və gömrük orqanı arasında informasiya mübadiləsi davam edir.

Dövlət Gömrük Komitəsinin siyasətində gömrük prosedurlarının şəffaflığı mühüm yer tutur. Bu məqsədlə “İnformasiya köşkləri” yaradılmış və 5 gömrük orqanında tətbiq olunmuşdur. Həmin “İnformasiya köşkləri”ndə hüquqi-normativ aktlar, mallar üzrə gömrük tarifləri və xarici-iqtisadi əlaqələrin mal nomenklaturası yerləşdirilib.

“İnformasiya köşkləri” “Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətinin avtomatlaşdırılmış sistemi” ilə birbaşa birləşib və bunu nəticəsində hüquqi və fiziki şəxslər heç bir struktur bölməyə müraciət etmədən rəsmiləşdirmə barəsində məlumat ala bilirlər. Gömrük nəzarətini gücləndirmək məqsədilə sərhəd postlarında və bəzi gömrükxanalarda video-müşahidə sistemlərinin tətbiqi nəticəsində sərhəddə yüklərə baxış və rəsmiləşdirmənin müşahidəsinə imkan yaradılmışdır.

Gömrük əməkdaşları üçün avtomatlaşdırılmış iş yerlərinin yaradılması istiqamətində çox böyük həcmli işlərin aparılması nəzərdə tutulur. Bu istiqamətdə görülən işlər təbii ki, gələcəkdə yaradılan “elektron poçt” və “elektron gömrük idarəsi”nin təməlini təşkil edəcək. Mal və nəqliyyat vasitələrinə fiziki baxışın avtomatlaşdırılması, avtomatik rejimdə yüklərin müşaiyət edilməsi, normativ-sorğu sənədlərinin məlumat bazarlarının yaradılması planlaşdırılır.

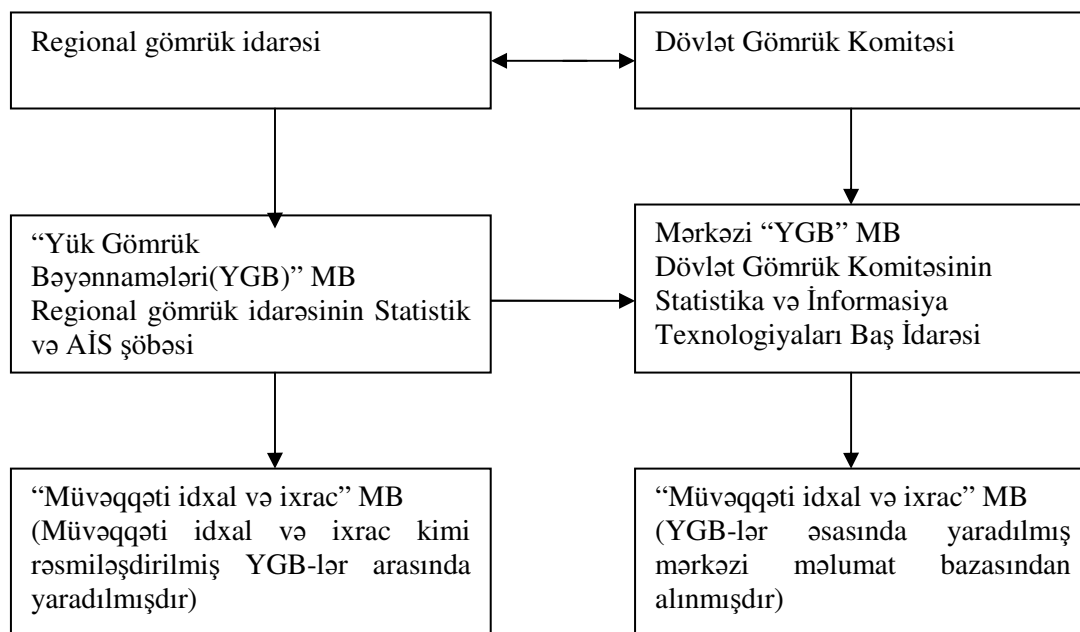
Yerli gömrük orqanlarının “Statistika və AİS” bölmələrində “Gömrük” proqram təminatının köməyi ilə gömrük fəaliyyət zonası üzrə xarici-iqtisadi əlaqələrin təhlili aparılır.

Gömrük orqanları üçün aktual problemlərdən biri müvəqqəti ixrac və idxal olunmuş mallara və nəqliyyat vasitələrinə səmərəli nəzarətin təşkilidir. Yaradılmış

proqram təminatı vasitəsilə yerli gömrük orqanlarında müvəqqəti yük və nəqliyyat vasitələrinə aid məlumatlar, habelə həmin malların geri qaytarılması vaxtının uzadılması, rejminin dəyişdirilməsi haqqında məlumatlar kompüterə daxil edilir və Dövlət Gömrük Komitəsinə göndərilir(Sxem 3.3).

Sxem 3.3.

“Müvəqqəti idxal və ixrac” avtomatlaşdırılmış iş yerinin Texnoloji sxemi

Respublika səviyyəsində və yerli gömrük orqanlarında məlumat bazarları müvəqqəti yüklər üzrə təhlillərin aparılmasını və gömrük qaydalarının pozulmasını müəyyən etmək imkanını yaradır. Mal dövriyyəsində fiziki şəxslər tərəfindən minik maşınlarının ixracı və idxalı, eyni zamanda onların müvəqqəti ixracı və idxalı xüsusi yer tutur və nəzarət prosesində müxtəlif problemlər əmələ gəlir. Bunu nəzərə alaraq məqsədyönlü proqram təminatı yaradılmışdır. “Avtonəqliyyat” proqram təminatı minik maşınlarının qeydiyyatını, yoxlanmasını, yadda saxlanılmasını və məlumat mərkəzinə göndərilməsini təmin edir(Cədvəl 3.3).

“Avtonəqliyyat” proqram təminatı minik maşınlarının dövriyyəsini beş rejimə bölür:

- şəxsi istifadə üçün gətirilən və aparılan minik maşınları;
- daimi yaşayış yerinə köçən şəxslərin gətirdikləri və apardıqları minik maşınları;
- fiziki şəxslər tərəfindən müvəqqəti gətirilən və aparılan minik maşınları;
- kommersiya məqsədi ilə gətirilən və aparılan minik maşınları;
- tranzit keçən minik maşınları.

Cədvəl 3.2

“Avtonəqliyyat” proqram təminatının funksiyaları

1) Müvəqqəti idxal və ixrac	1) Fiziki şəxslər tərəfindən aparılan və gətirilən nəqliyyat vasitələrinə elektron nəzarəti
2) Daimi yaşayış yerinə köçmək	2) “İTERPOL”un axtarış bazası ilə interfeysin qarşılıqlı əlaqəsi və nəqliyyat vasitələrin yoxlanılması
3) Tranzit	3) Gömrük qaydalarını pozmuş nəqliyyat vasitələrinə cərimələrin tətbiqi üçün online siyahının formalaşdırılması
4) Şəxsi istifadə üçün	
5) Kommersiya məqsədilə	

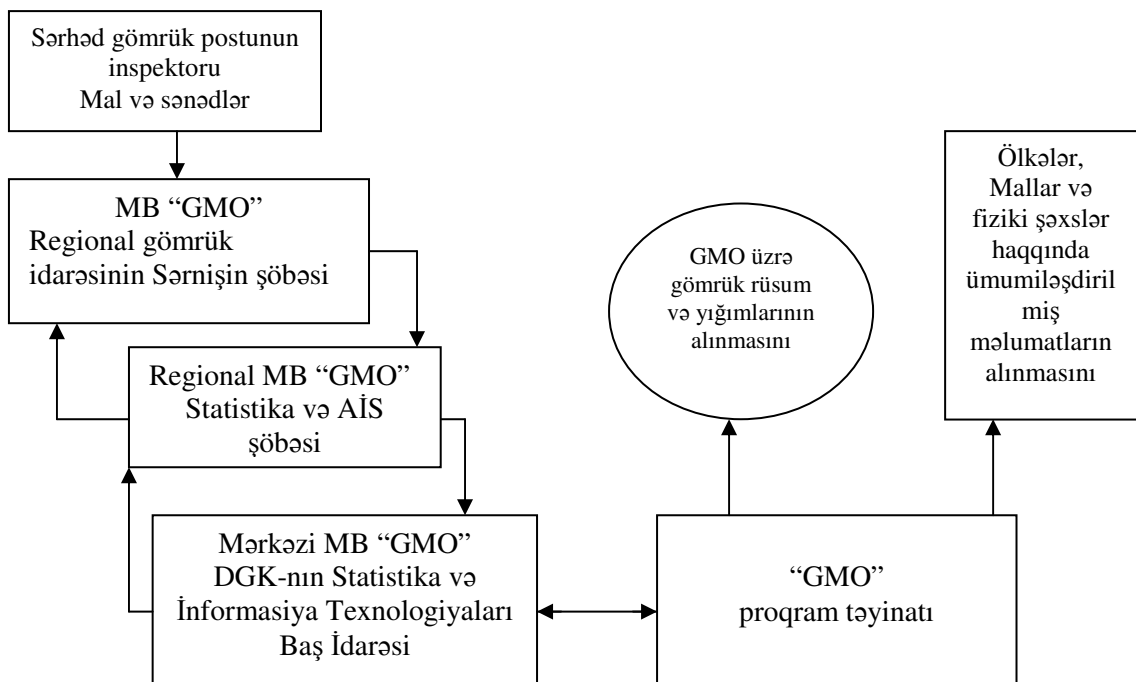
Proqram təminatının müsbət cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, proqram təminatı İnterpoldan alınmış baza ilə müqayisə əsasında axtarışda olan maşınları müəyyən edə bilir. Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumat bazasına müvafiq olaraq məlumatlar sərhəddən real zamanda daxil olunur.

Fiziki şəxslər tərəfindən idxal-ixrac əməliyyatlarının “Gömrük mədaxil orderləri” əsasında aparılmasını nəzərə alaraq müvafiq proqram təminatı yaradılıb.

3.4 sxemdə “Gömrük mədaxil orderləri” avtomatlaşdırılmış iş yerinin texnoloji sxemi göstərilib.

Sxem3.4.

“Gömrük mədaxil orderi” avtomatlaşdırılmış iş yerlərinin texnoloji sxemi

Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması faktlarının müəyyən edilməsində və araşdırılmasında ölkənin gömrük orqanları öz səylərini əsirgəmir. Bu sahədə aparılan işləri yeni səviyyəyə qaldırmaq məqsədilə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin avtomatlaşdırılması istiqamətində müvafiq işlər görülmüşdür. Qoyulan məqsədə uyğun olaraq “Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən müəyyən olunmuş hüquqpozmaların uçot və nəzarət avtomatlaşdırılmış sistemi”nin proqram təminatı yaradılıb və bütün gömrük orqanlarında tətbiq olunur(Cədvəl 3.4). Sistemin istismarı nəticəsində

hüquqpozmaları əks etdirən protokol və aktlar əsasında regional və mərkəzi məlumat bazaları yaradılıb və vaxtaşırı bu bazalar yeniləşir. Yaradılmış məlumat bazaları təhlilin aparılmasına imkan yaradır və eyni zamanda protokol və aktlar əsasında riskli ölkələr, mallar, nəqliyyat vasitələri və istifadə olunan “gizlətmə” üsulları müəyyən olunur.

Gömrük işinin müasir səviyyədə təşkili yüksək dərəcədə idarəetmə proseslərinin avtomatlaşdırılmasından asılıdır. Bu istiqamətdə əsas məqsəd “Risklərin idarə edilməsi avtomatlaşdırılmış sistemi”nin yaradılmasıdır.

Bu sahədə layihələşdirmə işləri aparılır və aşağıdakı nailiyyətlər əldə olunub:

Cədvəl 3.3

Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən müəyyən olunmuş hüquqpozmaların qeydiyyatı və nəzarəti avtomatlaşdırılmış sistemi

Respublikanın gömrük orqanları tərəfindən müəyyən olunmuş hüquqpozmaların uçotu	Hüquqpozmaları əks etdirən protokollar və aktlar
Hüquqpozmaları əhatə edən məlumat bazasının formalaşdırılması	Hüquqpozmaları əks etdirən protokol və aktların gömrük orqanlarında kompüterə daxil edilməsi
Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizənin təşkilinin vəziyyətini araşdıran hesabatın alınması	DGK-da mərkəzi baza yaradılması
	Respublika üzrə ümumi statistik hesabatların alınması, saxlanması və çapı
Risklərin idarə edilməsi	Riskli ölkələrin, malların, nəqliyyat növlərinin və “gizlətmə” üsulların müəyyən edilməsi

- qırx beş ayda riskləri müəyyən edən meyarlar seçilib;
- yerli gömrük orqanlarından Dövlət Gömrük Komitəsinə göndərilən riskləri təsvir edən ilkin məlumatların tərkibi və strukturu müəyyən olunub;

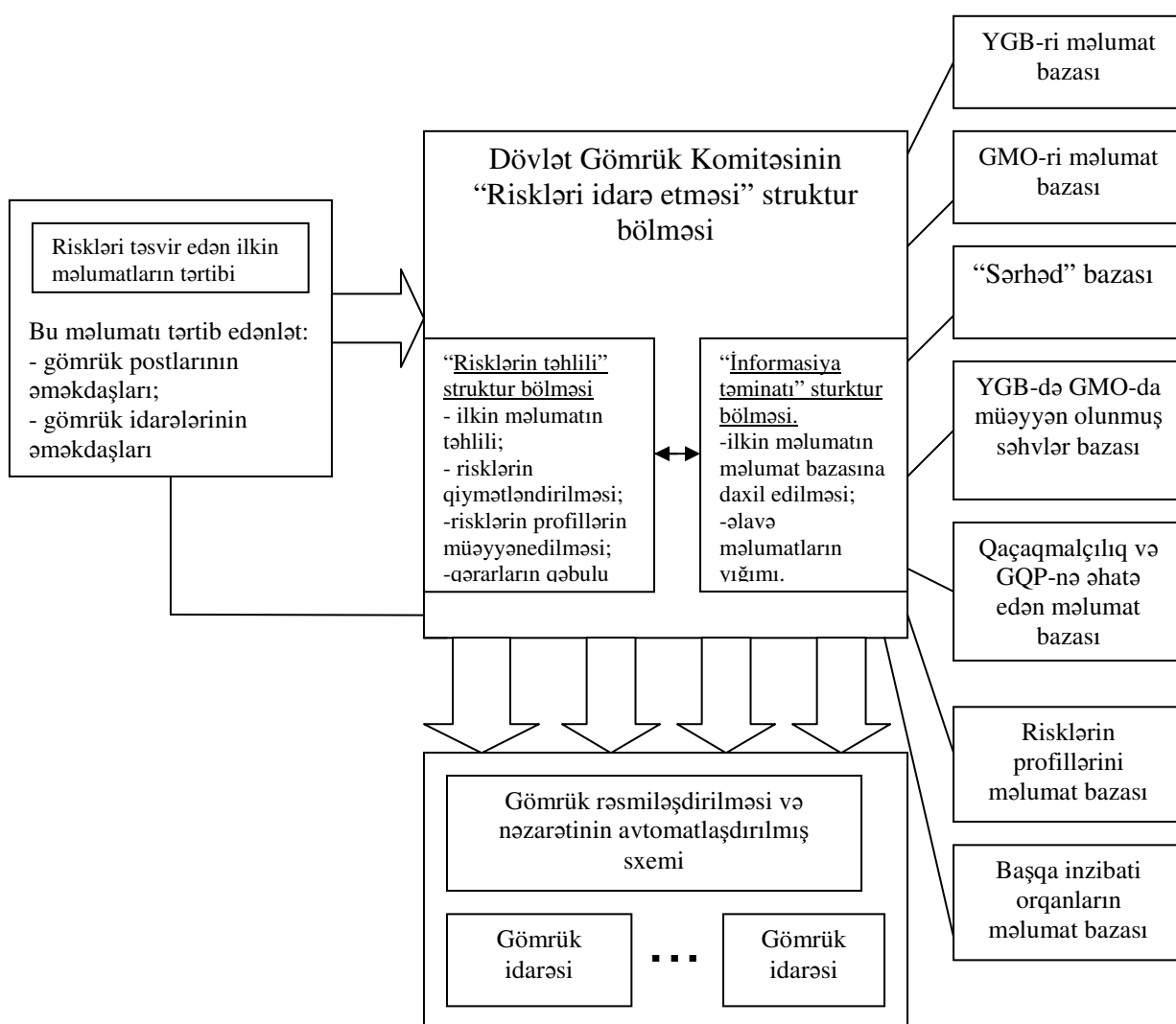
- risklərin qiymətləndirmə prinsipi tərtib olunub.

3.5 sayılı sxemdə “Risklərin idarə edilməsi avtomatlaşdırılmış sistemi”nin ümumi funksional sxemi təsvir olunub. Bu istiqamətdə layihə işləri davam etdirilir.

Azərbaycan Respublikasının İnkişafı Naminə İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları üzrə Milli Strategiyaya müvafiq olaraq Dövlət Gömrük Komitəsi “Elektron hökumət” prinsiplərinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə sənəd dövriyyəsinə avtomatlaşdıran proqram təminatı yaradıb və gömrük xidmətində tətbiq edib. Amma ən əsas məqsəd “elektron poçt” və “elektron gömrük idarəsi”nin yaradılmasıdır. Eyni zamanda respublikanın icra orqanları arasında şəbəkə vasitəsi ilə informasiya mübadiləsinin aparılması və təşkili qarşıda duran əsas problemlərdəndir. Azərbaycan Respublikası gömrük xidmətinin vahid avtomatlaşdırılmış informasiya sisteminin yaradılması haqqında Fəaliyyət Proqramı üzrə aparılan işlərin nəticəsi əsasında gömrük sərhədini keçən mallar və nəqliyyat vasitələrinə və gömrük idarələrində rəsmiləşdirilən yüklərə aid məlumatlar operativ surətdə korporativ şəbəkə vasitəsilə Dövlət Gömrük Komitəsinə daxil olur və onların əsasında dörd məlumat bazaları yaradılır: “sərhəd bazası”, “YGB əsasında rəsmiləşdirilmiş yükləri əhatə edən baza”, “tranzit yüklər bazası” və “gömrük mədaxil orderləri əsasında rəsmiləşdirilmiş yüklər bazası”. Göstərilən məlumat bazalarından istifadə etməklə Dövlət Gömrük Komitəsində tam avtomatlaşdırılmış rejimdə xarici-iqtisadi əlaqələr təhlil olunur və hər rüb üzrə “Azərbaycan Respublikası xarici ticarətinin gömrük statistikasi” bülleteni tərtib olunur və yayılır.

Sxem 3.5.

“Risklərin idarə edilməsi avtomatlaşdırılmış sistemi”nin funksional sxemi

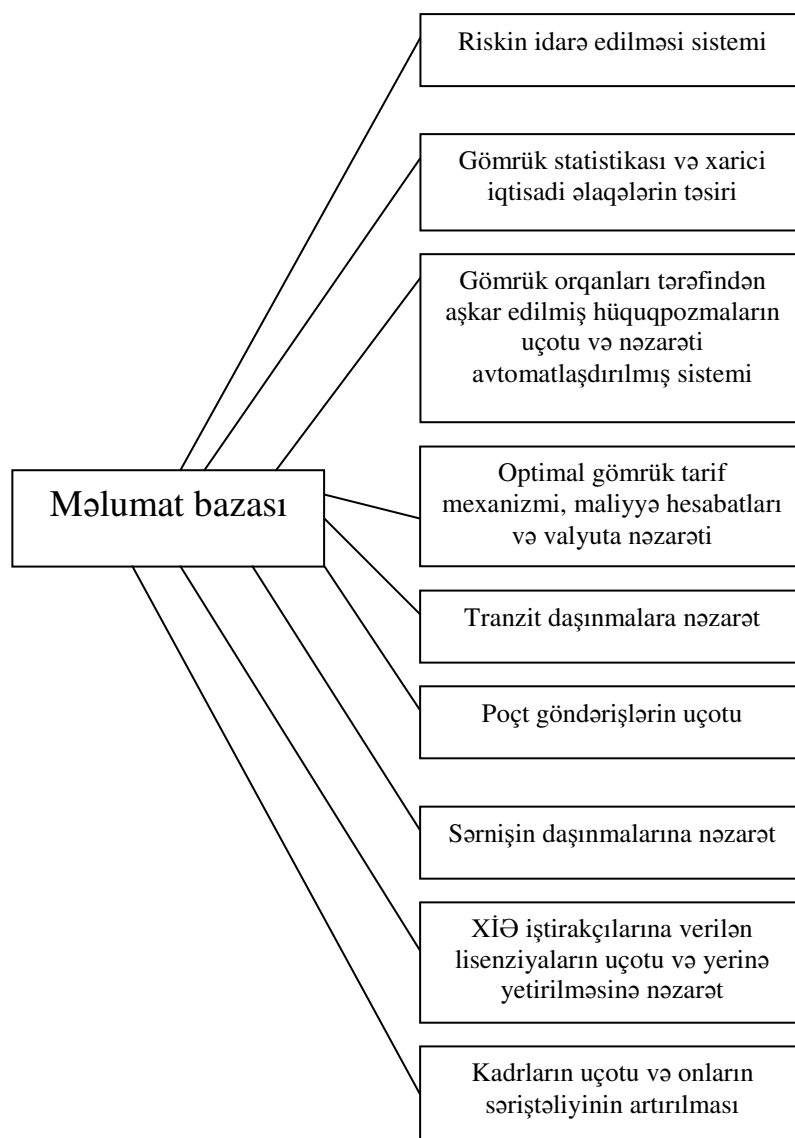

Yuxarıda təsvir olunmuş gömrük işində informasiya texnologiyalarının tətbiqinin nəticələri əsas etibarilə Azərbaycan Respublikası gömrük xidmətinin vahid avtomatlaşdırılmış informasiya sisteminin funksional strukturuna müvafiqdir (Sxem 3.6).

XX əsrin son illərində informasiya və kommunikasiya texnologiyaları cəmiyyətin inkişafına təsir göstərən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Onların dövlət strukturlarını və vətəndaş cəmiyyəti institutlarını, iqtisadi və sosial sahələri əhatə etməsini nəzərə alaraq Dövlət Gömrük Komitəsi bu sahədə əldə olunmuş nəticələrin inkişafını və gömrük işinin təşkilində yeni məsələlərin həllində informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqini təmin edəcəkdir.

Sxem 3.6

*Azərbaycan Respublikası gömrük xidmətinin vahid avtomatlaşdırılmış
informasiya sistemi*

İlk növbədə korporativ şəbəkənin lazımi səviyyədə genişləndirilməsi və “Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətinin avtomatlaşdırılmış sistemi”nin sənaye istismarının təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Gələcəkdə ən əsas məsafədən mal və nəqliyyat vasitələrinin elektron bəyənnamələşdirilməsinin təmin edilməsidir. Hal-hazırda “elektron imza”nın şifrlənmə prinsipləri və onların elektron nəzarət üsulları müəyyən olunur. Bu məsələlər həll olunduqdan sonra gömrük brokerləri və deklarantların kağızsız texnologiyaya keçidi təmin olunacaq.

Yaxın illər ərzində “Risklərin idarə edilməsi avtomatlaşdırılmış sistemi”nin layihələşdirilməsinin tamamlanması və müvafiq proqram təminatının yaradılması planlaşdırılır.

Dövlət Gömrük Komitəsinin gələcək planlarında xarici dövlətlərin mərkəzi gömrük orqanları ilə ixrac, idxal və tranzit mal və nəqliyyat vasitələri üzrə informasiya mübadiləsinin təşkili nəzərdə tutulur və bu məqsədlə web texnologiyalarının tətbiqi planlaşdırılır.

Prosedurların sadələşdirilməsi üzrə proqram təhlükəsizliklə sadələşdirmənin birləşməsindən yaranan üstünlükləri izah edir və bu iki istiqaməti biri-birinə qarşı qoymadan, onları harmonikləşdirməyə çalışır ki, bu konsepsiyalar bir səmtdə işlənsinlər və beləliklə də dörd əsas prinsipin təhlükəsizliyini təmin etsinlər. Birinci prinsip informasiya kanalları vasitəsilə ilkin məlumatlarla mübadilədir. Yaxşı olardı ki, mallar sərhədləri keçərkən onlar haqda lazımi informasiya ötürülsün. Beləliklə, informasiyanın ilkin mübadiləsinin avtomatlaşdırma yolu ilə sistemləşdirilməsinə nail olunur.

İkincisi, riskli malların digər ölkəyə çatdırılmamış identifikasiyasını keçirərək onların göndərilməsinin qarşısını almaqdır. Çünki bu malların içərisində silah və partlayıcı qurğular ola bilər. Burada artıq xüsusi texnologiyalardan, aparatlardan istifadə etmək zərurəti yaranır ki, bu halda konteynerlərin, qutuların içərisində nə olduğunu bilmək çətin olmayacaq. Yaxşı olardı ki, bu texnologiyalara bütün gömrük idarələri malik olsun.

Daha bir məqam ticarət kompaniyaları tərəfindən həyata keçirilir. Ona görə də gömrüklə onlar arasında əməkdaşlıq zəruridir. Bu əməkdaşlıq ona yönəldilib ki, kompaniyalar təhlükəsizliyini təmin etsin, öz xətləri ilə yoxlanış apararaq çalışsınlar ki, onlarla yanaşı işləyən adamlar da təhlükəsizliyi qorusun, təhlükəsizliyin təmin olunmasını maliyyələşdirsinsinlər. Onların nizamnaməsi olsun və bu nizamnamələr onlara üstünlüklər versin ki, lazımi qaydada gömrük tənzimlənməsini həyata keçirə bilsinlər. Bu müasir üsul nəticəsində tərəqqiyə rəvac verən malların keçirilməsi təmin olunur ki, bu da XXI əsrdə gömrüyün hansı qaydada qurulmasının göstəricisidir. Bu prinsiplərin çərçivəsi iki bazaya

əsaslanır: Əməkdaşlığın kooperasiyası və Gömrük xidmətlərinin əməkdaşlığı. Gömrük təşkilatlarının əməkdaşlıq, informasiya mübadiləsi etməsi zəruridir. Gömrük təşkilatları digər tərəfdaşlarının nə etdiyindən, necə işlədiyindən xəbərdar olmalı və əmin olmalıdırlar ki, onların tərəfdaşlarının etdikləri hər bir iş beynəlxalq standartlara, dünyada baş verən proseslərə uyğundur.

İkinci baza gömrüklə müəssisələr arasında əməkdaşlıqdır. Təbii ki, bu əməkdaşlıq dialoq şəklində və s. formalarda bir sıra ölkələrdə mövcuddur. Ümumi rəqlamentə əsasən bu müəssisələr gömrüyə tanış olmalıdır. Hər şeyi bilmək, hər bir riskdən xəbərdar olmaq, bu əməkdaşlığın əsas olmasına çalışmaq lazımdır. Öz növbəsində müəssisələr də dövlət xidmətlərinə yardım göstərməlidirlər ki, risklər aradan qaldırılsın.

İnformasiya texnologiyası dövlət büdcəsinin doldurulmasında, ticarətin asanlaşdırılmasında, təhlükəsizlik və idarəetmədə çox mühüm rol oynayır.

İnformasiya texnologiyaları müasir gömrük sisteminin çox lazımlı hissəsidir. Müasir gömrük təşkilatı biznes əməliyyatlarına və yüksək təhlükəsizlik standartlarına uyğunlaşan gömrük prosedurlarına və vasitələrinə əsaslanır. İnformasiya texnologiyaları vasitəsilə biznes rəqabətinin artmasına, qqaçaqmalçılığa qarşı mübarizə və qanuni ticarətə kömək daha asan olur. İnformasiya texnologiyalarının daha effektiv gömrük nəzarətinə, gömrük şəffaflığına və büdcənin doldurulmasına faydası çoxdur.

Avropa Birliyi üzv dövlətlərlə gömrük üçün trans-Avropa kompüterləşmiş şəbəkəsinin inkişaf etdirmişdir. Ən mühümü isə Yeni Kompüterləşmiş Tranzit Sistem və Ümumi Birlik Tarif Sistem və Ümumi Tarif Sistemidir. Kompüterləşmiş Tranzit Sistemi ilə gömrük şəffaflığında informasiya texnologiyasının tətbiq edilməsi birliyini yaratmaq mümkündür. O, malların fiziki nəqlindən qabaq və onunla eyni zamanda malların gömrük tranzit bəyannaməsinin ötürülməsini təmin edir, həm də bu hərəkətlərə düzgün gömrük nəzarətini həyata keçirməyi, operatorların xərclərinin azaldılmasında gömrüyün rolunu artırır.

Ümumi gömrük tarif sistemi üzv dövlətlər tərəfindən xarici ticarətə tarif qanunvericiliyinin düzgün və yekcins tətbiqi üçün informasiyanı təmin edir.

Trans-Avropa kompüter şəbəkəsindən istifadə etməklə köhnə kağız sistemini əvəzləmə, malların rəvan axınına, düzgün tarifi və birliyin Gömrük Məcəlləsinin tətbiqinə kömək edir. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Milli İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları strategiyası həmçinin kompüterləşmiş gömrük şəbəkəsinə yaxşı bir nümunədir.

Gömrüyün əsas problemlərindən biri onunla təhlükəsizliyin asanlaşdırılmasına tələbatın necə balanslaşdırılmasıdır. Gömrük təşkilatları son dövrlər gömrük prosedurlarına təhlükəsizlik aspektlərinin daha yaxşı integrasiyasının sürətinin artırılmasına nail olublar. Bu günkü gömrük xarici ticarətin rəvan axınına şərait yaratmaqla beynəlxalq təchizat zəncirində effektiv nəzarəti tətbiq etməlidir.

Müasir risk menecmenti texnikası ilə əhatə olunan informasiya texnologiyalarından istifadə etmə gələcəkdə təhlükəsizliyin və asanlaşdırmanın əldə edilməsində ən mühüm yoldur.

Elektron gömrük hökumətlər və birliklər tərəfindən əldə edilmiş təhlükəsizlik tələbatı, asanlaşdırma və büdcə doldurulmasına görə əldə edilmiş çox mühüm alətdir.

Elektron gömrük proqramı elektron hökumət konsepsiyasının bir hissəsini və lazımi əməliyyat tədbirlərinin həyata keçirilməsi və maliyyələşdirilməsi üçün bir çərçivə təşkil edir.

Elektron hökumət ictimai polis üçün dəstəyi gücləndirmək və ictimai xidmət və demokratik prosesləri təkmilləşdirmək üçün təşkilati dəyişiklikləri və yeni texnika ilə əhatə olunan ictimai administrasiyada informasiya kommunikasiya texnologiyalarından istifadə kimi müəyyən edilir.

Elektron gömrüyün 4 aspekti var. Gömrüyün kağızsız şəraitə transformasiyası; gömrük biznes proseslərinin sadələşdirilməsi; məlumat tələb etmə və strategiyanın praktiki həyata keçirilməsi.

Birinci elektron gömrüyün kağızsız təşkilata çevrilməsi layihəsidir ki, elektron vasitələrindən öz məsuliyyətini həyata keçirmək üçün istifadə edir və

bütün istifadəçilərə lazım olan məlumatı təmin edir, lazımsız və köhnəlmiş məlumat tələb etmələrini düzəldir;

- məlumat tələb edənlərə və istifadə edənlərə bütün məlumatları elektron yolla əldə etmə və göndərməyə imkan verir;

- ictimaiyyətə məlumat vermə yükünü azaldır.

Malların hərəkəti üçün kağızsız mühitin yaradılması əsasən təhlükəsizlik aspektində sərhəd nəzarətini məhdudlaşdıraraq tamamlanan və ticarət anbarları üçün gömrük orqanlarının məsuliyyətinə digər nəzarətin dərinləşdirilməsi, qaçaqmalçılıq və hüquq pozuntularına cavabın ilk hissəsini təşkil edəcək.

İkinci, Avropa Birliyi gömrük strategiyası üçün gömrük biznes əməliyyatlarını mövcud Gömrük Məcəlləsi, radikal yoxlamalar vasitəsilə sadələşdirir və harmonizə edir.

Üçüncü, Avropa Birliyi təklif edir ki, geniş səviyyədə məlumat tədbirləri qoyulsun. Mövcud milli sistemlər arasında daxili bacarıq təmin olunacaq. Aİ səviyyəsində gömrük üçün vahid giriş nöqtəsi ticarətçilərə təklif olunacaq.

Dördüncü, hüquqi və əməliyyat fəaliyyətlərində elektron gömrük vizionlarının həyata keçirilməsinə artıq start verilib.

Çoxillik strateji plan qurulub:birliyin Gömrük Məcəlləsi müasirləşir;İKT layihəsi inkişaf edir və həyata keçir.

Gömrük və ticarət üçün kağızsız mühit üzrə komissiyanın kommunikasiyası 2003-cü ilin dekabrında Şura tərəfindən bəyənilib. Çoxillik strateji plana əsaslanan Şuranın qərarı modernləşən Gömrük Məcəlləsi üçün təkliflərlə paralel hazırlanır. Komissiyanın üzvləri əyani qərar və plan hazırlayıblar.

Elektron gömrüyə aid olan İnformasiya Texnologiyalarının inkişafına imkan verən bütün şəxslər tərəfindən firma məşğuliyyətinin olması üçün müasirləşmiş Gömrük Məcəlləsi və cari Gömrük Məcəlləsi arasındakı boşluqda körpü olacaq. Elektron gömrükdə Şuranın qərarı üçün təklif hazırda Komissiyanın xidməti tərəfindən layihələşdirilir.

NƏTİCƏ

Gömrük siyasəti Azərbaycan iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsinin əsas elementlərindən biri sayılır. O, bütün gömrük fəaliyyətinin əsası(ürəyi) kimi çıxış edir və dövlətin daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsi sayılır. Məhz buna görə də gömrük siyasəti ölkədə bazar münasibətlərinin formalaşdığı şəraitdə siyasi və sosial-iqtisadi dəyişikliklərin dinamik həyata keçirilməsi məqsədilə daxili və xarici iqtisadi maraq və vəzifələrin reallaşmasına və müdafiəsinə yönəldilən siyasi-hüquqi, iqtisadi, təşkilati və digər genişmiqyaslı tədbirlər sistemi kimi müəyyən edilir.

Respublikamızda həyata keçirilən gömrük siyasətinin prinsiplərinin AR Gömrük Məcəlləsində əks olunmaması təəssüf doğurur.

Fikrimizcə, həmin prinsiplərin aşağıdakı kimi konkretləşdirilməsinə böyük ehtiyac vardır:

- ölkənin xarici siyasətinin tərkib hissəsi kimi xarici ticarət siyasətinin vahidliyi;
- xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi sisteminin və onun həyata keçirilməsinə nəzarətin vahidliyi;
- ixrac nəzarəti siyasətinin vahidliyi;
- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin vahidliyi;
- xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi tədbirlər hədəfi;
- xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının bərabərliyi və onların fərqləndirilməsi;
- dövlət tərəfindən xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının hüquqi və qanuni maraqlarının qorunması.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, onlar üçün azad ticarət siyasətinin tam olaraq həyata keçirilməsi bir sıra səbəblər üzündən mümkünsüzdür. Çünki bu ölkələrin əksəriyyətində, o cümlədən Azərbaycanda iqtisadiyyatın bir çoxsa

hələri inkişaf etmiş ölkələrin müvafiq sahələrindən geri qalır. Qeyd olunan

vəziyyət isə keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin dünya bazarlarında inkişaf etmiş ölkələrlə münasibətdə qeyri-bərabər şərtlər daxilində rəqabət aparmaq məcburiyyəti qarşısında qalır. Bu zaman həm də yalnız kənd təsərrüfatı, xammal və enerji daşıyıcılarının hasilatı və ilkin emalı sahələri rəqabət aparmaq iqtidarında olur. Odur ki, ilk növbədə milli istehsal sahələrini gücləndirməyi və onların istehsal etdiyi məhsulları dünya standartları səviyyəsinə çatdırmağı məqsədəuyğun hesab edirik. Eyni zamanda bu zaman yerli istehsal məhsullarının daha güclü xarici rəqabətdən qorunması üçün müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsi lazım gələcəkdir, bu da son nəticədə azad ticarət prinsiplərinə uyğun gəlməyəcəkdir.

Daxili bazarın formalaşması variantlarından biri də yüksək texnologiyanın reallaşması üzrə layihələr, eləcə də təhsil, mədəniyyət və ekologiya sahəsindəki beynəlxalq proqramlar çərçivəsində qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlığı əks etdirən modeldir. Əslində bu model milli istehsalçıların tələbatı heç də xarici istehsalçılardan pis ödəmədikləri sahələrdə idxalın məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Eyni zamanda burada milli istehsalçıların lazımı resurslarla, xüsusən də valyuta resursları ilə təmin edilməsi ön plana keçir. Bununla yanaşı, idxalı əvəzləyən istehsalın yaradılmasına istiqamətlənmə hüquqi cəhətdən bərabər səviyyəli əməkdaşlığa keçidin ilkin şərtlərindən biri sayılır.

Birgə strateji layihə və proqramların inkişafı üçün lazım olan və yerli istehsalçılar tərəfindən istehsal edilməyən avadanlıqların idxalını təmin etmək məqsədəuyğun hesab olunur. Həmin avadanlıqlar hazır məhsul istehsalının beynəlxalq standartlara cavab verən yüksək texnoloji proseslərini xüsusi ardıcılıqla yerinə yetirən aləti olmaqla yanaşı, sabiq İttifaq dövründəki hasilat, emal və avadanlığın əsas növlərinin istehsalı arasında mövcud olan boşluqları doldurur. Fikrimizcə, ölkəmizdə müasir avadanlıqların idxalı hesabına bazarın tələblərinə uyğun texnoloji komplekslərin yaradılması respublikamızın elmi və təbii potensialından daha dolğun istifadə etməyə imkan verəcəkdir. Postsovet məkanında yüksək texnologiyaların dövlət tərəfindən dəstəklənməsi beynəlxalq rəqabətdə formalaşmış vəziyyəti dəyişdirə bilər.

Onu da qeyd edək ki, ixrac strategiyasında heç bir düzəliş aparmadan yalnız idxal sahəsində dəyişikliklərin həyata keçirilməsi keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə daxili bazarların formalaşması istiqamətində gözlənilən nəticələri verməyəcəkdir. Belə ki, fikrimizcə, ixrac strategiyası bu ölkələrin dünya təsərrüfatına qarşılıqlı səmərəli əsaslarla integrasiyasını nəzərə almaqla, xammal, material və təbii resurs ixracını tədricən hazır məhsul ixracı ilə əvəzləməyi öz üzərinə götürməlidir. Hazır məhsul ixracından əldə olunan gəlirin daha böyük hissəsi isə məhz bu tip məhsul istehsal etmək iqtidarında olan müasir istehsal sahələrinin yaradılmasına və inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənməlidir.

İdxal ölkənin daxili bazarının formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İdxal sahəsindəki siyasət daxili iqtisadi siyasət ilə sıx əlaqədardır və ölkənin inkişafının ümumi strategiyasını əks etdirir. Təhlil göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının idxal strukturunda qida və istehlak mallarının xüsusi çəkisi daha böyükdür. Dünya təcrübəsinə görə, istehsal təyinatlı məhsulların, yəni ilk növbədə müxtəlif maşın və avadanlıqların xüsusi çəkisinin yüksək olduğu idxal strukturu daha səmərəli hesab edilir. Təbii ki, idxalın mövcud strukturu ölkə iqtisadiyyatındakı vəziyyətlə əlaqədardır. İdxalın bu cür strukturunun formalaşması xeyli dərəcədə kənd təsərrüfatı istehsalının zəifliyi, yüngül və yeyinti sənayesinin geriliyi, istehlak bazarının əsas məhsullarla təmin olunması sisteminin yoxluğu ilə izah olunur. Odur ki, idxalın strukturunun təkmilləşdirilməsi üçün ölkənin ümumi iqtisadi durumunun yaxşılaşdırılması, eləcə də daxili istehsal və istehlak strukturunun inkişafı üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi son dərəcə vacibdir.

Bütün bunları nəzərə alaraq, hazırda Azərbaycanda istehsal olunan məhsullara(kənd təsərrüfatı, bir sıra istehlak malları və s.) münasibətdə idxal rüsum dərəcələri artırılmışdır. Məsələ burasındadır ki, yalnız bu yolla daxili bazarı qorumaq və istehsalçıyı stimullaşdırmaq mümkündür. Fikrimizcə, bununla yanaşı, ölkə daxilində idxal əvəzləyici məhsulların stimullaşdırılması həyata keçirilməlidir. Belə siyasət yalnız istehlak mallarına deyil, sənaye təyinatlı məhsullara, xüsusilə də elektrik və məişət avadanlıqlarına tətbiq edilməlidir. Lakin yaddan çıxarmaq olmaz ki, respublikamız üçün ilk növbədə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları

istehsalının inkişafını stimullaşdırmaq vacibdir. Ona görə ki, həmin məhsulların idxalından asılılıq respublikamızı daim çətin vəziyyətə salır, xüsusilə də istehlak mallarının alınması böyük xərclər hesabına başa gəlir. Odur ki, gələcəkdə ölkənin idxaldan asılılığının azalması onun iqtisadi təhlükəsizliyini daha da artıracaqdır. Daha mühüm məqam ondan ibarətdir ki, kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşdirilməsinin stimullaşdırılması Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən daha inkişaf etmiş ölkələr sırasına çıxmasına imkan verəcəkdir.

Respublikanın gömrük işinin təşkilində informasiya texnologiyaları prioritet olaraq 1995-ci ildən başlayaraq intensiv formada tətbiq edilir. Ölkədə vahid avtomatlaşdırılmış informasiya sisteminin yaradılması gələcəkdə aşağıdakı məqsədlərə nail olmağa imkan verəcəkdir:

- gömrük rəsmiləşdirilməsi, nəzarəti və prosedurlarının tam avtomatlaşdırılması;
- gömrük xidmətlərində idarəetmə proseslərinin həllində elektron üsullardan geniş istifadə edilməsi;
- idarəetmə proseslərinin informasiya təminatının təşkili;
- xarici-iqtisadi əməliyyatları əks etdirən məlumatların operativ surətdə yığılması, mərkəzləşdirilmiş məlumat bazalarının yaradılması və onların təhlilinin aparılması;
- Azərbaycan Respublikasının dövlət və icra orqanlarının müvafiq məlumatlarla təmin edilməsi;
- xarici ölkələrin mərkəzi gömrük orqanları ilə informasiya mübadiləsinin təşkili.

Ölkənin gömrük xidmətində operativ prosesini təmin etmək üçün vahid korporativ şəbəkənin yaradılması zəruri hesab edilir. Həmin şəbəkə gömrük sərhədini keçən və sərhədləşdirilmiş yüklər barədə operativ məlumatların “On-line” rejmində Dövlət Gömrük Komitəsinə göndərilməsini təmin edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abbasov A.F. İqtisadi təhlükəsizliyin əsasları. Bakı 2000, 185 s.
2. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı:Nasir, 2002, 408 s.
3. Axundov Ş.Ə. Marketing. Dərslik. İkinci nəşri, I hissə. Bakı, 2003, 592 s.
4. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, Bakı, Qanun, 2003.
5. Azərbaycan Respublikasının Gömrük tarifi haqqında Qanunu, Bakı, Qanun, 2004.
6. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü ildə fəaliyyəti haqqında hesabat. Bakı, 2005, 180 s.
7. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2005-ci ildə fəaliyyəti haqqında hesabat. Bakı, 2006, 144 c.
8. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci ildə fəaliyyəti haqqında hesabat. Bakı, 2008, 288 s.
9. Azərbaycan Statistik Göstəriciləri 2007/Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi/ Bakı: Səda, 2007., 728 s.
10. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, Qanun, 2005, 352 s.
- 11.Bağırov M.M. Banklar və bank əməliyyatları. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, «Nurlan», 2003, 512 s.
- 12.Bayramov Ə.İ. Regional iqtisadi inteqrasiya:nəzəriyyə və praktika(Monoqrafiya). Azərnəşr, Bakı, 1997, 208 s.
- 13.Bayramov Ə.İ. İnhisarizm. Bakı: Elm, 2002, 390 s.
- 14.Biznesin əsasları. Dərslik. Prof. A.B.Abbasovun üç. Redaktəsi ilə. Bakı, «Nurlan», 2005, 656 s.
- 15.Cəbiyev R.M. Azərbaycanda bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı (monoqrafiya). Bakı, 2000, 236 s.

16. Cozef E. Stiqlitz. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. Bakı: 2004, 317 s.
17. Əhmədov M.A. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması. Bakı, Azərnəşr, 2003, 520 s.
18. Əlirzayev Ə.Q. Azərbaycanın iqtisadi inkişafının konsepsiyası, Bakı, 1999, «Odlar Yurdu» nəşriyyatı, 104 s.
19. Əliyev R.B., Novruzov N.A., Məmmədov M.A. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi. Bakı: 2003, 432 s.
20. Əliyev Ü. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi məhlükəsizliyinin nəzəri və praktiki məsələləri // İqtisad elmləri: Nəzəriyyə və praktika, №1-2, Bakı, 2002.
21. “Gömrükçü” jurnalı, iyun 2005, №6(15).
22. “Gömrük xəbərləri” qəzetinin dövrü nəşri.
23. “Gömrükçü” jurnalı, may 2005, №5(14).
24. Hacıyev Ş.H. “Heydər Əliyev Azərbaycanın milli iqtisadi inkişafının uğur modelinin yaradıcısıdır”., Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları. Bakı, may 2006. “İqtisadçı” qəzeti, s 2.
25. Heydərov K. Azərbaycan gömrüyü sabit inkişaf yolunda. Bakı, «Ozan», 2005, 128 s.
26. Heydərov K.F. Gömrük işinin əsasları, Gömrük işinin təşkili və texnologiyası. I cild, Bakı, 2000.
27. Heydərov K.F. Gömrük işinin əsasları. Gömrük orqanlarının iqtisadi fəaliyyəti. II cild, Bakı 2000.
28. Heydərov K.F. Gömrük işinin əsasları, Gömrük işinin idarə edilməsi və inkişafı. III cild. Bakı, 2000.
29. Həsənov R.T. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları. Bakı: Elm, 1998. 343 s.
30. Həsənov N. İnvestisiya strategiyasının formalaşması və modernləşdirilməsinin inkişafı problemləri. Bakı, 2003.

- 31.Xəlilov H.A. Milli ərzan təhlükəsizliyi: bazar transformasiyaları və iqtisadi qloballaşma amilləri. Bakı: 2001, 176 s.
- 32.İqtisadi nəzəriyyə. Dərslik. T.S.Vəliyev, Ə.R.Babayev, M.X.Meybullayev ümumi elmi redaktəsi ilə. Bakı, 2001, 684 s.
- 33.«İqtisadiyyat» qəzeti, №11(398), 13-17 mart, 2006-cı il, s.2.
- 34.Keynz C.M.Məşğulluq, mənfəət və pulun ümumi nəzəriyyə. Bakı: Qanun, 2001, 478 s.
- 35.Maliyyə. Dərslik. A.Kərimov, N.Quliyev elmi redaktorluğu ilə. Bakı, 2001
36. Məmmədov R. “Gömrük statistikasi”. Bakı, 2000.
- 37.«Milli təhlükəsizlik haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
- 38.Musayev A.F. Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri. Bakı, «Elm», 2004. 792 s.
- 39.Nadirov A.A. Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı: Elm, 2001. 452 s.
- 40.Sadiqov K.F. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları. Bakı: Azərnəşr, 1999, 72 s
- 41.Salahov S.V. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin problemləri. Bakı, «Nurlar» nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi, 2004, 504 s.
- 42.Səmədzadə Z.Ə. Dünya iqtisadiyyatı. Çin iqtisadi möcüzəsi. B.: Gənclik, 2001, 317 s.
43. Şəkəraliyev A.Ş., Əliyev A.Ə. Bazar iqtisadiyyatına keçid:Dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı, 2002.
44. Şəkəraliyev A.Ş. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı, 1999.
45. Şəkəraliyev A.Ş. Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə. Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi. Bakı, 2003.
46. Tağıyev A.H. Bazar iqtisadiyyatının əsasları. Bakı, 2000.
47. Vergi məəcəlləsinin tətbiqinə dair tövsiyələr. Bakı, Qanun, 2005, 117 s.

48. www/nba.az «2005-ci ilin yekunları üzrə pul-kredit siyasətinin yerinə yetirilməsi vəziyyəti haqqında».

РЕЗЮМЕ

Значимость представленной работы заключается в том, что проблемы внутреннего рынка и роль таможенной политики при ее формировании в контексте интеграции Азербайджана в мировое хозяйство, являются одной из центральных проблем экономики.

Главной целью исследования является изучение теоретико методологических основ формирования внутреннего рынка, выявление тенденций его развития, особенностей и на этой основе определение конкретных предложений относительно влияния таможенной политики на формирование и развитие внутреннего рынка.

Таможенно – тарифное регулирование анализируются в данной диссертационной работе, определены пути совершенствования механизмов использования таможенной политики в формировании внутреннего рынка.

SUMMARY

The significance of the work presented is that the problems of the domestic market and the role of the customs policy at its formation in the context of Azerbaijan's integration into the In the first chapter, entitled "The Essence of customs policies and theoretical and methodological foundations of the internal market" discusses the features of liberalism and protectionism, their relationship and contradictions, economic necessity, organizational and legal framework of customs policy in shaping the internal market, as well as the conceptual basis of the use of customs policy the regulation of foreign economic activity.

In the first chapter, entitled "The Essence of customs policies and theoretical and methodological foundations of the internal market" discusses the features of liberalism and protectionism, their relationship and contradictions, economic necessity, organizational and legal framework of customs policy in shaping the internal market, as well as the conceptual basis of the use of customs policy the regulation of foreign economic activity.

In the second chapter, entitled "Investigation of the use of customs policy in shaping the internal market" studied the effect of foreign economic relations on the formation of the internal market, particularly the formation of the customs policy of the country in terms of economic reforms, the estimation of customs and tariff regulation of foreign economic activity.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti 2892 qrup magistri Əkbərov Səyyah Mikayıl oğlunun «Daxili bazarın formalaşmasında gömrük siyasətindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi » mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə

R Ə Y

Bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar ölkə iqtisadiyyatının liberallaşdırılması və struktur cəhətdən yenidən qurulması mərhələsində daxili bazarın formalaşması və inkişafı, gömrük siyasəti ilə bağlı problemlərin həll edilməsi mexanizmi sahəsində bir çox eyni və mürəkkəb problemlərin tədqiq edilib öyrənilməsi onlara həm tamamilə yeni nəzəri-metodoloji aspektlərdən və həm də ona müasir beynəlxalq standartlara uyğunlaşmaqda olan gömrük sisteminin qanun-qaydaları və tələbləri baxımından yanaşılmasını tələb edir.

Yerli əmtəə istehsalçılarının müdafiəsi iki aspektdə çıxış edir:bir tərəfdən, iqtisadiyyatın struktur cəhətdən yenidən qurulmasına dəstək və məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və milli ixracın inkişafı üçün şəraitin yaradılması;digər tərəfdən milli əmtəə istehsalçılarının daxili bazarda xarici firmaların ədalətsiz rəqabətindən qorunması.

Dissertasiya işi tamamlanmış elmi-tədqiqat işi olmaqla yanaşı qarşıda qoyulan bütün problemlərin həllinə cavab verir. Bu səbəbdən də işin müdafiəyə buraxılmasını məqsədəuyğun hesab edirəm.

Elmi rəhbər

prof.A.Ş.Şəkəraliyev

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti 2892 qrup magistri Əkbərov Səyyah Mikayıl oğlunun «Daxili bazarın formalaşmasında gömrük siyasətindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi» mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə

R Ə Y

Ölkədə xarici iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə respublika üçün xarakterik sahələr olan neft, kimya və maşınqayırma kompleksinin məhsullarına cəlb edilən xarici şirkətlərin resurs imkanlarının istifadəsinə uyğun hökumət proqramı əsasında tənzimlənmə siyasəti həyata keçirilməlidir. Dövlət öz idxal siyasətində daxili bazarı yerli istehsal hesabına formalaşdırmağa çalışmalı, istehsalın artımına səbəb olan maşın və texnologiyaların gətirilməsinə nail olmalıdır. Azərbaycan Respublikası milli əmtəə istehsalçılarının müdafiəsi üzrə tədbirlərin tətbiqinin məhdud təcrübəsinə malikdir.

Dissertasiya işində daxili bazarın formalaşmasında gömrük siyasətindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi yolları kompleks tədqiq edilərək, daxili bazarın strategiyasının beynəlxalq potensiala uyğunlaşdırılması problemi araşdırılmışdır.

Göstərilən təklif və tövsiyələrin tətbiqi ölkənin xarici ticarət strategiyasında mövcud olan problemlərin aradan qaldırılmasına və perspektiv inkişafına güclü təsir göstərə bilər.

Bütün bu deyilənləri nəzərə alaraq işi tamamlanmış hesab etməklə onun müdafiəyə buraxılmasını məqsəduyğun hesab edirəm .

Dos. M.M.Məmmədli

